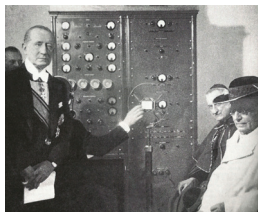

ks. Wojciech Misztal

DO BOGA I WSZYSTKICH STWORZEŃ

PIERWSZE
PAPIESKIE
ORĘDZIE
RADIOWE Z 1931 R.

OKOLICZNOŚCI
WYGŁOSZENIA
I PRZESŁANIE

PETRUS

**DO BOGA
I
WSZYSTKICH STWORZEŃ**

W SPOŁECZNO-MEDIALNEJ SIECI
IX

ks. Wojciech Misztal

**DO BOGA
I
WSZYSTKICH STWORZEŃ**

**PIERWSZE
PAPIESKIE OŘĘDZIE RADIOWE
Z 1931 R.**

**OKOLICZNOŚCI WYGŁOSZENIA
I PRZESŁANIE**

Wydawnictwo PETRUS®
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Kraków 2025

Redaktor serii wydawniczej „W społeczno-medialnej sieci”

ks. prof. dr hab. Wojciech Misztal

Recenzja wydawnicza

1. prof. dr hab. Maciej Kawka, Polska Akademia Umiejętności: Komisja Medioznawcza
2. prof. dr hab. Katarzyna Pokorna-Ignatowicz, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

Rada Naukowa serii wydawniczej „W społeczno-medialnej sieci”

1. ks. prof. dr hab. Wojciech Misztal, przewodniczący, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
2. prof. dr hab. Jerzy Jastrzębski, emerytowany profesor Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie
3. prof. dr hab. Maciej Kawka, Polska Akademia Umiejętności: Komisja Medioznawcza
4. prof. dr hab. Katarzyna Pokorna-Ignatowicz, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
5. prof. dr hab. Kazimierz Wolny-Zmorzyński, Uniwersytet Śląski
6. prof. dr hab. Aleksander Woźny, Uniwersytet Wrocławski
7. ks. prof. UPJPII dr hab. Robert Nęcek, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Z prac Katedry Duchowości Mediów i Relacji Społecznych
Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Redakcja i skład

Wydawnictwo PETRUS®

Projekt okładki

Magdalena Przetaczek

Fotografie na okładce (domena publiczna)

1. Papież Pius XI i Guglielmo Marconi oglądają antenę nadajnika fal ultrakrótkich – 1933
2. Papież Pius XI i kard. Eugenio Pacelli (przyszły papież Pius XII) na inauguracji Radia Watykańskiego – 1931
3. Papież Pius XI i Guglielmo Marconi na inauguracji Radia Watykańskiego – 1931

Publikacja dofinansowana z subwencji
dla Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0)

© Copyright by Wojciech Misztal 2025

ISBN 978-83-7720-822-9 (druk)

ISBN 978-83-8370-086-1 (online)

<https://doi.org/10.15633/9788383700861>

WYDAWNICTWO | PETRUS

30-384 Kraków, ul. Raciborska 13/31
tel. 601 974 991

wydawnictwo@wydawnictwopetrus.pl

Adres do korespondencji:

32-020 Wieliczka, skr. poczt. nr 12

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydawnictwo Naukowe

30-348 Kraków, ul. Bobrzyńskiego 10

wydawnictwo@upjp2.edu.pl

<https://monografie.upjp2.edu.pl>

Jako ten, który na mocy tajników zamiaru Boga jest następcą Pierwszego pomiędzy Apostołami, tych mianowicie, których nauka i jej głoszenie na rozkaz Boży dla wszystkich ludzi i dla wszystkich stworzeń są przeznaczone (...) i jako mający pierwszeństwo w tym miejscu, by skorzystać z cudownego wynalazku markoniańskiego, zwracamy się do (...) wszystkich bytów oraz, skoro tu i następnie Pismo Święte nas wspiera, mówimy: „Słuchajcie, niebiosa, co mówię, usłysz, ziemio, słowa ust moich”.

I niech to będzie nasze pierwsze słowo: „Chwała na wysokościach Bogu i na ziemi pokój ludziom dobrej woli” (...). Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludziom (...), że są w stanie sprawić, iż ich słowa naprawdę dochodzą aż do krańców ziemi; a pokój na ziemi, gdzie jesteśmy Przedstawicielem samego boskiego Odkupiciela, Jezusa (...), który przychodząc ogłosił pokój, pokój będącym daleko i pokój będącym blisko (...), zaprowadzając pokój (...) między bytami, które są na ziemi jak i tymi, które są w niebie.

Pozostaje, abyśmy Miastu i Światu (...) udzielili błogosławieństwa apostolskiego, co też czynimy w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego.

Pius XI,
z pierwszego papieskiego orędzia radiowego
12 lutego 1931 r.¹

¹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCCXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65–66 i 70.

Spis treści

Wstęp	9
I. Achille Ratti – Pius XI: doświadczenie ciągłości, zmian i rozwoju	13
1. Przed wyborem na papieża	15
2. Pontyfikat	27
II. Pontyfikat Piusa XI i mass media	55
1. Prasa	59
2. Film i kino	76
3. Radio	80
III. Utworzenie Radia Watykańskiego i zapewnienie mu dalszego rozwoju.	87
1. Utworzenie Radia Watykańskiego	88
2. Dalszy rozwój Radia Watykańskiego	117
IV. Starania o zrozumiałość przekazu i ukazywanie jego godności	138
1. Troska o zrozumiałość przekazu	139
2. Ukazywanie godności przekazu	149

V. Zasięg komunikowania się: Bóg i wszystkie stworzenia.	164
1. Bóg: pierwszy z adresatów przesłania.	165
2. Wszystkie byty stworzone: świat nadprzyrodzony i ziemski.	170
3. Wszyscy ludzie	184
VI. Troska o adresatów celem komunikowania się ..	192
1. Bóg jako wzór do naśladowania	195
2. Religia	197
3. Sprawy świeckie	207
Zakończenie	219
Bibliografia (wybór).	225
Abstrakt	245
Abstract.	247

Wstęp

Pierwsze papieskie orędzie radiowe z 12 lutego 1931 r. obecnie jest mało znane czy wręcz zapomniane². Podobnie sytuacja przedstawia się, gdy chodzi o papieża Piusa XI, który napisał je i następnie wygłosił, uroczystie inaugurując w ten sposób działalność Radia Watykańskiego. To właśnie staraniom Piusa XI rozgłoszenia papieska zawdzięcza swoje powstanie i pierwsze lata rozwoju. Niniejsze opracowanie jak najbardziej przedstawia się więc jako spotkanie z przeszłością. Ta zaś jest złożona, np. składa się na nią ciągłość i nowość, jedna i druga nieraz zaskakująca i nieprzewidywalna. Dotyczy to życia ludzkiego oraz m.in. przybywania nowych możliwości, by się kontaktować z innymi. Do najbardziej wyróżniających, bynajmniej nieprzypadkowych cech pierwszego papieskiego orędzia radiowego należy to, że Pius XI zwraca się do

² Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65–70; tenże, Pius XI, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura* (12.02.1931), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html, dostęp 8.07.2017 (jest to przekład na język włoski).

wszystkich: nie tylko do wszystkich katolików, czy też ogółu chrześcijan lub całej ludzkości, ale do wszystkich stworzeń oraz do samego Boga. Przedstawia także łącznie świat nadprzyrodzony i doczesny, życie w jego wymiarze religijnym i świeckim, sukcesy i wyzwania. Papież korzysta z łaciny, która od dawna nie jest już językiem narodowym, ale jednak potrafi być wybitnie wymowna zwłaszcza dzięki temu, że jest językiem liturgii bardzo licznej, dynamicznej, posiadającej wielki dorobek i silnej wspólnoty religijnej. Liturgia zaś to przecież komunikowanie się nie tylko między wiernymi, ale przede wszystkim wiernych ze światem nadprzyrodzonym, w tym z samym Bogiem. W pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI przedstawia diagnozę i program działania wraz z nadzieją na pomyślne spełnienie się wszystkiego. Współcześnie w naszkicowanym rozumieniu rzeczywistości odbiorca jest w stanie spotkać – może nawet ku swemu pozytywnemu zaskoczeniu – takie rzeczy, które np. wyjaśniań niejedną dokonaną już zmianę na lepsze. Może też zauważyć niejedną zbieżność ze współczesnymi nadziejami i oczekiwaniami co do teraźniejszości i przyszłości. Już z wymienionych jako przykłady powodów pierwsze papieskie orędzie radiowe zasługuje, by poświęcić mu uwagę i skorzystać z niego.

Podobne przemyślenia nasuwają się w związku z okolicznościami jego wygłoszenia. Jako najlepsze rozwiązanie czy wręcz jedyne możliwe do wybrania przyjęto, że trzeba okoliczności te rozumieć jak najszerzej i z otwartością na uwzględnienie kolejnych elementów. Szczególnie zaważyły tutaj następujące czynniki. Okoliczności to złożona

teraźniejszość. To zarazem przeszłość bliska i dalsza, skoro człowiek, jego myśli, komunikowanie się i czyny nie biorą się znikąd. W pewnym sensie okoliczności to także i przyszłość, bo ona, a nieraz dopiero ona, np. pozwala lepiej zrozumieć i ocenić to, co ją poprzedziło. Kiedy papież Pius XI wygłasza pierwsze papieskie orędzie radiowe, ma 74 lata. Radio jest dużo młodsze od niego. On zaś już wcześniej – w tym, zanim został papieżem – nieraz pokazał, że np. warto skorzystać z nowych możliwości, wcześniej zaznajamiając się z nim. Nie mniej ważnym argumentem jest dzielenie się przez niego następującym właściwym mu podejściem do rzeczywistości. Pierwsze papieskie orędzie radiowe jest też znane jako „Qui arcano Dei consilio” lub „Qui arcano Dei”: zgodnie ze zwyczajowym w Kościele katolickim przyjmowaniem za tytuł, np. orędzi czy encyklik, pierwszych słów, od których przesłanie zaczyna się. Stąd bardzo starannie je dobierano. Treść pierwszego orędzia radiowego wskazuje, że także jego początek nie jest przypadkowy, ale bardzo przemyślany. Podobnie ma się sprawa także m.in. w przypadku programowej encykliki Piusa XI „Ubi arcano Dei”³. Pius XI, jak widać na tych przykładach, z naciskiem dzieli się przekonaniem, że wszystkim mądrze, nieraz dla ludzi zaskakująco, tajemniczo, ale zawsze dobroczynnie, opatrnościowo kieruje dobry i wszechmocny, wszechwiedzący Bóg. On ma swoje wielorakie arkana, w które

³ Pius XI, *Litterae encyclicae de pace Christi in regno Christi quaerenda „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 4.11.2024, akapit 1n.

jednak z zaufaniem i w duchu współpracy wtajemnicza, daje odpowiednio poznać. Pierwsze papieskie orędzie radiowe nie stanowi tutaj wyjątku, np. przez rozumienie radia jako wspaniałego daru Boga i zarazem wielkiego ludzkiego osiągnięcia, czy też przez wieńczące przesłanie z panoramą ludzkich zadań i wyzwań błogosławieństwo dla Rzymu i dla całego świata. Radio tutaj jest przez Boga zaplanowaną i daną częścią, a zarazem w ten sposób wspaniałym dziełem, osiągnięciem człowieka. Podobnie jak daje możliwość, by zwrócić się do wszystkich stworzeń i do samego Boga, z woli i daru tegoż Boga przynosi też wszystkim Jego błogosławieństwo, Jego pomoc.

Ponieważ Pius XI jest współcześnie niestety mało znany, stąd w niniejszym opracowaniu, na ile było możliwe, poczesne miejsce przypadło jego wypowiedziom, w szczególności dotyczącym radia i innych mass mediów. Nieraz również one pozytywnie mogą zaskoczyć odbiorcę i zainspirować. A w każdym razie powinien on łatwiej móc wyrobić sobie swoje zdanie, np. bez uprzedzeń czy zbyt pośpiesznego oceniania.

Pozostaje wyrazić nadzieję, że niniejsze pracowanie stanie się zachętą do kolejnych spotkań z papieżem Piusem XI, z właściwym mu podejściem do radia i innych mass mediów, do problemów, ale i możliwości właściwych ludziom, z jego propozycją czy nawet apelem, by być zgodnie z powierzoną sobie misją aktywnym uczestnikiem wielkiego, tajemniczego, mającego jednoznacznie określony cel, związanego z nieraz zaskakującymi i nieprzewidywalnymi kontynuacją i nowością procesu, którym jest dar wieloraki istnienia i w tym rozwoju i komunikowania się.

I. Achille Ratti – Pius XI: doświadczenie ciągłości, zmian i rozwoju

Chcielibyśmy dowiedzieć się, jak udało się Panu opanować i uchwycić te fale, których nikt nie widzi, nikt nie słyszy ani nie dotknie. Możemy tylko rozglądać się wokół, obserwować, nawet tylko spojrzeniem ludzi nieznających problemu, by spostrzec, że wokół nas burzą się wielkie moce⁴.

Okoliczności mogą znacząco wpłynąć na człowieka i zarazem osoba ludzka jest w stanie je kształtować: stąd przynajmniej na tyle, na ile jest to możliwe, trzeba je uwzględnić zajmując się pierwszym papieskim orędziem radiowym. W przypadku Achille Rattiego – Piusa XI jest to m.in. doświadczenie ciągłości, zmian i rozwoju. Dobrze widać to na przykładzie wypełniania przez niego misji duchownego katolickiego, czy też mass mediów, z jakimi ma styczność, od których czerpie informacje, które zarazem np. także współtworzy odgrywając przy tym

⁴ Pius XI do G. Marconiego tuż przed wygłoszeniem pierwszego papieskiego orędzia radiowego. Cyt. za A. Woźny, *Radio drogi. Papieška stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 31.

kluczową rolę. Doświadczenie ciągłości, zmian i rozwoju wiąże się z samą osobą ludzką, dotyczy jej na sposób właściwy nawet tylko dla niej samej. Achille Ratti – Pius XI to osoba bardzo energiczna, zdolna do samodzielnego działania, podejmująca decyzje nieraz bardzo samodzielnie, w tym gdy chodzi o korzystanie z pomocy współpracowników i doradców. Np. dużo bardziej niż papież wcześniej brał udział w redagowaniu encyklik. Zarazem potrafił współpracować nawet ze znacznie różniącymi się od niego (np. temperamentem) osobami, jak najbardziej korzystając z ich talentów. Można tu wskazać ze świeckich Guglielmo Marconiego, a z duchownych na jego sekretarzy stanu, tzn. kard. Piero Gasparriego i kard. Eugenio Pacellego, przyszłego papieża Piusa XII. Co do tego ostatniego, to Pius XI nieraz wskazał, że widzi w nim swojego następcę. Trzeba tu wymienić z powodzeniem wykorzystywane poszerzanie swojej wiedzy przez Piusa XI, jak też odchodzenie od swoich wcześniejszych decyzji na rzecz nowych, lepszych rozwiązań. Klucz ten należy mieć na uwadze, gdy np. zaznajamia się z wydarzeniami z jego życia, z jego pontyfikatem. Nawet jeśli nie jest to wprost wskazane, trzeba więc uwzględnić jego m.in. inicjatywę, wolę, decyzję i czuwanie nad biegiem spraw, ich realizacją⁵. Kwestia mediów w czasie jego pontyfikatu, jak przyjdzie jeszcze zobaczyć, nie stanowi tu wyjątku.

⁵ Zob. np. Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków 1775–1978*, Warszawa 1983, s. 420n; R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 404n.

1. Przed wyborem na papieża

Doskonale zdaję sobie sprawę, że położenie jest bardzo trudne, jednak dzisiaj rano, odpowiadając mszę, ofiarowałem moje życie Bogu. Ja jestem księdzem w każdych okolicznościach⁶.

Kiedy 12 lutego 1931 r. papież Pius XI wygłasza pierwsze papieskie orędzie radiowe, ma 74 lata. Jest starszy o 17 lat od Guglielmo Marconiego i rok od Nikoli Tesli. Nawet najbardziej rozwinięte części świata nie są jeszcze zelektryfikowane i w sumie, podobnie jak radio, jest to w znacznej mierze przyszłość nadal nieznana, niespodziewana. Nie ma jako mass medium telewizji, Internetu. Dominuje zaś już od dłuższego czasu prasa drukowana na papierze. Na życie Piusa XI, kiedy wygłasza on „Qui arcano Dei consilio”, składa się np. już niejedna sytuacja trudna, zaskakująca czy radosna, jak też nowe okoliczności. Obecnie jednym ze znaczących wyzwań, gdy chodzi o osoby starsze, jest wykluczenie związane z trudnościami lub nawet nieumiejętnością korzystania z nowych rozwiązań technologicznych powiązanych z korzystaniem z mass mediów⁷. W pewnym sensie ze względu np. na możliwości zapobiegania

⁶ Nuncjusz Achille Ratti, Warszawa, sierpień 1920 r., cyt. za brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

⁷ Zob. np. M. Michalska, *Starość, nie zawsze radość: wykluczenie społeczne seniorów jako wyzwanie dla społeczeństw w Polsce i na Zachodzie*, w: *Peryferie społeczne w teorii i badaniach empirycznych*, red. K. Wódz, D. Nowalska-Kapuścik, G. Libora, Katowice 2016, s. 113n.

chorobom, ich leczenia, zdolność radzenia sobie z nowymi możliwościami jak też aktywność zawodowa obecnie 70 lat i więcej to mniej niż taki wiek ok. 100 lat temu. Szacunkowo przymuje się, że w Europie średnia długość życia w 1930 r. to ok. 50 lat, obecnie zaś ok. 80 lat⁸.

Achille Ratti (otrzymał on potrójne imię: Ambrogio Damiano Achille), przyszły papież Pius XI, urodził się 31 maja 1857 r. w Lombardii, a dokładniej w Desio, ok. 20 km od Mediolanu, jeszcze jako poddany cesarza Austrii. Lombardia znajduje się wtedy w granicach Cesarstwa Austrii. Już wtedy Lombardia na Półwyspie Apenińskim wysunęła się na czoło, gdy chodzi o uprzemysłowienie, a więc i np. korzystanie z nowych technologii. Następnie Achille Ratti staje się obywatelem Włoch. Jego dzieciństwo to czas wojen o zjednoczenie Włoch, w tym zdobycia Rzymu w 1870 r. przez wojska króla Wiktora Emanuela II i tym samym końca po ponad 1100 latach istnienia Państwa Kościelnego. Zmarł w Rzymie – Państwie Watykańskim (wł. Stato della Città del Vaticano) 10 lutego 1939 r. jako pierwszy jego suweren. Powstało ono w ogromnej mierze właśnie dzięki jego staraniom w 1929 r. Ojciec przyszłego papieża to przedsiębiorca, który musi dołożyć starań, by zapewnić byt rodzinie. W 1857 r. był on zatrudniony jako dyrektor przędzalni w Desio. Po upływie 6 lat jest już jej właścicielem. W 1867 r. odstępuje ją, przenosi się do Mediolanu i razem z żoną i 3 pracownikami prowadzi hotel. W 1870 r.

⁸ Główny Urząd Statystyczny, *100 lat Polski w liczbach. 1918–2018*, Warszawa 2018, s. 17 i 85.

przyjął propozycję, by pokierować kolejną przedsiębiornią niedaleko od Mediolanu, i będzie to robić do 1876 r. W tym roku zostaje dyrektorem fabryki jedwabiu w leżącym w Alpach Pinerolo, ok. 40 km od Turynu. Pozostanie tam razem z rodziną do 1879 r. Następnie kieruje przedsiębiornią w Caronno Milanese (ok. 20 km od Mediolanu), gdzie pozostanie aż do śmierci w 1881 r. Achille Ratti najpierw uczęszcza przez rok (tak to nauczanie zostało zaplanowane) w Desio na lekcje prowadzone dla dzieci przez ks. Giuseppe Volontieriego w ramach lokalnych aktywności kościelnych. W latach 1863–1866 uczy się w szkole podstawowej znajdującej się w sąsiedniej miejscowości. Korzystając z gościny swego wuja, ks. Damiana Rattiego, w roku szkolnym 1866–1867 kontynuuje naukę w szkole podstawowej w Asso. Od jesieni 1867 r. uczy się na poziomie gimnazjalnym w Seveso. Po 4 latach rozpoczyna naukę na poziomie licealnym w Monzy. Po upływie 2 lat przenosi się do Mediolanu do Kolegium św. Karola celem zakończenia tego etapu szkolnego w 1875 r. Następnie w tym samym roku rozpoczyna naukę w Wyższym Seminarium Duchownym w Mediolanie. Ukończy tam 3 pierwsze lata. Ostatni rok nauki ma miejsce w Seminarium św. Piotra Męczennika w Seveso, gdzie zarazem będzie uczył w czwartej klasie w Kolegium św. Marcina. Jesienią 1879 r. przenosi się do Rzymu do Seminarium Lombardzkiego. Tegoż roku tuż przed Bożym Narodzeniem przyjął w Rzymie święcenia prezbiteratu⁹.

⁹ Zob. np. brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

W 1882 r. ks. Ratti otrzymał doktorat z teologii na Pontificia Facoltà della Sapienza w Rzymie, doktorat z prawa kanonicznego na Università Gregoriana w Rzymie oraz doktorat z filozofii na Pontificia Accademia di San Tommaso w Rzymie. W tym samym roku wraca do Mediolanu, gdzie w Wyższym Seminarium Duchownym, w którym wcześniej studiował, prowadzi zajęcia z kaznodziejstwa oraz teologii dogmatycznej. Jako papież przeprowadzi ważną reformę studiów kościelnych w celu podniesienia ich poziomu. Od 1888 do 1912 r. pracuje w cieszącej się dużym prestiżem Bibliotece Amrozjańskiej w Mediolanie, w tym od 1907 r. do końca tego okresu jako jej prefekt. Prowadzi szeroko zakrojoną działalność związaną z nauką i kulturą. Wiąże się to m.in. z ubogacającymi szansą jak też zadaniem spotykania się i współpracy z ludźmi o różnych światopoglądach, w tym gdy chodzi o religię, politykę i szukanie rozwiązań dla konfliktów społecznych. Zajmuje się wtedy m.in. transkrypcją unikatowych rękopisów oraz innych archiwaliów, jak też ich szerszym udostępnieniem przez opublikowanie. Rozwija umiejętności organizacyjne, np. systematyzuje, nie mając oczywiście do dyspozycji możliwości współczesnego świata cyfrowego z początku XXI w., zbiory znanych bibliotek i związane ze sztuką Certosa di Pavia, Ambrosiany, Museo Settala, jak też zabezpiecza i odnawia kodeksy i manuskrypty kapituły katedry mediolańskiej uszkodzone w wyniku pożaru. Jest to doceniane m.in. przez państwowe, czyli świeckie, władze włoskie i to oficjalnie: a to w okolicznościach, kiedy we Włoszech stosunek do Kościoła katolickiego

i duchownych katolickich nierzadko jest nieprzychylny czy nawet wrogi. Ze swej strony ks. Ratti dostrzega to i docenia, np. przyjmuje udział w takim czy innym prestiżowym stowarzyszeniu. Ma więc miejsce w warunkach pod niejednym względem niesprzyjających jednak pozytywne nawiązanie relacji i doceniana przez obie strony współpraca, która bynajmniej nie musi oznaczać porzucenia wyznawanych przez siebie wartości: przełamywanie uprzedzeń, wrogości i zaistnienie nowej, dobrze rokującej na przyszłość sytuacji. Także w tym przypadku nasuwają się wnioski co do zbieżności z działaniami składającymi się na pontyfikat Piusa XI, w tym gdy chodzi o mass media, a szczególnie o radio. Zarazem ks. Ratti gorliwie pracuje jako duchowny, np. przez ponad 20 lat jako kapelan grupy sióstr zakonnych. Jednocześnie ze względu na swój dorobek ten ceniony duchowny i intelektualista daje wyraz swej fascynacji górami i uprawia wspinaczkę wysokogórską w pobliskich Alpach. Jako wytrawny alpinista m.in. z powodzeniem wspina się na Monte Rosa (1889 r.; 4634 m n.p.m.) oraz Mont Blanc (1890 r., 4809 m n.p.m.). Znane jest zdjęcie z jednej z takich wypraw: m.in. widać, że ks. Ratti wie, że jest fotografowany¹⁰. Uprawianie takiego sportu wiąże się ze sprawnością intelektualną i fizyczną, odwagą, odpornością, siłą fizyczną i duchową, współpracą z innymi

¹⁰ Zob. np. brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024; https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Photographs_of_Pius_XI#/media/File:Achille_Ratti_Alps.jpg dostęp 20.10.2024.

i odpowiedzialnością za nich, umiejętnością reagowania na aktualną sytuację, łącznie z ewentualną zmianą dotychczasowych planów.

Niejedno spaja te wskazane powyżej działania i wydarzenia. Są to m.in. doświadczenia, że trzeba być aktywnym, pracować, zmierzać do celu w różnych okolicznościach, łączyć ciągłość z nowością, wierność i otwartość. Można będzie zauważyć, że kolejne lata, w tym pontyfikat, pod niejednym względem przedstawiają się jako mające solidne podstawy w przeszłości oraz jej ciąg dalszy i rozwinięcie.

Na początku 1912 r., czyli w okresie pod niejednym względem kościelnie niełatwym i burzliwym, papież św. Pius X wzywa ks. Rattiego do Rzymu i powierza mu stanowisko wiceprefekta cieszącej się wielkim prestiżem Biblioteki Watykańskiej, a od września 1914 r. stanowisko jej prefekta. Ks. Ratti, podobnie jak wcześniej w Lombardii, przyczynia się do usprawnienia działalności tej placówki. M.in., a nie był to czas elektronicznych baz danych i katalogów, by uporządkować i usprawnić dostęp, łączy różne katalogi publikacji drukowanych i prowadzi dalej katalogowanie rękopisów. Przyczynia się też do publikacji fototypicznego wydania *Geografi* Ptolemeusza oraz rozbudowy zaplecza konserwatorskiego w Bibliotece Watykańskiej. Trzeba uwzględnić, że jako prefekt też biblioteki ks. Ratti działa w wielorako bardzo trudnych warunkach I wojny światowej¹¹.

¹¹ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

W maju 1918 r. w życiu mającego już 61 lat ks. Rattiego ma miejsce kolejna duża zmiana. Papież Benedykt XV wysyła go do Polski i na Litwę jako wizytatora apostolskiego z zadaniem zadbania o sytuację Kościoła katolickiego w tych krajach. W znacznej mierze w praktyce chodziło o odbudowę Kościoła po długich i trudnych doświadczeniach związanych z panowaniem niemieckim i rosyjskim. W 1918 r. Polska i Litwa walczą o swoją niepodległość w trudnych okolicznościach politycznych, gospodarczych, wojennych, jak też ze względu na problemy narodowościowe. Stoi też przed nimi, m.in. ze względu na różny światopogląd polityków, wybór, jak odnieść się do religii, w tym w jaki sposób ułożyć relacje z Kościołem katolickim. Ks. Ratti daje się tutaj poznać jako duchowny energiczny, otwarty, uczciwy, starający się poznać i zrozumieć okoliczności (np. dużo podróżuje, by spotykać się nie tylko w wielkich ośrodkach miejskich) i wyjść im naprzeciw, zarazem dbając o sprawy kościelne. Ponieważ rząd Polski zdecydował się nawiązać oficjalne stosunki dyplomatyczne ze Stolicą Świętą, ks. Ratti zostaje w 1919 r. mianowany nuncjuszem w Polsce i arcybiskupem. Sakrę biskupią przyjął w katedrze warszawskiej św. Jana. W liturgii tej oficjalnie uczestniczył m.in. Józef Piłsudski jako Naczelnik Państwa (czyli głowa państwa). Ojciec P. Theissing, generał dominikanów, w sierpniu 1920 r. usłyszał od nuncjusza Achille Rattiego, gdy groziło zdobycie Warszawy przez wojska bolszewickie i w związku z tym korpus dyplomatyczny opuścił stolicę Polski właśnie za wyjątkiem nuncjusza Rattiego: „Doskonale zdaję sobie sprawę, że położenie jest bardzo trudne, jednak dzisiaj rano, odprawiając mszę, ofiarowałem

moje życie Bogu. Ja jestem księdzem w każdych okolicznościach”¹². To, że był arcybiskupem i najwyższej rangi przedstawicielem dyplomatycznym, w razie zdobycia Warszawy nie gwarantowało mu bezpieczeństwa, a raczej przeciwnie, tym bardziej mu ono groziło. Już od 1918 r., jako do wysłannika papieża, musiały do niego docierać wiadomości m.in. o tym, co spotkało w czasie rewolucji bolszewickiej duchownych katolickich, w tym abpa Edwarda Roppa, abpa Jana Cieplaka oraz duchownych prawosławnych, w tym hierarchów. Do sukcesów nuncjusza Rattiego należy właśnie uwolnienie abpa Roppa aresztowanego w kwietniu 1919 r. i skazanego na śmierć¹³. Jak pokazuje np. publikowany oficjalnie w prasie list Pius XI do kard. B. Pompilio, w którym na początku 1930 r. pisze on o prześladowaniach chrześcijan w ZSRR, a dokładniej tak prawosławnych, jak i katolików, w tym np. o zablokowaniu z takich pobudek dalszego udzielania przez Stolicę Apostolską pomocy humanitarnej dla 150 000 głodujących dzieci, papież nadal

¹² Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024. Zob. T. Goffi, *La spiritualità contemporanea (XX secolo)*, Bologna 1987, s. 143n.

¹³ W lutym 1919 r. biskupi prawosławni z Syberii w liście do papieża Benedykta XV opisali doznane prześladowania pisząc, że zamordowano ok. 20 biskupów prawosławnych i setki popów. W 1914 na terenie całej Rosji pracowało ok. 2200 duchownych katolickich, w 1942 oficjalnie pozostało 2 księży francuskich. Zob. np. D. Walasiuk, *1920. Wojna i wiara*, Kraków 2020, s. 60n; A. Kozyraska, *Arcybiskup Edward Ropp (1851–1939): życie i działalność*, „Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku” (2003), nr 4, s. 149n.

z uwagą śledził wypadki w tym kraju, informował innych o sytuacji i to na szeroką skalę oraz starał się interweniować¹⁴. Doświadczenia związane ze wspomnianą misją dyplomatyczną w Polsce i na Litwie nie mogły nic nie wniesić i stanowią istotne wyjaśnienie, dlaczego następnie Pius XI w socjalizmie i komunizmie będzie widział jedno z największych niebezpieczeństw. Z czasem będzie występował przeciw jeszcze jednemu niebezpieczeństwu, a mianowicie niemieckiemu narodowemu socjalizmowi. Że ma to miejsce później, nie może dziwić, m.in. tego względu, iż bolszewicy dochodzą do władzy w Rosji w 1917 r., zaś hitlerowcy w Niemczech później, bo w 1933 r. Jednak, jak przyjdzie jeszcze zobaczyć, encykliki potępiające i ostrzegające przed nimi ukazały się niemal równocześnie w marcu 1937 r., zaś w przemówieniu w związku ze światową wystawą prasy katolickiej w Rzymie w 1936–1937 r. Pius XI występuje przeciw nim razem.

Jesienią 1921 r. abp Ratti na polecenie papieża Benedykta XV opuszcza Polskę, by zostać arcybiskupem Mediolanu i kardynałem. W czasie uroczystości ingresu do katedry mediolańskiej dał wyraz już dawniej żywionemu przez siebie i głoszonemu przekonaniu, iż trzeba rozwiązać tzw. kwestię rzymską, czyli pomyślnie uregulować relacje między Kościołem katolickim i Włochami w duchu wzajemnego zrozumienia i współdziałania, w tym uwzględniając stanowisko i potrzeby kościelne. Wolno wnioskować, że owocowały tu doświadczenia i działania

¹⁴ Pius XI, *List do J.Em. kardynała Bazylego Pompili w sprawie prześladowań w Rosji* (2.02.1930), „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Katowickiej Kurji Biskupiej” 5(1930), nr 3, s. 49n.

związane ze wcześniejszymi etapami życia. Powiedział wtedy, nawiązując do ówczesnego, nieraz krytycznego czy wręcz wrogiego, podejścia we Włoszech do obecności papieża w Rzymie, że trzeba patrzeć nie tylko np. z perspektywy włoskiej, bo inaczej można nie dostrzec zasadniczych rzeczy. „To przede wszystkim przebywając zagranicą widzi się i namacalnie poznaje, aż w jakim stopniu Papież jest dumą Włoch: ze względu na niego (...) miliony katolików, którzy są na całym świecie, zwracają się ku Włochom jako ku swojej drugiej ojczyźnie; ze względu na niego Rzym jest naprawdę stolicą świata; i trzeba zamknąć oczy na to, co oczywiste, ażeby nie widzieć – przynajmniej tak, jak wszystkie państwa zwracają się do Papieża – ażeby nie widzieć, mówię, jaki prestiż i jakie korzyści mogłyby z powodu jego obecności przypaść naszemu krajowi, gdyby należycie uwzględniano jego bycie suwerenem w porządku międzynarodowym i ponadnarodowym, co katolicy na całym świecie uznają w jego przypadku jako z Bożego ustanowienia”¹⁵. Takie samo stanowisko przedstawi nieco później już jako papież w swojej pierwszej encyklice „*Qui arcana Dei consilio*” i następnie przyczyni się, do czego przyjdzie powrócić, w decydujący sposób do rozwiązania kwestii rzymskiej¹⁶.

¹⁵ Cyt. za: brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

¹⁶ Pius XI, *Lettera enciclica sulla questione romana „Ubi arcana Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcana-dei-consilio.html, dostęp 20.08.2024, akapit 63n.

W czasie krótkiego pasterzowania archidiecezji mediolańskiej (kilka miesięcy) abp Ratti m.in. inauguruje jako legat papieski działalność Università Cattolica del Sacro Cuore w Mediolanie na koniec 1921 r. Wcześniej uczestniczył w staraniach, by ten uniwersytet powstał. Jak pokazuje wygłoszone w związku ze wspomnianą inauguracją jego przemówienie, misję tej uczelni rozumiał, podobnie jak łączył uprzednio np. pracę bibliotekarza i dyplomaty z pracą kapłańską, następująco: niezbędna dla Włoch jest uczelnia, w której będzie się urzeczywistniać „harmonia wiary i rozumu”. Następnie dodał: „Tylko instytucja zajmująca się nauką na wysokim poziomie, gdzie Bóg dyscyplin naukowych i dyscyplina naukowa zajmująca się Bogiem zajmują takie miejsce, jakie dla nich zarezerwował Dante i Manzoni, tylko taka instytucja może zapewnić odnowienie i odrodzeniu chrześcijańskiego społeczeństwa najlepsze narzędzia do działania i reagowania, do kierowania przede wszystkim”¹⁷. Przyjdzie jeszcze podjąć, iż tworząc Radio Watykańskie Pius XI widział w nim ważne narzędzie wymiany informacji między naukowcami zajmującymi się np. fizyką i nawet w związku z tym mówił o drugiej inauguracji działalności tej rozgłośni. Przygotowanie zaś wykształconych, kompetentnych i zaangażowanych ludzi – należy tu uwzględnić przynajmniej jeszcze zaangażowanie Piusa XI w powstanie i rozwój Akcji Katolickiej – niewątpliwie należy do decydujących czynników, gdy chodzi o zaprowadzenie we Włoszech po II wojnie światowej demokracji

¹⁷ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

i znaczącego podniesienia poziomu życia mieszkańców tego kraju (tzw. włoski cud gospodarczy). Jest w tym kontekście też uzasadnione przypomnieć w związku ze słowami „Bóg dyscyplin naukowych”, że Pius XI wydał tak właśnie zatytułowaną konstytucję apostolską dotyczącą rozwoju kościelnych uniwersytetów i wydziałów, podniesienia poziomu ich pracy¹⁸. To, że papież ceni naukę i ludzi z nią związanych, pokazują też np. nominacje kardynalskie oraz, jak przyjdzie jeszcze zobaczyć, w przypadku uruchomienia i rozwoju Radia Watykańskiego współpraca z G. Marconim i o. G. Gianfranceschim (dał się on poznać m.in. jako fizyk) i wspierana przez Piusa XI koncepcja, by ta rozgłośnia służyła do wymiany informacji między naukowcami np. z fizyki¹⁹. Ważnego przykładu dostarczają tutaj również starania, by zapewnić miejsca pracy uczonym wydalonym z uczelni włoskich ze względu na pochodzenie żydowskie. Wybitni matematycy V. Volterra oraz T. Levi-Civita zostali mianowani członkami prestiżowej Accademia Pontificia delle Scienze (Papieska Akademia Nauk). Podobnie papież starał się o przyjęcie na studia usuniętych z tych samych powodów studentów z uczelni niemieckich, austriackich i włoskich. Na uwagę zasługuje także prośba Piusa XI skier-

¹⁸ Zob. Pius XI, *Constitutio apostolica de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum „Deus scientiarum Dominus”* (24.05.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xi_apc_19310524_deus-scientiarum-dominus.html, dostęp 11.10.2024, akpit 1n.

¹⁹ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 405n.

rowana do „kardynałów ze Stanów Zjednoczonych i Kanady, by pomogli żydowskim uczonym i profesorom usuniętem z instytucji niemieckich znaleźć odpowiednie dla nich miejsca pracy”²⁰. 14 stycznia 1939 r. Pius XI w czasie spotkania z korpusem dyplomatycznym zaapelował „do obecnych na spotkaniu ambasadorów, by wydawali możliwie jak najwięcej wiz <ofiarom prześladowań rasowych w Niemczech i we Włoszech>”²¹.

2. Pontyfikat

Papież, kimkolwiek on byłby, będzie zawsze powtarzać: zamierzam pokój, nie zgubę, myślę o prawdziwym pokoju i dlatego nierozłącznym od sprawiedliwości (...). Do Boga należy sprawić, by nadeszła ta godzina i wybiła; do ludzi mądrych i dobrej woli należy nie pozwolić, by wybiła na próżno; będzie to jedna z godzin najbardziej uroczystych i owocnych, gdy chodzi o odnowienie Królestwa Chrystusa oraz o zapewnienie pokoju dla Włoch i świata²².

²⁰ A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra Aetate”: zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018), nr 1, s. 150.

²¹ A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra Aetate”: zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018), nr 1, s. 150.

²² Pius XI, *Lettera enciclica sulla questione romana „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 20.08.2024, akapit 65.

6 lutego 1922 r. kard. Achille Ratti został wybrany na papieża i przyjął imię Piusa XI. Miał wtedy 65 lat. Do jego pierwszych działań należy udzielenie pierwszego uroczystego błogosławieństwa „Urbi et orbi”, określenie jest bardzo znaczące: „Miastu i światu”, czyli wszystkim i wszystkiemu. Jak przyjdzie jeszcze szerzej pokazać, błogosławieństwo „Urbi et orbi” wieńczy też pierwsze papieskie orędzie radiowe. Nowo wybrany papież za hasło pontyfikatu przyjął słowa „Pax Christi in regno Christi”. W jego biografii na portalu Stolicy Apostolskiej te programowe słowa przełożono następująco: „Pokój między ludźmi, pokój między wszystkimi rzeczywistościami”²³. Szerzej zostanie jeszcze pokazane, że podobne podejście znajdzie wyraz w pierwszym papieskim orędziu radiowym. Wspomnianego błogosławieństwa 6 lutego 1922 r. Pius XI, jak sam zdecydował, udzielił z centralnego zewnętrznego balkonu Bazyliki św. Piotra²⁴. Papieże na znak protestu nie robili tego od zajęcia 52 lata wcześniej Rzymu przez wojska Wiktora Emanuela II, a sam balkon był od tego czasu zamknięty. Uroczystemu pojawieniu się tam Piusa XI i udzieleniu przez niego błogosławieństwa odpowiadały z placu św. Piotra okrzyki „Niech żyje Pius XI, niech żyją Włochy!”, zaś oddziały wojska włoskiego

²³ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

²⁴ Zachował się materiał filmowy dokumentujący to wydarzenie. Zob. np. <https://www.youtube.com/watch?v=u8uD1ROn7OM>, dostęp 9.01.2025, oraz <https://www.youtube.com/watch?v=0gfdh-8pVsAY>, dostęp 9.01.2025.

prezentowały broń, ażeby papieża uhonorować. Wszystko to było jeszcze nie tak dawno nie do pomyślenia. Decyzja Piusa XI, by w taki sposób udzielić swego pierwszego uroczystego błogosławieństwa, jest zaliczana do szczególnie ważnych, gdy chodzi o doprowadzenie do rozwiązania tzw. kwestii rzymskiej²⁵. Przedstawia się też jako istotny przykład skutecznego komunikowania się, by pokonywać przeszkody i łączyć. Mamy tu też kolejną wskazówkę, że Achille Rattiego – Piusa XI cechuje stałość, jeśli chodzi o przemyślenia, decyzje, ich realizację, podejście całościowe, jak też zdolność do decydowania się na coś nowego. Zachował się zapis następującej wypowiedzi ks. Rattiego z 1905 r. (czyli zanim zaczął pracę w Bibliotece Watykańskiej): „Jeśli papieżowi w sposób dający pewność zagwarantowałoby się posiadanie Watykanu, a nie tylko korzystanie z niego, jak to przewiduje tzw. prawo <Gwarancji>, każdy papież chętnie zdecydowałby się na pojednanie z państwem włoskim”²⁶. Pius XI w swojej pierwszej, przedstawiającej się jako program jego pontyfikatu, encyklice „Ubi arcano Dei” (23 grudnia 1922 r.) wskazuje: „Włochy nie mają się ani nie będą miały czego obawiać ze strony Stolicy Świętej. Papież, kimkolwiek on byłby, będzie zawsze powtarzać: zamierzam pokój, nie zgubę, myślę o prawdziwym pokoju i dlatego nierozłącznym od

²⁵ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

²⁶ Cyt za: brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

sprawiedliwości (...). Do Boga należy sprawić, by nadeszła ta godzina i wybiła; do ludzi mądrych i dobrej woli należy nie pozwolić, by wybiła na próżno; będzie to jedna z godzin najbardziej uroczystych i owocnych, gdy chodzi o odnowienie Królestwa Chrystusa oraz o zapewnienie pokoju dla Włoch i świata”²⁷. Z encykliki tej wynika też, że Pius XI uważa, iż trzeba odnowić ducha w nowoczesnym społeczeństwie posługując się unowocześnionymi metodami, np. za pomocą publikacji w prasie²⁸. Działania papieża zbiegły się ze zmianą okoliczności, zarazem jako ważny czynnik tę zmianę współtworząc i korzystając z niej jak najbardziej. Wspomnianą przemianę można zdefiniować następująco: „Liberalny ideał podziału między społeczeństwem cywilnym a Kościołem zaczynał ustępować miejsca ideałowi współpracy z międzynarodową siłą moralną, reprezentowaną przez papieństwo”²⁹.

Pius XI odegrał kluczową rolę, gdy chodzi o rozwiązanie tzw. kwestii rzymskiej: 11 lutego 1929 r. zostały podpisane Traktaty laterańskie (w tym konkordat), po-

²⁷ Pius XI, *Lettera enciclica sulla questione romana „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 20.08.2024, akapit 65.

²⁸ Pius XI, *Lettera enciclica sulla questione romana „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 20.08.2024, akapit 51.

²⁹ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 407.

przez które Stolica Święta uznała Włochy jako państwo ze stolicą w Rzymie, zaś Włochy uznały istnienie Państwa Watykańskiego (wł. Stato della Città del Vaticano) z papieżem jako jego suwerenem. M.in. dało to papieżowi Piusowi XI możliwość utworzenia Radia Watykańskiego. W sumie za 17-letniego pontyfikatu Piusa XI Stolica Apostolska zawarła 12 konkordatów z 12 państwami, jak też 5 umów międzynarodowych³⁰. „Wydaje się, że Pius XI i jego doradcy, głęboko przekonani o wpływie wywieranym na masy przez instytucje, widzieli w konkordatach przede wszystkim możliwość wprowadzenia do prawodawstwa świeckiego pewnych przepisów prawa kanonicznego (byłoby to wręcz nieprawdopodobne przed rokiem 1914, w chwili gdy ewolucja instytucji wydawała się zmierzać we wręcz przeciwnym kierunku), zwłaszcza w dziedzinie prawa małżeńskiego i szkolnego oraz zagwarantowania Stolicy Świętej prawa swobodnego wyboru biskupów”³¹. W związku z utworzeniem Radia Watykańskiego i tym samym pierwszym papieskim orędem radiowym należy zwrócić uwagę na konkordat z Włochami³². Kwestia ta zostanie jeszcze podjęta w części poświęconej utworzeniu i trosce o zapewnienie roz-

³⁰ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

³¹ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 407.

³² Co do konkordatu z Niemcami, zob. np. W. Misztal, *Władza w pierwszym papieskim orędziu radiowym papieża Piusa XI z 1931 r.: kwestia aktualności koncepcji*, „Kultura – Media – Teologia” (2024),

głośni papieskiej warunków do dalszego działania. Tu niech wystarczy jeszcze wskazanie, że w czasie II wojny światowej Radio Watykańskie jak też „L'Osservatore Romano” w dużej mierze dzięki temu właśnie konkordatowi mogły uczynić wiele dobrego poprzez odpowiedzialne dostarczanie rzetelnych informacji o aktualnej sytuacji³³, jak też gdy chodzi o bardzo szeroko zakrojoną, prawdopodobnie jedyną w swoim rodzaju i największą w dziejach świata akcję poszukiwania zaginionych z powodu wojny³⁴. Trzeba też uwzględnić, iż jak w przypadku każdej umowy, także gdy chodzi o konkordat jego zawarcie to jedna sprawa, a realizacja ustaleń to druga sprawa. Przykładowo dostarcza nie tylko konkordat z Włochami, ale także z Niemcami, których hitlerowski rząd był powszechnie uznawany na arenie międzynarodowej. A. Hitler został kanclerzem Niemiec 30 stycznia

nr 57, s. 107n; R.J. Rychlak, *Goldhagen vs Pio XII*, „First Things” (2002), nr 6(124), s. 37n.

³³ Odnośną sytuację na Półwyspie Apenińskim można przedstawić następująco. „Od września 1939 r. do maja 1940 r. jako jedyne czasopismo włoskojęzyczne <L'Osservatore Romano> publikuje biuletyny wojenne wszystkich państw uczestniczących w II wojnie światowej i z tego powodu osiąga rekordowy nakład dzienny do 150 000 egzemplarzy: w maju 1940 r. rząd włoski zakazał kolportażu <L'Osservatore Romano> we Włoszech” (W. Misztal, „*Qui arcano Dei consilio*”: czego można nauczyć się o mediach z 1-ego papieskiego orędzia radiowego, w: *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Ra-dej, Kraków 2022, s. 361, przyp. 66).

³⁴ W. Misztal, *Bóg odbiorcą przekazu medialnego: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 r.*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 17(2018), s. 139, przyp. 20.

1933 r. Wskazany powyżej konkordat został podpisany 20 lipca 1933 r. Przed podpisaniem go zdążyły zawrzeć porozumienia z hitlerowskimi Niemcami m.in. mocarstwa demokratyczne Francja i Wielka Brytania oraz faszystowskie Włochy. 5 maja 1933 r. komunistyczny Związek Radziecki i hitlerowskie Niemcy odnowiły układ o przyjaźni³⁵. Bardzo szybko miało okazać się, iż konkordat z Niemcami był ze strony władz tego państwa, podobnie jak szereg umów z innymi stronami, co najmniej nadużyciem – i to z premedytacją – zaufania strony wierzącej zapewnieniom. „Dekrety wprowadzające go w życie nigdy nie zostały uchwalone, najważniejsze przepisy systematycznie gwałcono, a walka z Kościołem, początkowo ukryta, później coraz bardziej jawna, przybierała na sile z roku na rok. W istocie rzeczy wydaje się, że w Watykanie nie czyniono sobie wielkich złudzeń, ale uważano konkordat za mniejsze zło”³⁶. Dla oceny tego konkordatu jest też istotne, że obowiązuje on także po końcu rządów hitlerowców w Niemczech (tzn. w warunkach np. denazyfikacji) w strefach okupacyjnych amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej a następnie w Republice Federalnej Niemiec, czyli za zgodą

³⁵ R.J. Rychlak, *Goldhagen vs Pio XII*, „First Things” (2002), nr 6(124), s. 37n.

³⁶ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła, t. 5: 1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 411.

każdego z właściwych w danym przypadku rządów³⁷. Do uwzględnienia są także dające o sobie znać nadzieje nie tylko w przypadku rządzących w różnych krajach, ale także m.in. wśród prześladowanych i zagrożonych prześladowaniami (np. w samych Niemczech), że hitlerowcy z czasem będą wyrzekać się agresji, rasizmu, a w tym antysemityzmu³⁸. W praktyce nie można też było liczyć na wspólny front przeciw totalitaryzmem. Sytuację dobrze oddaje następująca wypowiedź Lloyd George'a, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1916–22 i jednego z najbardziej wpływowych ludzi, gdy chodzi o Europę i świat po I wojnie światowej, który jesienią 1936 r. publicznie prezentował się jako entuzjasta A. Hitlera, m.in. określając go mianem największego współczesnego Niemca oraz Washingtona Niemiec i twierdząc, że pod rządami hitlerowskimi Żydzi w Niemczech są mniej prześladowani niż katolicy w XVII-wiecznej Anglii za O. Cromwella: „To całkiem nowa doktryna, że jesteśmy odpowiedzialni za formę rządu, z którego poddanymi prowadzimy handel. Czyż byliśmy odpowiedzialni za rząd carski, razem z jego korupcją, z jego fatalną administracją, z jego pogromami? Musimy przyjmować takie rządy, jakie znajdujemy gdzie

³⁷ Z. Sidney, J.B. Morrall, *Church and State through the Centuries: A Collection of Historic Documents with Commentaries*, New York 1988, s. 518n. Co do podstaw prawnych (np. akty prawne) takiego stanu rzeczy w Republice Federalnej Niemiec zob. *Das Falrecht*, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv006309.html>, dostęp 23.08.2024.

³⁸ Zob. np. R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1987, s. 359n.

indziej i dziękować Bogu za to, że mieszkamy tutaj”³⁹. Dla porównania trzeba uwzględnić, że w marcu 1937 r. została ogłoszona encyklika Piusa XI „Mit brennender Sorge” (14 marca 1937 r.), w której papież jednoznacznie potępia niemiecki hitleryzm⁴⁰.

Pius XI bardzo zwracał uwagę na kontakty z ludźmi, w tym bezpośrednie: tak z duchownymi, jak i ze świeckim. Jak zostanie jeszcze szerzej pokazane, tak właśnie papież widzi mass media i takimi chce, żeby były. Co do wspomnianych kontaktów bezpośrednich, np. dokonywało się to przez bardzo liczne spotkania z pielgrzymami w czasie Roku Jubileuszowego obchodzonego w 1925 r., w tym poprzez „przyjmowanie niezliczonych par odbywających podróż poślubną”⁴¹. Wspomniany Rok Święty obchodzony w 1925 r. przebiegał, zgodnie z hasłem pontyfikatu Piusa XI, w intencji pokoju na świecie w związku m.in. z bardzo bliską chronologicznie⁴² i wciąż przez swe

³⁹ Cyt. za D. Walasiuk, 1920. *Wojna i wiara*, Kraków 2020, s. 70. Zob. A. Lentin, *Lloyd George and the Lost Peace*, London 2001, s. 89n.

⁴⁰ Pius XI, *Lettera enciclica „Mit brennender Sorge”* (14.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html, dostęp 14.10.2024, akapit 1n.

⁴¹ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 407.

⁴² Za datę zakończenia I wojny światowej zasadniczo przyjmuje się 11.11.1918. Jednak ściśle ujmując mamy tu datę podpisania zawieszenia broni w Compiègne. Kończący ten konflikt zbrojny Traktat wersalski został podpisany 28.06.1919 r., zaś za datę jego wejścia w życie uważa się 10.01.1920 r. Nie oznacza to jednak ustania wszystkich działań wojennych, np. kończący wojnę polsko-

konsekwencje wtedy aktualną I wojną światową⁴³. Starania o pokój to ważny kierunek działań tego papieża. Znajdzie on wyraz m.in. w pierwszym papieskim orędziu radiowym przez wskazanie na Boga, jako Tego, który chce wszędzie pokoju i zaprowadza go oraz przez konkretny program pojednania i współpracy między ludźmi⁴⁴. Niedługo po śmierci Piusa XI wybuchła II wojna światowa, a i wcześniej nie wszędzie cieszone się pokojem. Mimo starań tego papieża, by np. doprowadzić do pojednania francusko-niemieckiego, nie nastąpiło to do 1939 r. Uważał zaś on, że to pojednanie ma dla pokoju w Europie i szerzej w świecie kluczowe znaczenie. Jednak kilka lat później, bo niedługo licząc od zakończenia II wojny światowej, sytuacja zmienia się i staje się to fundamentem dla powstania Unii Europejskiej: ma to miejsce w dużej mierze dzięki katolikom, którzy otrzymali odpowiednie przygotowanie przed II wojną światową. Analogicznie np. właśnie łącząc je z różnorodnym zaangażowaniem Piusa XI (można tu wymienić formację, jaką dawała czy wspierała Akcja Katolicka), także związane z upadkiem faszyzmu odrodzenie, konsolidacja i rozwój demokracji we Włoszech oraz przewyciężenie na szeroką

-bolszewicką Traktat ryski obowiązywał od 30.04.2021 r., wojna grecko-turecka miała miejsce w latach 1919–1922, a główny traktat ją kończący podpisano 24.07.2023 r.

⁴³ Pius XI, *Bolla di indizione del Giubileo Universale dell'Anno Santo 1925 „Infinita Dei misericordia”* (29.05.1924), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/bulls/documents/hf_p-xi_bulls_19240529_dei-misericordia.html, dostęp 28.08.2024.

⁴⁴ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCCXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 65n.

skalę w tym kraju ubóstwa stają się zrozumialsze co do ich genezy, przebiegu i odniesionego sukcesu⁴⁵. W czasie jubileuszu 1925 r. Pius XI codziennie np. przemawiał do pielgrzymów i w związku z tym nazywano go „papieżem misjonarzem” (nawiązując w ten sposób do bardzo wtedy znanej katolickiej praktyki odbywania misji parafialnych). Rok Świąty 1933 był natomiast obchodzony jako Jubileusz Odkupienia. Ogłoszony on został przez Piusa XI 24 grudnia 1932 r.: po raz pierwszy przez radio. Dzięki Traktatom laterańskim można było ten jubileusz swobodnie zorganizować w Rzymie w różnych miejscach. Także w przypadku tego jubileuszu była to okazja do spotkań papieża z bardzo licznymi wiernymi⁴⁶.

Pius XI kanonizował bpa Jana Fishera (1469–1535), Tomasza More’a (1478–1535), sobie współczesnych ks. Jana Bosco (1815–1888), s. Teresę od Dzieciątka Jezus (1873–1897). Ogłosił doktorami Kościoła św. Alberta Wielkiego (1193–1280), św. Piotra Kanizjusza (1521–1597), św. Jana od Krzyża (1542–1591) i św. Roberta Bellarmina (1542–1621)⁴⁷. To tak, jakby papież chciał zakomunikować, że świat, w tym współcześnie, jednak

⁴⁵ Zob. np. R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 405n.

⁴⁶ Zob. np. brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

⁴⁷ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

nie jest zdominowany przez zło, ale znajduje się pod skuteczną opieką dobrego Boga, zaś człowiek jest w stanie to zauważyć, skorzystać, włączyć się aktywnie w taki porządek rzeczy. Jak zobaczymy, pierwsze papieskie orędzie jak najbardziej też przekazuje to przesłanie, zaś wg papieża środki społecznego przekazu są tu ważnym narzędziem.

Pius XI zwracał uwagę także na następującą, z powodzeniem od wieków stosowaną formę komunikacji. Wskazywał na duże znaczenie sztuki sakralnej⁴⁸. Ta ostatnia bywa określana mianem „biblia pauperum”. Jednak lepiej jest mówić: „biblia mądrych”, tzn. odznaczających się mądrością, dzielących się nią przekazicieli oraz odbiorców, którzy w ten sposób czynią przekazywaną mądrość swoją własną.

Trzeba też podkreślić, że Pius XI wydał znaczącą liczbę dokumentów. Także one są sposobem na komunikowanie się. Przy czym rozwijało się ono dodatkowo ze względu m.in. na upowszechnianie ich drukiem, mogąc dzięki temu szeroko oddziaływać następnie również w postaci przekładów czy omówień, w formie odrębnych publikacji czy dzięki prasie, jak też na falach eteru. Jeśli chodzi o dystrybucję, to szczególnie interesująco przedstawia się np. przypadek antyhitlerowskiej encykliki „Mit brennender Sorge” z 14 marca 1937 r. Została ona odczytana w kościołach katolickich w Niemczech z ambon zaledwie tydzień

⁴⁸ Zob. np. Pius XI, *Allocuzione in occasione dell'inaugurazione della nuova Pinacoteca Vaticana „Abbiamo poco”* (27.10.1932), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19321027_abbiamo-poco.html, dostęp 3.08.2024, akapit 1n.

później, tzn. w Niedzielę Palmową. Takie tempo wymagało mistrzowskiej logistki, np. ze względu na czas potrzebny na druk tego dokumentu w Niemczech (z powodu wrogości władz hitlerowskich była to jedyna możliwość) i jego kolportaż. Należało, co się bardzo dobrze udało, uporać się z niemieckimi ogromnie rozbudowanym, bezwzględnym, okrutnym aparatem bezpieczeństwa, gdy chodzi przekazywanie tekstu do Niemiec, jego druk i upowszechnienie. „Pod osłoną nocy, uprzedzając akcję policji, wierni i duchowni rozwozili tekst encykliki do niemieckich kościołów, przekazywali go w konfesjonalech, a spowiednicy chowali tekst w tabernakulum”⁴⁹. Biorąc pod uwagę kościelną praktykę zasadniczo bardzo przemyślanego wyznaczenia daty udostępnienia przesłania, wybór Niedzieli Palmowej na odczytanie encykliki prawdopodobnie wynikał nie tylko z chęci dotarcia do jak największej liczby ludzi, ale też był znakiem, że chodzi o sprawy o kluczowym znaczeniu, związane głęboko z tajemnicą sukcesów zła, ale też z jego klęską, z tymczasowością czy pozornością jego zwycięstw. „Mit brennender Sorge” i ogłoszona niemal równocześnie potępiająca komunizm encyklika „Divini Redemptoris” (19 marca 1937 r.) są oceniane jako najostrzejsze dokumenty papieskie skierowane przeciw władzy państwowej⁵⁰. Trzeba jednak uwzględnić, iż oba te dokumenty, biorąc

⁴⁹ J. Lubecka, „*Obiekty miłosierdzia*”. *Zawłaszczanie i implementacja elementów doktryny i rytuału chrześcijańskiego w III Rzeszy*, w: *Misericordia Domini*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2016, s. 143.

⁵⁰ J. Lubecka, „*Obiekty miłosierdzia*”. *Zawłaszczanie i implementacja elementów doktryny i rytuału chrześcijańskiego w III Rzeszy*, w: *Misericordia Domini*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2016, s. 143.

pod uwagę np. daty ich ogłoszenia, przedstawiają się jako pewna grupa, nawet może całość razem z encykliką „*Firmissimam constantiam*” (28 marca 1937 r.)⁵¹. Ta ostatnia to kolejna encyklika, w której Pius XI występuje w obronie katolików w Meksyku. Wcześniej były to encykliki „*Iniquis afflictisque*” (18 listopada 1926 r.)⁵² i „*Acerba animi*” (29 września 1932 r.)⁵³. W „*Firmissimam constantiam*” papież wskazuje, że prześladowani mają prawo się bronić, w tym walcząc zbrojnie⁵⁴.

Lektura dokumentów wydanych przez Piusa XI prowadzi do wniosku, iż papież ten bardzo logicznie i kon-

⁵¹ Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024, akapit 1n.

⁵² Pius XI, *Lettera enciclica contro le persecuzioni ai danni della Chiesa in Messico „Iniquis afflictisque”* (18.11.1926), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19261118_iniquis-afflictisque.html, dostęp 15.10.2024, akapit 1n.

⁵³ Pius XI, *Lettera enciclica sulla persecuzione della Chiesa in Messico „Acerba animi”* (29.09.1932), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19320929_acerba-animi.html, dostęp 10.09.2024, akapit 1n.

⁵⁴ Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024, akapit 43n. Czyli Pius XI wyprzedza tutaj Pawła VI i *Katechizm Kościoła katolickiego*. Zob. Paweł VI, *Lettera enciclica „Populorum progressio”* (26.03.1967), https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html, dostęp 12.12.2024, nr 31; *Katechizm Kościoła katolickiego*, II wydanie poprawione, Poznań 2002, s. 521, nr 2243.

sekwentnie stara się działać zgodnie z hasłem swego pontyfikatu: „Pax Christi in regno Christi” („Pokój Chrystusa w królestwie Chrystusa”). Jak przyjdzie dokładniej zobaczyć, wygląda na to, że pierwsze papieskie orędzie radiowe m.in. jest właśnie wskazaniem, by zrealizować uznane przez Piusa XI za szczególnie ważne punkty tego programu. Np. wcześniej, bo w 1925 r., papież bardzo uroczyście wskazał, że królestwo Chrystusa – jako Tego, który pomaga, ratuje, zbawia – posiada charakter powszechny, dotyczy wszystkich i wszystkiego, w tym doczesności. O to królestwo trzeba zadbać, czyli zadbać o pomyślność wszystkich⁵⁵. Dokumenty te są bardzo dobrze zrozumiałe, gdy uwzględni się powody ich przygotowania i ogłoszenia. Chodzi np. o dążenie do narzuceniu monopolu państwa w przypadku wychowania dzieci i młodzieży i kształtowania małżeństwa i rodziny w duchu, w tym gdy chodzi o rolę kobiet, zupełnego ukierunkowania na sprostanie ideologii i wymaganiom stawianym przez władze w krajach o ambicjach mocarstwowych, jak faszystowskie Włochy, hitlerowskie Niemcy i leninowsko-stalinowski Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. I tak w encyklice „Divini

⁵⁵ Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”* (11.12.1925), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html#_ftnref28, dostęp 10.03.2018, punkt: Natura e valore del Regno di Cristo. Zob. G. Sicard, *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 102(2001), nr 2, s. 149n; W. Misztal, *Bóg odbiorcą przekazu medialnego: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 r.*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 17(2018), s. 150.

illius Magistri” (31 grudnia 1929 r.) Pius XI naucza, że prawo wychowywania dzieci i młodzieży przysługuje przede wszystkim Kościołowi i rodzinie oraz że jest ono nienaruszalne i nadrzędne w stosunku do praw państwa w tym zakresie⁵⁶. Już daty zawarcia Traktatów laterańskich i opublikowania tej encykliki naprowadzają na wniosek, iż papież m.in. występuje w ten sposób przeciw zakusom ze strony rządu włoskiego, by dzieci i młodzież kształtować w duchu faszystowskim i zapewnić sobie w ten sposób na przyszłość bezwzględnie posłusznych np. żołnierzy. Niemal półtora roku później została ogłoszona encyklika „Non abbiamo bisogno” (29 czerwca 1931 r.) przeciw działaniom faszystowskiego rządu włoskiego mającym na celu, wbrew Traktatom laterańskim, zagwarantowanie sobie monopolu na wychowanie dzieci i młodzieży i przeciw prześladowaniom Akcji Katolickiej. Pius XI dzieli się tam m.in. następującym przesłaniem: „Wielekroć już (...) w sposób najbardziej wyraźny i biorąc na siebie całkowitą odpowiedzialność za to, co mówimy, wypowiadaliśmy się i protestowaliśmy przeciw kampanii fałszywych i niesłusznych zarzutów, jakie poprzedziły rozwiązanie Stowarzyszeń Młodzieży i Stowarzyszeń Uniwersyteckich Akcji Katolickiej. Rozwiązanie dokonane drogą faktów i poczynań, które mogły dać wrażenie, że stosowano je względem rozległego i niebezpiecznego występnego stowarzyszenia, do-

⁵⁶ Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù „Divini illius Magistri”* (31.12.1929), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html, dostęp 9.12.2017, akapit 1n.

tyczyło młodzieży i dzieci zapewne najlepszych między dobrymi”. I nieco dalej, w tym o atakach medialnych: „(...) ileż brutalności i gwałtów, aż do pobicia i rozlewu krwi, ileż braku szacunku w prasie, w słowach i czynach przeciw rzeczom i osobom, nie wyłączając naszej osoby, poprzedziło, towarzyszyło i następowało za zastosowaniem niespodziewanych środków policyjnych. Często ignorancja lub złośliwa gorliwość rozciągały je na stowarzyszenia i podmioty, w które rozporządzenia wyższej rangi nie uderzały, aż po oratoria dla najmłodszych dzieci i pielęgnujące pobożność grupy Córek Maryi”⁵⁷. W tym samym dokumencie Pius XI napisał, że czuje się dumny „tocząc słuszną walkę o wolność sumień”⁵⁸. Rząd faszystowski przynajmniej częściowo w wyniku takich działań ustępuje, ponownie uznaje we Włoszech Akcję Katolicką, jednak w formie diecezjalnej, bez centralnego zarządu na poziomie krajowym⁵⁹.

Nieco wcześniej w encyklice „*Casti connubii*” (31 grudnia 1930 r.) Pius XI przedstawia katolickie podejście do małżeństwa i rodziny i wskazuje na różnice względem

⁵⁷ Pius XI, *Lettera enciclica sull’Azione Cattolica italiana „Non abbiamo bisogno”* (29.06.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310629_non-abbiamo-bisogno.html, dostęp 14.07.2024, rozdz. II, akapit 2–3.

⁵⁸ Pius XI, *Lettera enciclica per la Azione Cattolica „Non abbiamo bisogno”*, „*Acta Apostolicae Sedis*” (1931), nr 8, s. 301.

⁵⁹ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024. Zob. P. Misner, *Catholic Labor and Catholic Action: the Italian Context of „Quadragesimo anno”*, „*The Catholic Historical Review*” 90(2004), nr 4, s. 650n.

uznanych za błędne rozwiązania. Stąd papież przypomina, że do zawarcia małżeństwa konieczna jest wolna wola, zgoda stron, że wierność małżeńska dotyczy jednakowo żony i męża, czyli że są oni sobie równi. Podobne nauczanie przekazują słowa, że żona nie jest służącą męża, lecz jego towarzyszką, oraz stwierdzenie: „Jeżeli mąż zaniedbuje obowiązki swoje, jest nawet obowiązkiem żony, zastąpić go w rządzie rodziny”. Omawiając relacje między małżonkami papież naucza: „próbą miłości jest potwierdzenie czynem”⁶⁰.

W encyklice „Quadragesimo anno” (15 maja 1931 r.), w bardzo znaczącym stopniu ze względu na dewastujący wtedy świat wielki kryzys ekonomiczny, Pius XI zwraca uwagę m.in. na relacje między pracodawcami i pracownikami. A to przecież one, a dokładniej różne próby ich zmodyfikowania dały w pierwszej połowie XX w. początek oraz siłę komunizmowi jak też faszyzmowi i hitleryzmowi, bez czego nie byłoby ich wpływu na losy świata. Papież pisze o katolicyzmie społecznym i o chrześcijańskiej filozofii społecznej, o ich fundamentalnym znaczeniu, odnosząc się do ówczesnej sytuacji, dla ekonomii światowej, dla kapitału i pracy. W sumie wskazuje na konieczność i na możliwość w ten sposób uniknięcia skrajności, jakimi są ekstremalny kapitalizm i socjalizm. Tak wskazana trzecia droga związana jest z uszanowaniem i wykorzystaniem podwójnej natury właściwej tak kapi-

⁶⁰ Pius XI, *Lettera enciclica sul matrimonio cristiano „Casti connubii”* (31.12.1931), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html, dostęp 24.03.2018, cz. I.

tałowi, jak i pracy: indywidualnej i społecznej⁶¹. Tak więc encyklika ta posiada bardzo ważny wymiar praktyczny także z tego względu, że są to czasy wielkiego kryzysu gospodarczego, być może największego kryzysu tego typu w dziejach ludzkości. Sprawy te papież musiał uważać za bardzo ważne, skoro niespełna pół roku później została ogłoszona jego encyklika „Nova impendet” (2 października 1931 r.). Także w niej papież zwraca uwagę na światowy kryzys gospodarczy, w tym na niezwykle trudny problem masowego bezrobocia (a to oznaczało biedę, nawet głód w bogatych krajach). Ostrzega też przed takimi niebezpieczeństwami, jak wyścig zbrojeń i militarizm⁶².

W encyklice „Ad catholici sacerdotii” (20 grudnia 1935 r.) Pius XI pisze o posłudze, misji kapłanów katolickich. Także ten temat został poruszony w pierwszym papieskim orędziu radiowym. Przy czym w „Ad catholici sacerdotii” papież łączy z wypełnieniem tej misji m.in. następujące zaangażowanie się, które w orędziu odnosi np. do pracowników i pracodawców, do ludzi majątnych i niemajątnych: „(...) kapłan wnosi zaangażowanie się o najwyższej wartości, gdy chodzi o rozwiązanie lub przynajmniej złagodzenie konfliktów społecznych głosząc braterstwo

⁶¹ Pius XI, *Lettera enciclica sulla ricostruzione dell'ordine sociale nel 40° anniversario della Rerum novarum „Quadragesimo anno”* (15.05.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html, dostęp 27.11.2024, akapit 1n.

⁶² Pius XI, *Lettera enciclica sulla crisi economica del 1929 „Nova impendet”* (2.10.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19311002_nova-impendet.html, dostęp 14.10.2024, akapity 1n.

chrześcijańskie, wszystkim przypominając wzajemne obowiązki związane ze sprawiedliwością i miłością ewangeliczną, uspokajając umysły zmartwione, rozgoryczone z powodu złej sytuacji moralnej i ekonomicznej, wskazując bogatym i biednym te jedyne dobra, do których wszyscy mogą i muszą aspirować”⁶³.

Ważnym kierunkiem zaangażowania się papieża Piusa XI – także tutaj mamy do czynienia z wyrazem świadomości, iż w przypadku posługi papieskiej np. nie można się ograniczyć do spraw włoskich czy do Europy, ale trzeba koniecznie mieć na uwadze wszystkich i wszystko, cały świat, co znajdzie wyraz w pierwszym papieskim orędziu radiowym – są działania związane z sytuacjom chrześcijan wschodnich, z troską o nich. Pius XI właśnie z tego powodu w 1925 r. mianował ks. Angelo Roncallego, przyszłego papieża Jana XXIII, wizytatorem apostolskim w Bułgarii – od 1918 r. sam też był wizytatorem apostolskim, z tym że w Polsce i na Litwie – i w związku z tym biskupem, zaś w 1935 r. delegatem apostolskim w Turcji i w Grecji⁶⁴. Jest uzasadnionym myśleć, że doświadczenia związane z pracą w Bułgarii, Grecji i Turcji, czyli pod niejednym względem nie w centralnych, a może nawet traktowanych

⁶³ Pius XI, *Lettera enciclica sul sacerdozio cattolico „Ad catholici sacerdotii”* (20.12.1935), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19351220_ad-catholici-sacerdotii.html, dostęp 12.12.2024, akapit 7.

⁶⁴ Brak autora, *Giovanni XXIII (1881–1963)*, https://www.vatican.va/content/john-xxiii/it/biography/documents/hf_j-xxiii_bio_20190722_biografia.html, dostęp 18.12.2024.

nieraz jako mało znaczące obszarach ówczesnego świata, należą do zasadniczych, gdy chodzi o genezę i przebieg różnych działań podjętych przez Jana XXIII, charakterystycznych dla jego pontyfikatu. Jednak analogiczne wnioski nasuwają się, gdy chodzi wspomnianą też pracę w Polsce i na Litwie. W przypadku troski o poszanowanie i pomoc dla chrześcijan wschodnich, jednym z wyrazów jest tu encyklika Piusa XI „*Rerum orientalium*” (8 września 1928 r.), gdzie wskazuje on m.in. na dalszą potrzebę informowania o tych wyznawcach Chrystusa poprzez odpowiednie badania naukowe poświęcone ich historii, wielkiemu dorobkowi oraz aktualnej sytuacji, jak też udostępnianie wyników drukiem⁶⁵. Trzeba też wskazać na upominanie się o los, alarmowanie innych w tym medialnie, wsparcie materialne, gdy chodzi o prawosławnych prześladowanych w ZSRR⁶⁶.

Papież występuje w obronie chrześcijan i tym samym wartości chrześcijańskich, jak np. wolność, a więc tego, co chrześcijanie dali i dają światu. Pius XI pisze o prześladowaniach chrześcijan w Meksyku reagując w ency-

⁶⁵ Pius XI, *Lettera enciclica sulla promozione degli studi orientali „Rerum orientalium”* (8.09.1928), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19280908_rerum-orientalium.html, dostęp 10.09.2024, akapit 1n.

⁶⁶ Zob. np. Pius XI, *List do J.Em. kardynała Bazylego Pompili w sprawie prześladowań w Rosji* (2.02.1930), „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Katowickiej Kurji Biskupiej” 5(1930), nr 3, s. 49n. Zob. też P. Henry, *Creative Remembering – and Prudent Forgetting – on our Way to Christian Unity Source*, „Journal of Ecumenical Studies” 52(2017), nr 2, s. 287n.

klikach „*Iniquis afflictisque*” (18 listopada 1926 r.)⁶⁷, „*Acerba animi*” (29 września 1932 r.)⁶⁸ i „*Firmissimam constantiam*” (28 marca 1937 r.)⁶⁹. W pierwszej z nich papież oskarża i protestuje m.in. przeciw obraźliwym obelgom skierowanym przeciw katolikom w prasie oraz uniemożliwieniu im bronięcia się za pomocą publikacji prasowych, jak też przeciw stawianiu przed sądami i przetrzymywaniu w więzieniach kobiet i mężczyzn broniących praw katolików przez udostępnianie ulotek i gazet⁷⁰. W „*Firmissimam constantiam*” Pius XI m.in. wskazuje, iż Kościołowi katolickiemu, starając się go wyeliminować, bezpodstawnie zarzuca się, jakoby był obojętny na problemy społeczne lub nie potrafił z nimi się uporać, gdy tymczasem jest zupełnie inaczej i rola Kościoła pod

⁶⁷ Pius XI, *Lettera enciclica contro le persecuzioni ai danni della Chiesa in Messico „Iniquis afflictisque”* (18.11.1926), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19261118_iniquis-afflictisque.html, dostęp 15.10.2024, akapit 1n.

⁶⁸ Pius XI, *Lettera enciclica sulla persecuzione della Chiesa in Messico „Acerba animi”* (29.09.1932), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19320929_acerba-animi.html, dostęp 10.09.2024, akapit 1n.

⁶⁹ Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024, akapit 1n.

⁷⁰ Pius XI, *Lettera enciclica contro le persecuzioni ai danni della Chiesa in Messico „Iniquis afflictisque”* (18.11.1926), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19261118_iniquis-afflictisque.html, dostęp 15.10.2024, akapit 4 i 7.

tym względem jest niezastąpiona⁷¹. Informuje także, iż ataki na katolików wynikają z nieznamości katolicyzmu, opierania się na kalumniach rzucanych przez jego przeciwników oraz łudzenia się, że „nie można dokonać reform mających na celu dobro ludności jak tylko zwalczając religię wyznawaną” przez przytłaczającą większość mieszkańców kraju⁷². Jednym zaś z narzędzi służących do walki z katolicyzmem, jak to przedstawia papież, jest prasa. „Wiemy, na jakie niebezpieczeństwa dzisiaj bardziej niż kiedykolwiek są narażone dzieci i młodzież i to wszędzie, jednak w szczególny sposób w Meksyku, gdzie prasa niemoralna i antyreligijna składa w ich sercach zarodki ich apostazji od Jezusa Chrystusa”. Pius XI wskazuje też, iż takiemu niebezpieczeństwu koniecznie należy przeciwstawić się korzystając ze wszystkich prawnie dozwolonych możliwości, w tym wszelkich możliwych form organizowania się. Troska taka ma odnosić się tak do tego, co się publikuje, jak też do oddziaływania za pomocą kina⁷³.

⁷¹ Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024, akapit 25n.

⁷² Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024, akapit 1.

⁷³ Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024, akapit 38.

W styczniu 1932 r. z Hiszpanii zostali wygnani jezuici, a we wrześniu tego samego roku zostały skonfiskowane wszystkie ich dobra. Po kilku miesiącach to samo zrobiono z własnością innych zakonów. Tradycyjnie zaś szkolnictwo katolickie opierało się zasadniczo na zakonach, w tym szczególnie na jezuitach. Szkolnictwo hiszpańskie zostało zlaicyzowane. Dochodzi do niszczenia kościołów i klasztorów. W związku z tym w encyklice „Dilectissima nobis” (3 czerwca 1933 r.) papież pisze m.in.: „Teraz jednakże nie możemy nie podnieść na nowo głosu przeciw prawu, niedawno przyjętemu, o wyznaniach i związkach o charakterze religijnym, będącemu nową i bardzo ciężką krzywdą wyrządzoną nie tylko religii i Kościołowi, lecz także deklarowanym zasadom wolności obywatelskiej, na których deklaruje się opierać nowy rząd hiszpański”. I nieco dalej: „Z tego, co przedstawiliśmy, jasno wynika (...), że walka podjęta przeciw Kościołowi w Hiszpanii, bardziej niż z niezrozumienia wiary katolickiej i jej przynoszących dobro instytucji wynika z nienawiści przeciw Panu i Jego Chrystusowi, którą żywią wywrotowe sekty wszelakiego porządku religijnego i społecznego, jak niestety widzimy, że się dzieje w Meksyku i w Rosji”⁷⁴. W czasie swego pontyfikatu papież Pius XI odnosi się także do losów ludzi w związku z przyjętymi za programowe i systemowo wspieranymi przez dwa potężne państwa, hitlerowskie Niemcy i leninowsko-stalinowski Związek Radziecki, narodowym socja-

⁷⁴ Pius XI, *Lettera enciclica sull'oppressione della Chiesa in Spagna „Dilectissima nobis”* (3.06.1933), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19330603_dilectissima-nobis.html, dostęp 14.12.2024, akapit 3 i 10.

lizmem i komunizmem. Gdy papież uznał, że inne środki już zostały wyczerpane, w tym dyplomatyczne, ogłosił dwie encykliki⁷⁵. Pius XI obie te kwestie ściśle połączył już w ten sposób, że te dokumenty czasowo są sobie bardzo bliskie, niemal zostały ogłoszone jednocześnie. Chodzi o encyklikę „Mit brennender Sorge” (14 marca 1937 r.) potępiającą kierujący Niemcami narodowy socjalizm oraz encyklikę „Divini Redemptoris” (19 marca 1937 r.) potępiającą ateistyczny komunizm rządzący w Związkiem Radzieckim. W pierwszej z nich papież potępia m.in. totalitaryzm, germańskie neopogaństwo, nacjonalizm, rozumiane jako np. dezinformacja, rozpowszechnianie nieprawdy i negowanie prawa do znajomości prawdy mające na celu bezwzględne stawianie swego państwa czy rasy ponad innymi, antysemityzm, kult przywódcy politycznego, negowanie wolności religijnej, walkę z chrześcijaństwem, w tym dążenie do zdominowania go przez państwo, rasizm i nacjonalizm z nim związany⁷⁶. Np. do ludzi młodych papież zwraca się następująco: „Z tysiąca ust powtarza się dzisiaj do waszych uszu taką ewangelię, która nie została objawiona przez Ojca niebieskiego; tysiące piór piszą w służbie poczwarnego chrześcijaństwa, które nie jest chrześcijaństwem Chrystusa. Drukarnie i radio zalewają was codziennie materiałami

⁷⁵ Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

⁷⁶ Pius XI, *Lettera enciclica „Mit brennender Sorge” (14.03.1937)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html, dostęp 14.10.2024, akapit 1n.

przeciwnymi wierze i Kościołowi oraz, bez żadnego względu i poszanowania, gwałtownie atakują to, co dla was jest święte”⁷⁷. Z kolei na encyklikę „*Divini Redemptoris*” składa się m.in. następujące przesłanie: „Gdzie komunizm mógł się ustabilizować i dominować – i tutaj myślimy ze szczególnym ojcowskim uczuciem o ludach Rosji i Meksyku – tam usiłował wszelkimi środkami zniszczyć (a ogłasza to otwarcie) aż po swe fundamenty cywilizację i religię chrześcijańską, gasząc w sercach ludzi, szczególnie młodzieży, wszelkie o niej wspomnienie. Biskupi i prezbiterzy byli skazywani na wygnanie, na ciężkie prace przymusowe, rozstrzeliwani i w nieludzki sposób mordowani; szeregowi świeccy, ponieważ bronili religii, byli traktowani jak podejrzani, systematycznie dręczeni, prześladowani, wtrącani do więzień i stawiani przed sądem. (...) Każdy człowiek zdrowo myślący, każdy polityk świadomy swojej odpowiedzialności, musi zadrzeć na myśl, iż to, co dzisiaj dzieje się w Hiszpanii, może jutro powtórzyć się wśród innych cywilizowanych narodów”⁷⁸. Nieco ponad dwa lata od ogłoszenia tej encykliki

⁷⁷ Pius XI, *Lettera enciclica „Mit brennender Sorge”* (14.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html, dostęp 14.10.2024, cz. 9, akapit 2.

⁷⁸ Pius XI, *Lettera enciclica sul comunismo ateo „Divini Redemptoris”* (19.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html, dostęp 14.10.2024, akapit 5. Papieże Jan Paweł II, Benedykt XVI i Franciszek do tej pory wynieśli na ołtarze 579 męczenników z tego okresu w dziejach Hiszpanii (są to nie tylko Hiszpanie) stwierdzając, że ponieśli oni śmierć z nienawiści do wyznawanej przez nich wiary chrześcijańskiej. Jest wśród nich m.in. 3 biskupów, 82 księży diecezjalnych (15 z nich

wybuchła II wojna światowa, która umożliwiła zaprowadzenie stalinizmu w znacznej części Europy. Pius XI zwraca też uwagę na potężny oręż, jakim jest propaganda komunistyczna, w tym na wykorzystanie mass mediów: „Propaganda kierowana z jednego centrum i która bardzo umiejętnie przystosowuje się do warunków właściwych różnym ludom, propaganda, która dysponuje wielkimi środkami finansowymi, niezliczonymi organizacjami, gigantycznymi kongresami międzynarodowymi, dobrze przygotowanymi i wyposażonymi kadrami, propaganda, która urzeczywistnia się przez periodyki i ulotki, w kinach, w teatrach, przez radio, w szkołach i nawet na uniwersytetach, wnikać po trochu we wszystkie warstwy ludności, w tym te najlepsze, tak że prawie nie spostrzegają trucizny, która ciągle przesiąka umysły i serca”⁷⁹. Zaraz potem papież dodaje: „Trzecią potężną pomocą dla rozpowszechniania się komunizmu

to księży robotnicy), 3 seminarzystów, 412 zakonników i zakonnic (najwięcej w tej grupie jest braci szkolnych w liczbie 74). Zob. np. M. Wójtowicz, *Męczennicy wojny domowej w Hiszpanii*, <https://www.ampolska.co/art-1925-Meczennicy-wojny-domowej-w-Hiszpanii.htm>, data publikacji 24.07.2017, dostęp: 27.08.2014; Ł. Sośniak, *Beatyfikacja 4 kapłanów męczenników hiszpańskiej wojny domowej*, <https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2021-10/beatyfikacja-4-kaplanow-meczennikow-hiszpańskiej-wojny-domowej.html>, data publikacji 30.10.2021, dostęp 28.08.2024.

⁷⁹ Pius XI, *Lettera enciclica sul comunismo ateo „Divini Redemptoris”* (19.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html, dostęp 14.10.2024, akapit 17. Np. już w 1924 r. w Moskwie zostały uruchomione dwie potężne stacje radiowe „Popow” i „Radio międzynarodowe” (zob. A. Papa, *Storia politica della radio in Italia*, t. 2, Napoli 1978, s. 8).

jest prawdziwy spisec milczenia wielkiej części światowej prasy niekatolickiej. Mówimy spisec, ponieważ nie można inaczej wyjaśnić, że prasa tak złaźniona, by zwracać uwagę nawet na niewiele znaczące zdarzenia codzienne, mogła przez taki czas milczeć na temat okropności mających miejsce w Rosji, w Meksyku i w dużej części Hiszpanii, i mówiła stosunkowo bardzo mało o tak szeroko rozpowszechnionej organizacji światowej, jaką jest komunizm moskiewski. Takie milczenie po części wynika z motywów polityki, która mało przewiduje, i jest faworyzowane ze strony różnych ukrytych sił, które już jakiś czas starają się zniszczyć chrześcijański porządek społeczny”⁸⁰.

Przedstawione informacje nie wyczerpują tematu. Jednak wystarczająco pokazują, że papież Pius XI jest zorientowany, co się na świecie dzieje, interesuje się sytuacją, stara się reagować, szuka sprzymierzeńców. Rozumie i wskazuje innym, że świat, bo przecież ma na uwadze nie tylko Rzym, Włochy czy Europę, to złożona całość, dana przez Boga, nękana przez zło, o którą trzeba bardzo zadbać⁸¹. Zarazem jednoznacznie wskazuje, iż dużo zależy tutaj od mass mediów, a w takim razie należy im poświęcić uwagę.

⁸⁰ Pius XI, *Lettera enciclica sul comunismo ateo „Divini Redemptoris”* (19.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html, dostęp 14.10.2024, akapit 18.

⁸¹ Zob. np. R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 404n.

II. Pontyfikat Piusa XI i mass media

Zasadniczą częścią [tego spotkania] jesteście wy, najukochańsi synowie, dziennikarze katoliccy z 45 narodów Europy i Ameryki, z 5 części Azji, Afryki i Oceanii, przybyli ze wszystkich stron, ażeby rozwinąć wasze sztandary i zaprezentować wasz oręż – sztandary i oręż prawdy⁸².

Z dotychczas przedstawionych danych wynika, że kwestia mass mediów nie tylko nie była obca papieżowi Piusowi XI, lecz że wskazywał na nią jako na posiadającą duże znaczenie. Takie podejście można bardziej przybliżyć odwołując się do poniższych przykładów. Trzeba też uwzględnić, że jak przed wyborem na papieża, także w czasie pontyfikatu mamy w jego przypadku do czynienia z korzystaniem z aktualnych czy wręcz najnowszych osiągnięć swoich czasów. „Pod względem wyposażenia technicznego był Pius XI zwolennikiem najdalej

⁸² Pius XI, *Allocuzione in occasione dell'inaugurazione dell'Esposizione mondiale della stampa cattolica „Siamo ancora”* (12.05.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360512_siamo-ancora.html, dostęp 3.08.2024, akapit 2.

idącej nowoczesności. W Watykanie kazał więc założyć sanatoria, centralne ogrzewanie”⁸³. Jednak zagadnienie to trzeba widzieć w szerokim kontekście rozmaitych, skomplikowanych uwarunkowań. Przy czym w niczym nie pomniejsza to zasług Piusa XI. Po zdobyciu Rzymu przez wojska króla Wiktora Emanuela II 20 września 1870 r. ze strony włoskiej nie uznawano własności papieskiej, gdy chodzi np. o Watykan, ale jedynie prawo do użytkowania. Własność kościelna była też w drugiej połowie XIX w. we Włoszech upaństwowiana⁸⁴. Symptomatycznie przedstawia się też przypadek podejścia do zakładania i rozwoju kolei przed wzmiankowanym powyżej zdobyciem Rzymu. Można spotkać się z informacjami czy wręcz ironicznym komentowaniem, że papież Pius IX podszedł do lokomotywy z kropidłem i wodą święconą. W katolicyzmie jednak taki obrzęd może wyrażać nie tylko walkę ze złem, obronę przed nim, ale również uznanie za dobre, błogosławieństwo tego co dobre, tak aby było jeszcze lepsze. Zaś za pontyfikatu Piusa IX (1846–1878) Państwo Kościelne do ostatecznego wcielenia go do Włoch w 1870 r., mimo że np. nie było potęgą gospodarczą ani nie posiadało wielkiej powierzchni do przemierzania i ta ostatnia w znacznej mierze była górzysta, należało do pionierów kolejnictwa i wyróżniało się, gdy chodzi o jego rozwój. Pius IX rozpoczął pontyfikat

⁸³ Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Warszawa 1983, s. 445.

⁸⁴ Zob. np. F. Motto, *Ustawy Królestwa Włoch o kasacie zgromadzeń zakonnych (1886) i oraz konfiskacie ich dóbr*, „Roczniki Teologiczne” 48(2001), nr 4, s. 267n.

16 czerwca 1846 r. Niecałe pół roku później, 7 listopada 1846 r. wydał decyzję o budowie od podstaw 4 linii kolejowych, w tym, by zapewnić połączenia z zagranicą. Wiązało się to z godnym odnotowania zaangażowaniem się Państwa Kościelnego w unowocześnianie, tworzenie i rozwijanie instytucji oraz przedsięwzięć na rzecz mieszkańców. Co do kolei, to m.in. zakupiono aż 4 lokomotywy, którym papież nadał imiona: Święty Piotr, Święty Paweł, Święty Jan i Święty Pius. Zachował się też pociąg ofiarowany w 1858 r. Piusowi IX przez jednego z francuskich przemysłowców⁸⁵. Nawiązanie do świętych oraz do tradycji nadawania imion dzwonom kościelnym mówi samo za siebie, jak tu oceniony został postęp. Co więcej jest to przywołanie świętych uznawanych przez chrześcijan za najważniejszych i przy tym szczególnie związanych z Rzymem np. w znaczeniu patronowania mu jak też jest to przywołanie patrona samego papieża.

Wracając do decyzji i działań Piusa XI trzeba np. uwzględnić, iż już na początku swej działalności Radio Watykańskie będzie wyposażone w najnowocześniejszy sprzęt. Jego inauguracja została zarchiwizowana za pomocą najnowszych urządzeń do nagrywania dźwięku, jak również na tym samym nośniku dźwięku i obrazu. W 1933 r. dzięki staraniom Piusa XI i G. Marconiego zostało uruchomione radiowe połączenie między Watykanem i papieską rezydencją w Castel Gandolfo. Wykorzystano do tego fale ultrakrótkie (UKF), co w tamtych

⁸⁵ Zob. np. brak autora, *Pio IX e le ferrovie*, <https://www.papapionono.it/pio-ix-e-le-ferrovie/>, dostęp 24.12.2024; I. Briano, *Storia delle ferrovie in Italia*, t. 1, Milano 1977, s. 85n.

czasach zabezpieczało przed podsłuchem (notabene pokazuje to, jaki stosunek papież miał do faszystowskiego rządu włoskiego). Zachowało się zdjęcie związane z uruchomieniem tego połączenia: widać na nim obok anteny i z sąsiednim dachem w tle (czyli na jego poziomie) zadowolonego, liczącego wtedy 76 lat Piusa XI, który był przecież bardzo dobrym alpinistą, wraz z G. Marconim. Papież zadbał też o sieć telefoniczną dla Watykanu: także w tym przypadku korzystając z pomocy G. Marconiego. Zachowało się zdjęcie Piusa XI przy biurku, na którym stoi telefon, obok zaś biurka znajduje się okazałych rozmiarów centralka telefoniczna. Wieczorem 19 lipca 1937 r. Guglielmo Marconi ciężko zachorował (atak angina pectoris, zmarł następnego dnia), zdążył jednak poprosić, by powiadomiono papieża o jego chorobie (dwa dni wcześniej spotkał się jeszcze z Piussem XI w Castel Gandolfo). Wtedy stosownie do możliwości Pius XI zatelefonował do leczącego G. Marconiego prof. Frugoni, by zapytać się, jaki jest stan zdrowia chorego, zapewnił też o modlitwie i swoim błogosławieństwie. Być może jest to pierwszy chronologicznie przypadek, by papież zatelefonował poza Watykan. W każdym razie dla porównania dobrze będzie uwzględnić, że w Pałacu Buckingham (czyli w oficjalnej rezydencji monarchów brytyjskich) wewnętrzne telefony zostały założone dopiero na początku panowania Elżbiety II (panowała od 6 lutego 1952 r.) i to z inicjatywy jej męża, księcia Filipa⁸⁶.

⁸⁶ Zob. np. A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 34n; F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni*

1. Prasa

Słowo jest siłą, która potrafi ugiąć dusze, i jako król wszystkich rzeczy, panuje nad wszystkim. Co dopiero powiedzieć o tym słowie tak potężnym w sobie samym, co o nim powiedzieć, kiedy ono dysponuje tym narzędziem, tym dynamizmem: prasą?⁸⁷

Na 26 stycznia 1923 r. jest datowana encyklika Piusa XI „*Rerum omnium perturbationem*”: czyli nie minął jeszcze rok od wyboru kard. Rattiego na papieża. Wiąże się ona 300. rocznicą śmierci św. Franciszka Salezego. Został on w tym dokumencie ogłoszony patronem katolickich dziennikarzy i pisarzy. Zarazem Pius XI następująco bardzo pozytywnie przedstawia ich rolę: „Swoim przykładem jasno uczy ich on [tzn. św. Franciszek Salezy], jak mają postępować: żeby zdobywali wiedzę z wielką pilnością i, na ile to możliwe, posiadli znajomość nauczania katolickiego; niech nie zaniedbują prawdy, ani jej nie zacierają lub ukrywają pod pretekstem, by uniknąć obrażania przeciwników, niech dbają o samą formę i piękno wypowiedzi i niech wyrażają myśli

dell'emittente pontificia (1931–2011), Roma 2011, s. 42; zob. zdjęcie w: R. Borowski, *Umbraculum wróciło do Kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*, <https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Umbraculum-powroci-do-kosciola-sw-Mikolaja-w-Gdansk-u-n161425.html?strona=0&vop=std>, dostęp 21.10.2024 oraz https://it.wikipedia.org/wiki/File:Radio_Vaticana_antenna.jpeg#filelinks, dostęp 21.10.2024.

⁸⁷ Pius XI, z przemówienia do uczestników 36. kongresu „La Croix” i „Bonne Presse” (Rzym 18.04.1936), cyt. za *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 467n.

zwięzłe i dbając o piękno słów, ażeby czytelnicy delektowali się prawdą; jeśli trzeba walczyć z przeciwnikami, niech umieją pokonać błędy i oprzeć się niestosowności tego, co przewrotne, jednak w taki sposób, by okazać się ożywianymi przez sprawiedliwość i przede wszystkim powodowani miłością”⁸⁸.

5 września 1923 r. Pius XI wygłosił przemówienie do przybyłej z archidiecezji mediolańskiej 300-osobowej pielgrzymki członków Stowarzyszenia Dobrej Prasy Diecezjalnej⁸⁹. Na 31 lipca 1924 r. datowany jest jego list z okazji 75-lecia „Civiltà Cattolica” do kolegium autorów tego czasopisma: papież wskazuje w nim na cenny dorobek tego czasopisma i ważną misję, którą spełniało i nadal pełni⁹⁰. Do odnotowania jest także przemówienie Piusa XI z 26 stycznia 1929 r. skierowane do dziennikarzy katolickich w związku z zakończeniem ich kongresu w Rzymie. Pius XI skoncentrował się w nim na kwestii bycia przez prasę katolicką głosem papieża. Notabene następnie już w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego misja Radia Watykańskiego będzie rozumiana

⁸⁸ Pius XI, *Lettera enciclica su san Francesco di Sales „Rerum omnium perturbationem”* (26.01.1923), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_26011923_rerum-omnium-perturbationem.html, dostęp 15.10.2024, akapit 27.

⁸⁹ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 18.

⁹⁰ Pius XI, *Ad ee. pp. scriptores ephemereidius cui titulus „La civiltà cattolica”, quintum ac septuagesimum emensos operae annum, „Acta Apostolicae Sedis”* 16(1924), s. 360–362.

jako bycie właśnie głosem papieża⁹¹. Wracając do wyżej wymienionego przemówienia, to Pius XI bardzo zwraca w nim uwagę na kluczowe znaczenie, jakie przypada tym, którzy redagują prasę katolicką. Dokładniej zaś chodzi mu o to, aby te osoby „rozumiały zasady, ogólne dyrektywy i szczegółowe zastosowania, jakie powinna mieć prasa katolicka, i aby miały dzięki tym zasadom jednoznacznie wytyczoną linię postępowania, która będzie ich przewodnikiem i która w każdej sytuacji wskaże im, dokąd mają zmierzać i co mają robić”⁹². Co do rozumienia prasy katolickiej jako głosu papieża i realizacji takiej misji, to prawdopodobnie szczególnie rozgłos i wpływ tą drogą medialną zyskała następująca wypowiedź Piusa XI. 6 września 1938 r. pielgrzymi z Belgii w darze wręczyli papieżowi zabytkowy, drukowany modlitewnik. To, co zrobił papież, przedstawia się jako ważna reakcja, ponieważ poprzedniego dnia, o czym Pius XI wiedział, we Włoszech zaczęto wprowadzać działania o charakterze rasistowskim i antysemickim. Papież otworzył ofiarowany mu modlitewnik, odczytał fragment jednej z modlitw i spontanicznie nawiązał do kanonu rzymskiego, czyli zasadniczej części ówczesnej liturgii mszalnej: „Zauważcie, że w katolickiej Mszy Abraham jest naszym patriarchą

⁹¹ Zob. F. Lombardi, *Tak nadaje Radio Watykańskie. Dziewięć linii wiodących jego 90-lat działalności*, w: *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 41; A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 29n.

⁹² Cyt. za: *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 110n.

i praojcem. Antysemityzm jest nie do pogodzenia ze wzniosłą myślą, którą wyraża ten fakt. Jest to ruch godny ubolewania, z którym my, chrześcijanie, nie możemy mieć nic wspólnego. Nie, nie! Mówię wam, że jest niemożliwe dla chrześcijanina brać udział w antysemityzmie. To niedopuszczalne. Przez Chrystusa i w Chrystusie jesteśmy duchowym potomstwem Abrahama. Pod względem duchowym wszyscy jesteśmy Semitami”⁹³. Wypowiedź ta jest uznawana za najbardziej znaną, jak też najważniejszą, gdy chodzi o podejście Piusa XI i katolików do Żydów. „(...) ze względu na publikację w różnych katolickich gazetach europejskich, słowa papieża miały stanowić później <zachętę dla katolików ratujących Żydów w czasie Holokaustu>”⁹⁴. Przytoczona opinia jest jak najbardziej godna uznania. Zarazem trzeba uwzględnić, że wypowiedź papieża, jak też jej upowszechnienie mają miejsce rok przed rozpoczęciem II wojny światowej. Już wtedy więc zaczęła oddziaływać. By jeszcze lepiej

⁹³ Cyt. za: A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra aetate”*. Zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną światową, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018) s. 149. Zob. Y.-M. Congar, *L'Eglise catholique devant la question raciale*, Paris 1953, s. 17.

⁹⁴ A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra aetate”*. Zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną światową, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018) s. 150. Zob. też np. D.G. Dalin, *Mit papieża Hitlera. Jak Pius XII ratował Żydów z rąk nazistów*, Kraków 2016, s. 69; P. Eisner, *Krucjata Piusa XI przeciw Hitlerowi*, tłum. M. Chojnacki, Warszawa 2014, s. 133; J. Sévillia, *Des dizaines de milliers de Juifs sauvés par Pie XII*, „Rivista di Studi Politici Internazionali” 72(2005), nr 1(285), s. 112n.

ją ocenić, należy uwzględnić, jak wypowiadali się wtedy, jakie decyzje podejmowali i co uczynili inni przywódcy, np. religijni czy politycy. Dla przykładu: konferencja monachijska miała miejsce 29–30 września 1938 r. O losach Czechosłowacji, w tym o prześladowaniach i zagładzie jej mieszkańców pochodzenia żydowskiego, zdecydowały Francja, Niemcy, Wielka Brytania i Włochy. Podobnie jak z Francją, Czechosłowacja miała też sojusz wtedy z ZSRR. Ok. rok wcześniej Czechosłowacja odrzuciła propozycję zagrożonej włączeniem do Niemiec Austrii, by zawrzeć sojusz obronny⁹⁵. Jak widać i na tych przykładach, na wspólny front przeciw totalitarnym zagrożeniom Pius XI liczyć nie mógł.

Do ważnych związanych z mass mediami wydarzeń składających na pontyfikat Piusa XI należy przeniesienie 4 listopada 1929 r. redakcji „L'Osservatore Romano” do nowej siedziby w granicach Città del Vaticano. Redakcja tego ukazującego się od 1861 r. czasopisma do tego czasu mieściła się w 12 różnych miejscach⁹⁶. Najwyraźniej mamy także do czynienia z działaniami, by temu kościelnemu periodykowi zabezpieczyć niezależność. Kiedy 12 lutego 1931 r. zaczyna działać Radio Watykańskie, to także ono ma swoją siedzibę w granicach Città del Vaticano. Traktaty laterańskie zostały zawarte 11 lutego 1929 r. Zawarte w nich gwarancje dla Kościoła katolickiego

⁹⁵ Zob. np. J. Piekalkiewicz, *Kalendarium wydarzeń II wojny światowej*, Warszawa 1985, s. 31n.

⁹⁶ G.M. Vian, *Il giornale del Papa, w: Singolarissimo giornale. I 150 anni dell'„Osservatore Romano”*, red. A. Zanardi Landi, G.M. Vian, Torino 2010, s. 29.

dotyczyły m.in. przekazu informacji (przyjdzie do tego jeszcze szerzej powrócić), najwidoczniej jednak Pius XI nie ufał bezkrytycznie zapewnieniom władz włoskich.

Począwszy od 1930 r. ukazywało się czasopismo „L'illustrazione vaticana”. Publikowano je z dużym rozmachem nie tylko po włosku, ale także po francusku, hiszpańsku, holendersku i niemiecku. Z periodykiem tym współpracował, posługując się pseudonimem, Alcide De Gasperi. Był wówczas już prześladowany przez reżim faszystowski i w związku z tym znalazł wtedy zatrudnienie w danym miejscu pracy ks. Achille Rattiego, tzn. w Bibliotece Watykańskiej od 3 kwietnia 1929 r., czyli niedługo po zawarciu Traktatów laterańskich. Z tej formy pomocy oraz ochrony watykańskiej korzystał jeszcze nadal za pontyfikatu Piusa XII. W przyszłości miał być jednym z ojców Unii Europejskiej. Został uznany przez Kościół katolicki za sługę Bożego, a jego proces beatyfikacyjny jest w toku⁹⁷.

Jako symptomatyczne przedstawiają się także następujące słowa papieża skierowane do pielgrzymów z Malty 23 sierpnia 1930 r. Wskazują one na wolę dzielenia się świadomością, że przekaz medialny to wielka siła, która jednak różnie może być wykorzystana, konstruktywnie lub destruktywnie, a nie tylko komunikacja międzyludzka ale także życie ludzkie jako takie może zostać zubożone przez umasowienie. Jest tam mowa o prasie, tylko o niej. A przecież zaawansowane są już

⁹⁷ Zob. np. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 505.

prace związane z uruchomieniem Radia Watykańskiego i Pius XI najwyraźniej w takim razie zdaje sobie sprawę z dużego już wtedy znaczenia przekazu radiowego. Faktycznie jednak, w przypadku mass mediów jest to jeszcze na świecie okres królowania prasy. „Są fałszywi prorocy, którzy mówią, i fałszywi prorocy, którzy piszą. (...) Łatwiej jest ominąć tych pierwszych. (...) Prorocy, którzy piszą, są niebezpieczniejsi, ponieważ materiały drukowane (dzisiaj prawie już nie pisze się, ale robi nic innego, jak drukuje) są rozsyłane do tego, kto je chce, kto płaci za nie, i do tego, kto ich nie chce, kto za nie płaci”⁹⁸.

12 lutego 1931 r., co jeszcze zostanie szerzej omówione, papież Pius XI uroczystie zainaugurował działalność Radia Watykańskiego, m.in. wygłaszając pierwsze papieskie orędzie radiowe, w którym zwrócił się do Boga i do wszystkich stworzeń. Był to centralny moment tej uroczystości. Tuż po tej inauguracji papież w przemówieniu z 16 lutego 1931 r. skierowanym do rzymskich proboszczów oraz rekolekcyjnistów, którzy mieli prowadzić rekolekcje w Wielkim Poście (duszpastersko są to więc okoliczności zaliczane do kluczowych), mówi o prasie, jak też o już bardzo wpływającym na ludzi kinie⁹⁹. 10 grudnia 1932 r. Pius XI przemawia do katolików związanych z życiem uniwersyteckim

⁹⁸ Cyt. za: *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 406n.

⁹⁹ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 29.

w Rzymie i odnosi się do zagadnień związanych z prasą¹⁰⁰. Kilka dniu później (22 grudnia 1932 r.) papież wygłosił przemówienie skierowane do osób kierujących Katolicką Włoską Federacją Uniwersytecką (wł. Federazione Universitaria Cattolica Italiana, w skrócie FUCI). Przedstawia się ono jako ważne i dające do myślenia m.in. z tego względu, że Pius XI mówił w nim o dziennikarstwoznawstwie jako o nauce (wł. „scienza del giornalismo”), jak też o przeczytanych przez siebie na temat dziennikarstwa opracowaniach¹⁰¹. 6 grudnia 1933 r. w przemówieniu do dziennikarzy katolickich uczestniczących jako pielgrzymi w obchodzonym wtedy Jubileuszu Odkupienia papież powiedział – co ważne, w sumie odnosząc się nie tylko do prasy – m.in.: „Nawet jeśli zastanawiać się wyłącznie nad prasą samą w sobie (...), nie można natychmiast nie uświadomić sobie potęgi tego wielkiego narzędzia, które jest kierowane z tak wielkim obeznaniem, mistrzostwem i zręcznością. Niektórzy powiedzieli, że dziennikarze są <przekazicielem głosu> opinii publicznej, inni natomiast, że są oni jej <twórcami>. Jedna i druga definicja wydają się prawdziwe i jasno wskazują na całą potęgę dziennikarzy, ale też na wszystkie właściwe im nadzwyczajne odpowiedzialności”¹⁰². Zaś

¹⁰⁰ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 32.

¹⁰¹ Cyt. za *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 779.

¹⁰² Cyt. za F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 34.

10 czerwca 1934 r. w przemówieniu do rzymskich dziennikarzy, zwłaszcza pracujących w „L'Osservatore Romano” Pius XI podziękował za to wszystko, co zrelacjonowali oni w związku z zakończonymi obchodami Roku Świętego „bądź ze względu na bezpośrednią bliskość z centrum wiary, bądź inspirując się nią, bądź w pewnych przypadkach na mocy jednoznacznego upoważnienia”¹⁰³. Ok. pół roku później, tzn. 7 stycznia 1935 r. w przemówieniu do dziennikarzy francuskich, Pius XI jeszcze bardziej podkreśla wagę zawodu dziennikarza: „Reprezentujecie, wy, dziennikarze, największą potęgę na świecie. Często mówi się, że tą potęgą jest opinia. Jest to błąd, błąd oczywisty, gdyż opinia jest dziełem prasy, a przyczyna jest zawsze potężniejsza od skutku”¹⁰⁴. Bardzo mocno na wielkie znaczenie prasy Pius XI zwrócił uwagę także 18 kwietnia 1936 r. przemawiając do uczestników 36. kongresu „La Croix” i „Bonne Presse” (Rzym 17–19 kwietnia 1936 r.): „Słowo jest siłą, która potrafi ugiąć dusze, i jako król wszystkich rzeczy, panuje nad wszystkim. Co dopiero powiedzieć o tym słowie tak potężnym w sobie samym, co o nim powiedzieć, kiedy ono dysponuje tym narzędziem, tym dynamizmem: prasą?”¹⁰⁵. Niewiele później, tj. 26 maja 1936 r. w czasie spotkania z reprezentantami Stowarzyszenia Prasy Zagranicznej

¹⁰³ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 34.

¹⁰⁴ Cyt. za E. Baragli, *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973, s. 496.

¹⁰⁵ Cyt. za *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 467n.

w Rzymie (wł. Associazione Stampa Estera in Roma) papież podobnie ukazuje znaczenie dziennikarzy. Tym, co należy do największych sił w skali świata jest myśl, która wyraża słowo. „Otóż z tego słowa i tej siły korzystają, jako z czegoś wyróżniającego, dziennikarze. Także oni, w rzeczywistości, są wielkimi kierującymi duszami i z tego powodu wielkimi gospodarzami świata”¹⁰⁶. W praktyce takie trwałe podejście do prasy, podkreślanie jej znaczenia wyraziło się m.in. w rozwoju dziennika „L’Osservatore Romano”. Np. od 1934 r. zaczął ukazywać się tygodnik ilustrowany „L’Osservatore Romano della Domenica”¹⁰⁷.

Na uwagę zasługuje także bardzo bogata w wydarzenia, związana z 75. rocznicą rozpoczęcia wydawania „L’Osservatore Romano”, dedykowana Piusowi XI z okazji jego 80. urodzin światowa wystawa prasy katolickiej. Miała ona miejsce w Rzymie od 12 maja 1936 r. do 31 maja 1937 r. Jest ona ważną częścią jednej z zasadniczych linii medialnego zaangażowania się Piusa XI, gdy chodzi o jego pontyfikat: chodzi o troskę o prasę i o troskę o radio jako narzędzi umożliwiających przedstawienie, upowszechnienie oraz obronę katolickiego punktu widzenia¹⁰⁸. Co do prasy, to Pius XI dał temu wyraz już np.

¹⁰⁶ Cyt. za *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 496n.

¹⁰⁷ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 505.

¹⁰⁸ R. Aubert, *Póhwieczne, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 407.

w ogłoszonej 26 stycznia 1923 r. encyklice „*Rerum omnium*”¹⁰⁹. Co do radia, to wystarczy tu ponownie wymienić pierwsze papieskie orędzie radiowe z 12 lutego 1931 r.¹¹⁰ Wracając do wspomnianej światowej wystawy, znamienne pod tym względem jest, odnoszące się do prasy katolickiej, jej hasło: „*Arma veritatis*” (pl. „Oręż prawdy”)¹¹¹. W przemówieniu wygłoszonym z okazji otwarcia tej wystawy (12 maja 1936 r.) Pius XI powiedział m.in.: „Zasadniczą częścią [otwieranego teraz spotkania] jesteście wy, najukochańsi synowie, dziennikarze katoliccy z 45 narodów Europy i Ameryki, z 5 części Azji, Afryki i Oceanii, przybyli ze wszystkich stron, ażeby rozwinąć wasze sztandary i zaprezentować wasz oręż – sztandary i oręż prawdy – tutaj, gdzie, z woli Bożej, ciągle jest żywotne i przemawia nauczanie prawdy”¹¹². Nieco dalej papież nawiązał do sytuacji w Związku Radzieckim oraz w Niemczech: „Są jednak (...) sprawiające ból

¹⁰⁹ Pius XI, *Lettera enciclica su san Francesco di Sales „Rerum omnium perturbationem”* (26.01.1923), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_26011923_rerum-omnium-perturbationem.html, dostęp 15.10.2024, akapit 27n.

¹¹⁰ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „*Acta Apostolicae Sedis*” (1931), s. 65n.

¹¹¹ J. Wolańska, *Arma Veritatis: Poland and the World Exhibition of the Catholic Press (Esposizione mondiale della stampa cattolica)*, Vatican City, 1936, „*Art East Central*” 3(2023), nr 3, s. 79n.

¹¹² Pius XI, *Allocuzione in occasione dell'inaugurazione dell'Esposizione mondiale della stampa cattolica „Siamo ancora”* (12.05.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360512_siamo-ancora.html, dostęp 3.08.2024, akapit 2.

nieobecności, które na swój sposób bardzo serdecznie jednakże uobecniają nam dwa wielkie kraje i dwa wielkie ludy: jeden (...) to przerozległa i bardzo naznaczona cierpieniem Rosja, ponieważ prawdziwie wściekła nienawiść względem Boga niszczyła tam i nadal niszy wszystko to, co należy do religii, a zwłaszcza do religii katolickiej. Wszystko z wyjątkiem niezwykłej wierności i prawdziwego, godnego podziwu heroizmu, które dodają, można śmiało to powiedzieć, każdego dnia nowe, pełne chwały rozdziały do martyrologium. Drugi (...) to Niemcy, szczególnie nam znane i drogie, ponieważ wbrew wszelkiej sprawiedliwości i prawdzie, za pomocą celowych sztuczek polegających na utożsamianiu i mieszaniu między sobą religii i polityki, nie chce się, by istniała tam prasa katolicka”. Następnie papież tak przedstawia znaczenie prasy katolickiej: „W jednym i drugim kraju prasie katolickiej czyni się zaszczyt bojąc się jej siły i skuteczności. W jednym i drugim kraju ma miejsce to, co zostało dobrze określone jako wyrażanie najwyższego uznania dla prawdy przez zaprzeczanie i przeciwstawianie się. Ku temu jednemu i drugiemu wielkiemu krajowi i wielkiemu narodowi, ku wszystkim i osobiście każdemu naszemu synowi i córce, których tam mamy, podąża stąd, w tej godzinie, nasze naznaczone bólem pozdrowienie i wyrazy pełnej najwyższego uznania pamięci”¹¹³.

¹¹³ Pius XI, *Allocuzione in occasione dell'inaugurazione dell'Esposizione mondiale della stampa cattolica „Siamo ancora”* (12.05.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360512_siamo-ancora.html, dostęp 3.08.2024, akapit 3.

Kiedy 3 maja 1938 r. przybył bardzo uroczyste i z wielkim rozmachem do Rzymu A. Hitler (jednym z powodów była chęć podziękowania B. Mussoliniemu za posiadającą kluczowe znaczenie pomoc w przeprowadzeniu anshlusu Austrii), to Pius XI zdecydował, żeby dziennik „L'Osservatore Romano” nie wspomniał o tym wydarzeniu ani słowem, nie wymienił ani razu A. Hitlera (podobnie jak to miało miejsce w przypadku wizyty B. Mussoliniego w Niemczech w 1937 r.). Natomiast na polecenie papieża na jego pierwszej na stronie „na powitanie” ukazał się artykuł „potępiający nazistowski rasizm i zakazujący katolikom nauczania rasistowskich idei” i wskazujący, co mają nauczać¹¹⁴. Była to prezentacja wydanego przez watykańską Kongregację ds. Uczelni Wyższych i Seminariów listu okólnego, na ręce ich rektorów i dziekanów, do kościelnych uniwersytetów i wydziałów (13 kwietnia 1938 r.). Także ten dokument został przygotowany i następnie upubliczniony na polecenie Piusa XI¹¹⁵.

¹¹⁴ A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra Aetate”: zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018), nr 1, s. 148; M. Phayer, *Kościół katolicki wobec Holokaustu 1930–1965*, tłum. J. Lang, Zakrzewo – Poznań 2011, s. 21.

¹¹⁵ W tym okresie Pius XI osobiście kierował tą kongregacją, czyli podobnie jak uznawaną za pierwszoplanową Kongregacją Świętego Oficjum, co pokazuje, że sprawy nauki i wykształcenia traktował jako kluczowe. Analogicznie ma się sprawa z zarezerwowaniem sobie przez Piusa XI, by dyrekcja rozgłośni papieskiej jemu właśnie bezpośrednio podlegała. Zob. *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la seconde guerre mondiale. Vol. II. Lettres de Pie XII aux évêques allemands. 1939–1944. Réimpression revue et augmentée*, red. P. Blet, A. Martini, B. Schneider, Città del Vaticano 1970, s. 73, przyp. 2; F.J.

W ten sposób np. w całości opublikowano go właśnie także 3 maja 1938 r. na łamach prestiżowego, wpływowego pisma „La Civiltà Cattolica” (nr 2 z 1938, s. 83–85), wydawanego przez kierowanych przez o. Włodzimierza Ledóchowskiego jezuitów. W tym liście okólnym kongregacja napominała „katolickie uniwersytety i wydziały, by dołożyły starań i podjęły większy wysiłek w celu obrony prawdy przed szerzącymi się błędami. Wykładowców zachęca się do tego, by przy wsparciu biologii, historii, filozofii, apologetyki i dyscyplin prawno-moralnych skutecznie odrzucali błędne twierdzenia”¹¹⁶. Obie publikacje wskazują m.in. na pseudonaukowość rasizmu i antysemityzmu, na naukowe uzasadnienie stanowiska katolickiego i przedstawiają się jako swego rodzaju manifest inteligencji katolickiej skierowany przeciw „Manifesto degli scienziati razzisti” (pl. „Manifest naukowców rasistowskich”), ogłoszonemu przez związanych z faszyzmem włoskich i uległych mu nauczycieli akademickich. Zasady wskazane wtedy w tych czasopismach zostały określone mianem „Syllabusa antyrasistowskiego”, co oznacza, że posiadają one bardzo duże znaczenie jak ważny „Syllabus błędów” Piusa IX. Było to frontalne, z celowym wykorzystaniem

Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 32.

¹¹⁶ A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra Aetate”*: zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018), nr 1, s. 148n. Zob. A. Polewska, *Humani generis unitas – projekt antyrasistowskiej encykliki Piusa XI*, „Kościół i Prawo” 5(2016), nr 2, s. 9n; B. Lecomte, *Tajemnice Watykanu*, Kraków 2010, s. 61.

mass mediów, by sprawę nagłośnić i upowszechnić, przeciwstawienie się niemieckiemu hitleryzmowi i włoskiemu faszyzmowi, rasizmowi i antysemityzmowi. Przesłanie to zostało potwierdzone i wzmocnione za pomocą tego, co dzisiaj może określone zostałoby jako np. komunikacja niewerbalna. Pius XI wyjechał z Rzymu, o czym „L'Osservatore Romano” w przeddzień przybycia A. Hitlera do stolicy Włoch poinformowało słowami, że papież udał się do Castel Gandolfo 30 kwietnia 1938 r., ponieważ powietrze (można rozumieć: atmosfera) w Rzymie mu nie odpowiadała. Orszakowi z A. Hitlerem, ze względu na ustalenia zawarte w Traktatach laterańskich, wolno było przejeżdżać tylko w znacznej odległości od Watykanu, tym samym z konieczności nakładając też drogi. Pius XI zarządził na czas wizyty zamknięcie Muzeów Watykańskich i Bazyliki św. Piotra, wygaszenie świateł, zakazał nuncjuszowi i innym duchownym (w tym hierarchom) udziału w jakiegokolwiek uroczystości na cześć A. Hitlera. Kiedy zaczynając od 6 października 1938 r. we Włoszech rząd B. Mussoliniego zaczął wprowadzać w życie rasistowskie rozwiązania prawne, Pius XI m.in. doprowadził do tego, że w „L'Osservatore Romano” takie zakazy, jak dotyczący udziału Żydów w życiu publicznym, zostały nazwane „aktami niechrześcijańskich prześladowań”¹¹⁷.

¹¹⁷ Zob. np. A. Tulej, *Kościół na drodze ku „Nostra Aetate”*: zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018), nr 1, s. 150; F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi otanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 44.

Prawdopodobnie po raz ostatni do mediów, a dokładniej do prasy, Pius XI odniósł się w tzw. „Niewyłoszonym przemówieniu”. Papież uważał je za bardzo ważne. Przygotował je na 11 lutego 1939 r. na spotkanie z biskupami włoskimi, którzy po raz pierwszy w historii mieli się zebrać wszyscy razem. Data została wybrana nieprzypadkowo: była to 10. rocznica podpisania Traktatów laterańskich. Ze względu na niedotrzymywanie ich przez faszystowskie Włochy spodziewano się nawet, że w czasie tego spotkania Pius XI wypowie te traktaty. Zaś B. Mussolini miał się obawiać, że zostanie może nawet ekskomunikowany. Jednak papież Pius XI stracił przytomność i zmarł w nocy 10 lutego 1939 r. Tego dnia o godzinie 6.30 Radio Watykańskie podało informację o śmierci papieża. Zrobił to osobiście dyrektor rozgłośni o. Soccorsi SJ¹¹⁸. Jan XXIII „Niewyłoszone przemówienie” upublicznił 6 lutego 1959 r. Składa się na nie m.in. następujący fragment: „(...) wiecie, (...) w jaki sposób często traktowane jest słowo Papieża. Zajmuje się, nie tylko we Włoszech, naszymi allokucjami, naszymi audiencjami najczęściej, by zmienić na błędny ich sens, zmyślając od początku, i przypisać nam (...) niewiarygodne bzdury i absurdy. Jest taka prasa, która może powiedzieć wszystko przeciw nam i przeciw naszym sprawom, również przypominając i interpretując w fałszywym i przewrotnym znaczeniu bliższą i dalszą historię Kościoła, aż po zawzięte negowanie wszelkich prześladowań w Niemczech, negowanie, które-

¹¹⁸ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 45.

mu towarzyszy fałszywe i oszczercze oskarżenie o politykę, tak jak prześladowaniu ze strony Nerona towarzyszyło oskarżenie o podpalenie Rzymu; aż po podkreślane okazywanie braku szacunku, gdy tymczasem nasza prasa nie może ani zaprzeczać, ani sprostować”¹¹⁹.

To, że papież Pius XI bardziej niż na inne mass media zwraca uwagę właśnie na prasę nie powinno być zaskoczeniem. Urodził się, wychowywał, przez lata zdobywał formację, w tym wykształcenie, w świecie, gdzie była już prasa. Cieszyła się ona ugruntowaną pozycją i jej oddziaływanie coraz bardziej rośło. Pojawił się film i kino, jednak nie oznaczało to zagrożenia dla pozycji prasy. Później zaczęła się historia i oddziaływanie radia jako czegoś nowego, zaś telewizja dopiero zaczynała swe dzieje, będąc czymś wyjątkowym. Co do radia, to za pontyfikatu Piusa XI dopiero zmierza ono, by być powszechnie w krajach bogatych częścią życia ludzkiego, np. w domach. Dla Piusa XI i jemu współczesnych radio jest nowym doświadczeniem o nieznanej przyszłości i papieżowi należą się słowa uznania za to, jak potrafił odnaleźć się z tym nowym, wpływowym, coraz bardziej oddziałującym towarzyszem ludzkiego życia. Co do zaś prasy katolickiej, to podobnie jak w przypadku prasy jako takiej, pontyfikat Piusa XI zbiega się z jej złotym wiekiem. Ze względu na słowa, decyzje, działania i dawany przez niego przykład w przypadku

¹¹⁹ Cyt. za F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 45. Zob. E. Fattorini, *Hitler, Mussolini and the Vatican: Pope Pius XI and the Speech that Was Never Made*, Cambridge 2011, s. 102.

prasy katolickiej bez wątpienia trzeba tu widzieć wielką zasługę Piusa XI. Niestety prasa katolicka wkrótce miała otrzymać dwa potężne ciosy. Nie chodzi o nastanie epoki radia i tym bardziej ery telewizji. Przyszła II wojna światowa i wraz z nią zaczął się czas komunizmu jako ustroju dominującego w znacznej części świata. Hitlerowskie Niemcy i stalinowski Związek Radziecki na kontrolowanych przez siebie obszarach takich mass mediów jak prasa katolicka mieć nie chciały.

2. Film i kino

Dlaczego, faktycznie, trzeba podejmować wyłącznie kwestię unikania zła? Filmy mają nie tylko potrafić dać zwykłą rozrywkę, ani też wypełniać godziny beztroskie i bez zajęć, lecz mogą i muszą dzięki swej wspaniałej sile oświecać i pozytywnie ukierunkowywać na dobro¹²⁰.

Bez wątpienia należy zwrócić uwagę na encyklikę „Vigilanti cura” (29 czerwca 1936 r.), którą Pius XI poświęcił kinu. Już wcześniej papież w encyklice „Divini illius Magistri” (31 grudnia 1929 r.) poświęconej wychowaniu dzieci i młodzieży wskazał, że kino posiada wielkie możliwości, gdy chodzi o wychowanie i zdobywanie wiedzy, zaś jednym z powodów marnowania ta-

¹²⁰ Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (29.06.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 4.08.2024, akapit 5.

kiej szansy, czy wręcz negatywnego oddziaływania kina jest pogoń za zyskiem¹²¹. W „Vigilanti cura” Pius XI m.in. wymienia inne swoje wcześniejsze inicjatywy związane z kinem i filmem. „(...) w sierpniu 1934 r., zwracając się do reprezentantów Międzynarodowej Federacji Prasy Kinematograficznej, podkreśliwszy wielkie znaczenie tego typu spektakli, co zostało osiągnięte za naszych dni, i bardzo szeroki wpływ przejawiający się tak w promowaniu dobra, jak też w pobudzaniu do zła, przypomnieliśmy, (...) że trzeba stosować do kina w celu, aby ustawicznie nie zwalczało moralności chrześcijańskiej, czy po prostu moralności, stosownie do prawa naturalnego, <tę koncepcję, która ma rządzić i regulować wielki dar sztuki. Otóż sztuka ma jako za swoje najistotniejsze zadanie, i jako samą swoją rację bytu, czynienie doskonałym tego podmiotu moralnego, którym jest człowiek, stąd ona sama musi stosować się do zasad moralności>. I podsumowaliśmy, co spotkało się z widoczną aprobatą tych wybranych osób (...), polecając konieczność uczynienia kina <moralnym, promującym moralność, wychowującym>”¹²². Następnie papież wspomina jeszcze jedno swoje przemówienie.

¹²¹ Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù „Divini illius Magistri”* (31.12.1929), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html, dostęp 17.10.2024, akapit 92.

¹²² Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (29.06.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 4.08.2024, akapit 4.

„I także niedawno, w kwietniu tego roku, przyjmując, co było przyjemnością, na audyencji grupę delegatów Międzynarodowego Kongresu Prasy Kinematograficznej, który miał miejsce w Rzymie, ponownie przedstawiliśmy wagę zagadnienia: gorąco zachęcaliśmy wszystkie osoby dobrej woli nie tylko w imię religii, ale także w imię prawdziwego dobra moralnego i pomyślnego przebiegu życia narodów, by zaangażowali się sięgając po każdy środek, jakim mogą się posłużyć, jak właśnie prasa, ażeby kino mogło stać się naprawdę cennym współtwórcą zdobywania wiedzy i wychowania, nie zaś niszczenia i rujnowania”¹²³. „*Vigilanti cura*” przedstawia się tu jako kontynuacja, rozwinięcie, jako wskazanie podstawowej zasady, z której wynikają bardziej szczegółowe wskazania. „Dlaczego, faktycznie, trzeba podejmować wyłącznie kwestię unikania zła? Filmy mają nie tylko potrafić dać zwykłą rozrywkę, ani też wypełniać godziny beztroskie i bez zajęć, lecz mogą i muszą dzięki swej wspaniałej sile oświecać i pozytywnie ukierunkowywać na dobro”¹²⁴. Papież chce więc podejścia jak najbardziej pozytywnego, konstruktywnego. Stara się o pozytywne kształtowanie teraźniejszości i przyszłości, m.in. korzystając przy tym z doświadczeń z USA, gdzie film i kino

¹²³ Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (29.06.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 4.08.2024, akapit 44.

¹²⁴ Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (29.06.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 4.08.2024, akapit 5.

mają już w tym czasie swój znaczący dorobek, bodajże największy w skali światowej i naśladowany w innych krajach. Trzeba również podkreślić, że prezentowana encyklika to prawdopodobnie chronologicznie pierwsze tego rodzaju w skali świata, tak pogłębione i systematyczne podejście do kina i filmu, czy wręcz mass mediów i massmediologii, m.in. ze wskazaniem warunków do spełnienia, by pozytywnie skorzystać z tej wielkiej szansy, jaką są kino i film, a w sumie szerzej media jako takie¹²⁵.

Pius XI robi to właśnie odwołując się do doświadczeń z USA. Następnie wskazuje na uzasadnienia doktrynalne, omawia potencjał właściwy kinu oraz kwestię jego popularności. Dopiero następnie podejmuje temat konieczności bycia uważnym, czujnym. Omawia takie konsekwencje praktyczne, jak standardy dotyczące kina i filmu oraz obowiązki o charakterze moralnym. Wysuwa też propozycje, jak klasyfikacja filmów, systemowe działania na poziomie danego kraju i współpraca międzynarodowa¹²⁶. Zawarte w omawianej encyklice zachęty, by filmy były na wyższym poziomie moralnym, są zbieżne z udzielaniem przez papieża poparcia American League of Decency (Amerykańska Liga Przyzwoitości) i Office

¹²⁵ Zob. J.E. Mújica, *La Iglesia y los medios de comunicación. De una relación conflictiva a una alianza continuada*, „Ecclesia” 29(2015), nr 1–2, s. 9n.

¹²⁶ Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (29.06.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 4.08.2024, akapit 1n.

Catholique International du Cinéma (Katolickie Międzynarodowe Biuro Kinematografii)¹²⁷.

3. Radio

Tak naprawdę to nie ma nic porównywalnego z radiem. (...) Nie ma ono konkurencji. (...) Wniesione przez nie innowacje wraz z wynikającymi z nich lekcjami to wciąż dopiero początek. Tylko Bóg wie, czym są te siły tak tajemniczo potężne, tak związane z doświadczeniami i jednocześnie nieuchwytnie¹²⁸.

Utworzenie Radia Watykańskiego przez Piusa XI oraz działalność tej rozgłośni za jego za pontyfikatu – a kierownictwo tej rozgłośni bezpośrednio cały czas mu podlega, wyłącznie sprawy administracyjne leżały w gestii Gubernatoratu Państwa Watykańskiego – zostaną omówione w dalszej części niniejszego opracowania. Tutaj uwaga zostanie skierowana na wystąpienia radiowe tego papieża, co również stanowi istotny przyczynek dla zrozumienia właściwego mu podejścia do radia. Odnosnych orędzi jest 16. Pierwsze z nich zostało nadane jak tylko było to możliwe, tzn. w dniu oficjalnego rozpoczęcia działalno-

¹²⁷ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 407.

¹²⁸ Pius XI, z przemówienia do przedstawicieli Katolickiego Międzynarodowego Biura ds. Radia (10.10.1936), cyt za: *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 588n.

ści przez Radio Watykańskie 12 lutego 1931 r., a ostatnie 18 października 1938 r.¹²⁹ Pius XI zmarł 11 lutego 1939 r., wcześniej był już poważnie chory. Chodzi więc o siedem ostatnich lat pontyfikatu Piusa XI, ze średnią ponad dwóch orędzi rocznie. Uwzględniając porządek chronologiczny lista wygłoszonych przez Piusa XI orędzi radiowych przedstawia się następująco: 1) pierwsze papieskie orędzie radiowe do Boga i do wszystkich stworzeń (12 lutego 1931 r.); 2) do uczestników Kongresu Eucharystycznego w Buenos Aires (14 października 1934 r.); 3) w związku z otwarciem Międzynarodowego Kongresu Prawniczego (11 listopada 1934 r.); 4) w związku z zakończeniem Australijskiego Kongresu Eucharystycznego w Melbourne (6 grudnia 1934 r.); 5) do wiernych zebranych w Lourdes w związku z zakończeniem Jubileuszu Odkupienia (28 kwietnia 1935 r.); 6) do uczestników Narodowego Kongresu Eucharystycznego w Cleveland (26 września 1935 r.); 7) do uczestników Kongresu Eucharystycznego w Limie (27 października 1935 r.); 8) orędzie z okazji świąt Bożego Narodzenia (24 grudnia 1936 r.); jest to pierwsza radiowa transmisja papieskiego orędzia bożonarodzeniowego, było ono retransmitowane w Argentynie, Austrii, Brazylii, Belgii, Czechosłowacji, Francji, Holandii (KRadio), Irlandii, Luksemburgu, Polsce, Szwajcarii, Stanach Zjednoczonych przez NBC,

¹²⁹ Dane za „Acta Apostolicae Sedis” za lata 1931–1939, <https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches.index.html#speeches>, dostęp 30.08.2024; F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 37n.

CBS i MBS, Wielkiej Brytanii, Węgrzech i Włoszech (w czasie II wojny światowej szczególnie zaznaczą się transmitowane przez Radio Watykańskie bożonarodzeniowe orędzia Piusa XII); 9) do uczestników Kongresu Eucharystycznego w Manili (7 lutego 1937 r.), retransmitowane na Filipinach, w Argentynie, Austrii, Czechosłowacji, Francji, Holandii, Irlandii, na Węgrzech, w Stanach Zjednoczonych (NBC, CBS), Szwajcarii, Włoszech (EIAR, Italo Radio); 10) do uczestników Narodowego Kongresu Eucharystycznego w Lisieux i z okazji poświęcenia tam nowej bazyliki św. Teresy od Dzieciątka Jezus (2 lipca 1937 r.); 11) do uczestników Kongresu Eucharystycznego w Nowym Orleanie (18 października 1937 r.); 12) do katolików w Indiach uczestniczących w I Narodowym Kongresie Eucharystycznym (31 grudnia 1937 r.); 13) do biorących udział w Międzynarodowym Kongresie Eucharystycznym w Budapeszcie (29 maja 1938 r.), na samym jego początku papież następująco odniósł się do komunikowania się przez radio: „Gdy zostało nam dane za pośrednictwem cudownego wynalazku, jakim jest radio, mówić do was, jakbyście tu byli obecni”¹³⁰; 14) do uczestników Narodowego Kongresu Eucharystycznego w Kanadzie (26 czerwca 1938 r.); 15) do wszystkich katolików i całego świata z apelem o sprawiedliwość i pokój w dniu rozpoczęcia konferencji monachijskiej (29 wrze-

¹³⁰ Pius XI, *Radiomessaggio ai partecipanti al XXIV Congresso Eucaristico Internazionale svoltosi a Budapest „Dum datur nobis”* (29.05.1938), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19380529_datur-nobis.html, dostęp 25.09.2024, nr 1.

śnia 1938 r.), wzmianka o „łagodnym i bohaterskim męczenniku” św. Wacławie wskazuje, że papież ze szczególną troską myśli o losie Czechosłowacji, do odnotowania jest także, że Pius XI w tych intencjach ofiaruje Bogu swe życie, czyli postępuje podobnie, o czym była już mowa, jak w Warszawie w 1920 r. „Z całego serca ofiarujemy [życie] za zbawienie świata i pokój na świecie, czy to Pan życia i śmierci zechciałby zabrać nam bezcenny, długi dar życia, czy też chciałby zamiast tego jeszcze przedłużyć dzień pracy cierpiącemu i zmęczonemu robotnikowi”¹³¹; 16) do katolików uczestniczących w VIII Kongresie Eucharystycznym Stanów Zjednoczonych (18 października 1938 r.): z zebranych danych wynika, że jest to ostatnie wystąpienie radiowe Piusa XI. Ma on wtedy 81 lat i jest ciężko chory. W związku z przedstawionym powyżej posługiwaniem się radiem warto też mieć na uwadze, że w roczniku „Acta Apostolicae Sedis” datowanym na 1937 r. w indeksie tematycznym jest już odrębna pozycja dotycząca papieskich orędzi radiowych zatytułowana „Nuntii radiophonici” (pl. „Orędzia radiowe”)¹³².

¹³¹ Pius XI, *Radiomessaggio a tutti i cattolici e all'intero universo nel giorno festivo di san Michele Arcangelo „Mentre milioni”* (29.09.1938), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19380929_mentre-milioni.html, dostęp 3.08.2024, akapit 1. Pius XI „widział w pokoju zaklajstrowanym w Monachium nie tylko kapitulację, ale także upadek mocarstw zachodnich”: *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la seconde guerre mondiale. Vol. I. Le Saint Siège et la guerre en Europe mars 1939 – août 1940. Réimpression revue et augmentée*, red. P. Blet, A. Martini, B. Schneider, Città del Vaticano 1970, s. 8.

¹³² „Acta Apostolicae Sedis” 29(1937), s. 501.

Pius XI w ten sposób wytyczył tu kierunek działań, rozwoju, otworzył drogę. Pieczę nad doprowadzeniem do powstania Radia Watykańskiego Pius XI powierzył swemu sekretarzowi staniu kard. Eugenio Pacellemu. Ten ostatni jako następna Piusa XI już na następnego dnia po wyborze na papieża, tzn. 3 marca 1939 r., wygłosił orędzie radiowe. W szczególności dotyczyło ono zażegnania wojny i działań na rzecz pokoju. Za jego pontyfikatu (1939–1958) radio staje się mass medium najważniejszym, a przynajmniej skutecznie konkurującym z potężną prasą i zarazem nieraz w sumie jedynym dostępnym kanałem, gdy chodzi o przekaz ze względu na II wojnę światową, politykę Niemiec i Związku Radzieckiego na zajętych przez nie terenach i po II wojnie światowej z powodu polityki rządów komunistycznych. Pius XII w takich okolicznościach jak najbardziej korzysta z radia. Np. wygłosił 191 orędzi radiowych. Gdy chodzi o takie nauczanie tego papieża, to wyróżnia się ono m.in. sobie właściwym rodzajem literackim. W czasie II wojny światowej, co warto powtórzyć, szczególnie cenione przez słuchaczy oraz dzięki nim także przez innych ludzi były orędzia bożonarodzeniowe Piusa XII¹³³.

Trzeba tu jeszcze wymienić następujące wystąpienia radiowe. 26 czerwca 1932 r. Pius XI uczestniczył przez radio we mszy św. wieńczącej obchody Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Wcześniej wskazywał, że transmitowanie przez radio mszy św. i ra-

¹³³ Zob. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 48.

diowy udział w niej są nie do przyjęcia. Jak widać, Pius XI potrafił być otwartym na zmiany, w tym swego stanowiska. 26 czerwca 1932 r. następnie zwrócił się do uczestników tego kongresu przez radio¹³⁴. 14 września 1936 r. Radio Watykańskie transmitowało z Castel Gandolfo przemówienie Piusa XI do 500 uchodźców z ogarniętej wojną domową Hiszpanii. Przemówienie było retransmitowane przez stacje radiowe E.I.A.R, National Broadcasting Company Inc. (NBC), Columbia Broadcasting System (CBS), Engineer Broadcasting Studio Dublin¹³⁵. Papież m.in. napiętnował wtedy niszczenie bezcennego dorobku duchowości, cywilizacji i sztuki, bezczeszczenie relikwii, zwalczanie duchownych i świeckich „każdej klasy i stanu”, niezależnie od wieku, mimo poświęcenia życia duchowości, nauce i dziełom miłosierdzia, brak szacunku dla zmarłych i ich grobów „na najgorsze i barbarzyńskie sposoby, w gwałtownym szale, nigdy więcej niewidzianym, sił dzikich i okrutnych do tego stopnia, by uznać je za nie do pogodzenia, nie powiemy, że z ludzką godnością, ale z samą ludzką naturą, nawet najnędz-

¹³⁴ M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” (2012), nr 9, s. 9n.

¹³⁵ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 40. Autor pisze tam także, że w czasie wojny domowej w Hiszpanii na terenach kontrolowanych przez republikanów „zostało zabitych 12 biskupów, 1 administrator apostolski, 6832 księży, 2365 zakonników i 283 zakonnice”.

niejszą i najniżej upadłą”¹³⁶. Jak najbardziej godną uwagi jest też przedstawiona wtedy przez Pius XI ocena wojny, a w szczególności wojny domowej. „Ponad tym zgłębieniem i tym ścieraniem się niepoohamowanych przemocy, poprzez pożary i masakry, jakiś głos niesie światu wiadomość rzeczywiście straszliwą: <bracia zabili braci...>. Wojna domowa, wojna między dziećmi tego samego kraju, tego samego narodu, tej samej matki ojczyzny. Boże mój! Wojna jest zawsze – zawsze nawet w przypadku najmniej smutnych hipotez – straszną i nieludzką rzeczą: człowiek, który szuka człowieka, by go zabić, by zabić jak największą liczbę ludzi, by wyrządzić szkody człowiekowi i temu, co z nim związane, posługując się środkami coraz potężniejszymi i śmiercionośnymi... co powiedzieć, kiedy wojna toczy się między braćmi? Słusznie zostało powiedziane, że krew jednego tylko człowieka rozlana ręką jego brata to zbyt dużo dla wszystkich wieków i dla całej ziemi; co powiedzieć w obliczu masakr bratobójczych, które jeszcze ciągle się zapowiadają”¹³⁷. Jedną z myśli przewodnich pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 r. jest, jak przyjdzie jeszcze przedstawić, promowanie pokoju, zgody, współdziałania i pojednania.

¹³⁶ Pius XI, *Allocuzione ai vescovi, sacerdoti, religiosi e fedeli profughi dalla Spagna „La vostra presenza”* (14.09.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360914_vostra-presenza.html, dostęp 25.09.2024, nr 9.

¹³⁷ Pius XI, *Allocuzione ai vescovi, sacerdoti, religiosi e fedeli profughi dalla Spagna „La vostra presenza”* (14.09.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360914_vostra-presenza.html, dostęp 25.09.2024, akapit 9.

III. Utworzenie Radia Watykańskiego i zapewnienie mu dalszego rozwoju

Co do najbliższej przyszłości, to jest już zapowiedziana, a nawet gotowa i będzie ciągle coraz doskonalsza inna wspaniałość, którą zawdzięcza się genialnej opiece i troskom markiza Marconiego, naprawdę cudowna. Pozwoli ona Wikariuszowi Jezusa Chrystusa, kiedy się wypowiada, ogarnąć swoim słowem cały świat. Takie komunikowanie się już rozpoczęło się i to z najlepszymi wynikami: nie tylko z najdalszymi punktami i najbardziej oddalonymi szerokościami globu, ale z najodleglejszymi antypodami¹³⁸.

12 lutego 1931 r. papież Pius XI, miał wtedy 74 lata, dokonał uroczystej inauguracji działalności Radia Watykańskiego. Centralnym punktem tego wydarzenia było wygłoszenie przez papieża pierwszego papieskiego orędzia radiowego, na zakończenie którego Pius XI udzielił błogosławieństwa „Urbi et orbi”, czyli Rzymowi i całemu

¹³⁸ Pius XI, z przemówienia podczas uruchomienia elektrowni w Watykanie (6.02.1931), cyt. za: *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 472.

światu¹³⁹. Dzięki odpowiednim ustaleniom, co zostanie jeszcze szerzej omówione, orędzie było retransmitowane w skali światowej.

1. Utworzenie Radia Watykańskiego

Jako ten, który na mocy tajników zamiaru Boga jest następcą Pierwszego pomiędzy Apostołami, tych mianowicie, których nauka i jej głoszenie na rozkaz Boży dla wszystkich ludzi i dla wszystkich stworzeń są przeznaczone (...) i jako mający pierwszeństwo w tym miejscu, by skorzystać z cudownego wynalazku markoniańskiego¹⁴⁰.

Uroczysta oficjalna inauguracja działalności Radia Watykańskiego 12 lutego 1931 r. przedstawia się jako osiągnięcie celu szeregu starań, przewyciężenie niejednej przeszkody, wątpliwości czy obawy, m.in. gdy chodzi o korzystanie z radia czy szerzej z mass mediów. Przykładu dostarcza odpowiedź, jaką otrzymał ok. cztery lata wcześniej abp Pragi i prymas Czech František Kordač od Kongregacji Świętego Oficjum (jest ona datowana na 26 stycznia 1927 r.). Kongregacja informuje w niej, że co do wykorzystania radia w kościołach w przypadku mszy, kazań lub innych czynności liturgicznych, to Pius XI za-

¹³⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 65–70.

¹⁴⁰ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

jął stanowisko absolutnie przeciwne, a dokładniej, że nie można sobie na to pozwolić z żadnego powodu i że papież dodał, że już udzielił takiej negatywnej odpowiedzi osobście przy różnych okazjach, tak jak zawsze podtrzymywał zakaz rejestrowania na filmie i odtwarzania w ten sposób świętych obrzędów sprawowanych w kościołach¹⁴¹. W przemówieniu do Rady Krajowej Mężczyzn Katolickich (wł. Consiglio Nazionale degli Uomini Cattolici) 15 kwietnia 1928 r. Pius XI m.in. wskazał, że organizacja ta zwalcza niemoralność i dotyczy to treści przekazywanych za pomocą filmu i radia, wymieniając jako jedną ze sprawdzonych broni w tej walce unikanie czy wręcz uciekanie przed szkodliwymi treściami¹⁴². Ostatecznie Pius XI „okazał się wielkim entuzjastą radia”¹⁴³. Nie można tutaj przeoczyć, że zarówno w przedstawionych powyżej odpowiedzi Świętego Oficjum, jak i w przemówieniu Piusa XI problemem nie jest radio jako urządzenie, sprzęt czy też jako komunikowanie się, jako jedno z mass mediów. Sprawa dotyczy natomiast tego, do czego radio zostanie wykorzystane. Co więcej, w przemówieniu mamy do czynienia z takim podejściem, które papież przedstawia jako wyraz np. odwagi, kierowania się rozsądkiem i podjęcia walki, a tym samym wypełnienia zadania. Notabene obecnie mocno w związku z różnymi niebezpieczeństwami zaleca się profilaktykę (m.in. w postaci kontroli rodzicielskiej

¹⁴¹ E. Baragli, *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973, s. 451.

¹⁴² *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 1, Torino 1960, s. 788.

¹⁴³ K. Pokorna-Ignatowicz, *Kościół w świecie mediów. Historia – dokumenty – dylematy*, Kraków 2002, s. 34.

w przypadku korzystania z mediów przez dzieci oraz stosowania zasady, że lepiej zapobiegać niż leczyć), by właśnie uniknąć niebezpieczeństwa, np. uzależnienia od mediów, ich szkodliwego działania. W sumie mimo upływu lat i rozwoju mediów jak też wiedzy o nich jest to ta sama logika co zaprezentowana przez Piusa XI. Jak już wskazano, 12 lutego 1931 r. wygłaszając pierwsze papieskie oręddzi radiowe ten sam papież udzielił przez radio ważnego błogosławieństwa, a wcześniej przedstawił to młode mass medium bardzo pozytywnie, a nawet wyłącznie pozytywnie jako ważne narzędzie wielorakiego czynienia dobra. 26 czerwca 1932 r. Pius XI – oficjalnie i publicznie było o tym wiadomo – uczestniczył dzięki radiu we mszy św. wieńczącej obchody Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego w Dublinie¹⁴⁴. Podane powyżej przykłady pokazują, że z historii powstania i rozwoju Radia Watykańskiego można nauczyć się wiele, gdy chodzi np. o spotkanie – odpowiedzialne, nieraz nieuniknione – z tym, co nowe, co pozostaje tajemnicą, w tym w przypadku swego nieprzewidywalnego rozwoju i oddziaływania. W tym, jak ludzie są w stanie przyczynić się wtedy do pomyślnego kształtowania tej przyszłości. Trudności, obiekcje, wahania etc. nie mogą tu zaskakiwać czy same w sobie stanowić podstawę dla negatywnych ocen. Historia Radia Watykańskiego zarazem pokazuje, że jest tu też miejsce dla cennego uczenia się, determinacji i nawet zapału, radości

¹⁴⁴ Zob. np. M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” (2012), s. 9n.

i dumy. To, że działalność Radia Watykańskiego została zainaugurowana – i to np. bardzo uroczyście, oficjalnie, informując o niej odpowiednio wcześniej i zapewniając przez retransmisję w skali globalnej bycie świadkami tego wydarzenia – na początku 1931 r. trudno nie uznać za znak i skutek bardzo dużego osobistego zainteresowania i zaangażowania się Piusa XI, właściwego jemu i innym osobom nastawienia, by jak najszybciej wykorzystać pojawiające się możliwości. Co do np. odpowiedzi Kongregacji Świętego Oficjum z 26 stycznia 1927 r., która informuje, jakie jest stanowisko Piusa XI, to trzeba też dostrzec uzasadnioną troskę o szacunek dla liturgii i tym samym dla Boga, jak też o związki z Nim właśnie dzięki liturgii i przez radio. Dbanie o tak rozumianą liturgię jest rozumiane jako jedno z najważniejszych zadań Kościoła. „Obawiano się, że wierni potraktują radiowy przekaz jako wystarczający i zadośćczyniący świątecznemu obowiązкови obecności na mszy św., zastępując bezpośrednie uczestnictwo na miejscu sprawowania liturgii pojęciem partycypacji pośredniej, traktowanej jako akt intencjonalny. Zastrzeżenia natury teologicznej dotyczyły także problemu ewentualnej niestosowności miejsca odbioru transmisji i zatracenia liturgicznej istoty Eucharystii – Uczty i Ofiary”¹⁴⁵. Taka troska jak najbardziej jest godna pochwały.

¹⁴⁵ M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” (2012), nr 9, s. 16. Zob. też. A. Draguła, *Eucharystia zmediatyzowana*, Zielona Góra 2009, s. 31–35; A. Spadaro, *Cyberteologia. Chrześcijaństwo w dobie Internetu*, tłum. M. Masny, Kraków 2013, s. 135n.

Co do praktycznej realizacji tej troski, to informacji dostarcza stanowisko Kongregacji Obrzędów z 21 grudnia 1936 r. przedstawione sekretarzowi Świętego Oficjum (tym ostatnim kierował papież, zaś sekretarz co do ważności zajmował zaraz po nim miejsce jako osoba kierująca w imieniu papieża kongregacją). Stanowisko to sprowadza się do następujących punktów. Nie ma trudności, by zezwalać na transmitowania sprawowanej liturgii, a nawet może to być przydatne i owocne, o ile zostaną spełnione dwa warunki: 1) nie będzie błędnego rozumienia, że w ten sposób można byłoby zadośćuczynić przykazaniu uczestnictwa we mszy św.; 2) takie transmisje będą jednoznacznie wyodrębnione dzięki programom dostosowanym do rangi liturgii. Zarazem wykluczono, by w kościołach śpiew tam zebranych zastępowały utwory muzyczne nadawane przez radio¹⁴⁶. W ogłoszonej niecałe półtora miesiąca przed posiadającą w pewnym sensie charakter sakralny, liturgiczny uroczystą inauguracją przez Piusa XI działalności Radia Watykańskiego i zarazem wygłoszeniem pierwszego papieskiego orędzia radiowego, czyli gdy przygotowania do tych wydażeń musiały być bardzo zaawansowane lub wręcz dobiegały końca, papież ogłosił encyklikę „*Casti connubii*”. Składa się na nią fragment, który m.in. pomaga lepiej zrozumieć wskazaną powyżej troskę, by radiowe transmisje obrzędów liturgicznych posiadały odpowiadające godności i wartości tych ostatnich oraz przekazywanemu przesłaniu otoczenie z innych programów. „(...) już nie w sposób ukryty (...),

¹⁴⁶ E. Baragli, *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973, s. 510.

ale otwarcie (...) za pomocą słowa pisanego, przedstawień teatralnych wszelkiego typu, powieści, nowel i opowiadań (...), seansów kinowych, wypowiedzi radiowych, wreszcie za pomocą wszystkich najnowszych osiągnięć naukowych jest deptana i wyśmiewana świętość małżeństwa, natomiast wychwala się rozwody, cudzołóstwo, wady najohydniejsze”¹⁴⁷. Utworzenie i działalność Radia Watykańskiego, w tym pierwsze papieskie orędzie radiowe, przedstawiają się, jak zostanie jeszcze szerzej wskazane, m.in. jako potwierdzenie, umacnianie i rozwijanie związków między mass mediami i dobrem, jako czynienie z mass mediów jego narzędzia, czyli dbanie o ludzką pomyślność.

Przyjmuje się, że pierwsze regularne nadawanie programu radiowego miało miejsce w 1920 r. w Pittsburghu, tzn. w bodajże wtedy najbardziej technologicznie i ekonomicznie rozwiniętej części Stanach Zjednoczonych Ameryki, czyli państwa dysponującego dużo większymi możliwościami niż np. Włochy, a w skali światowej jedyne go zwycięzcy I wojny światowej i jedyne go supermocarstwa. W Europie jako pierwsza nadaje regularne programy radiowe brytyjska BBC: od 14 listopada 1922 r. Także w przypadku Wielkiej Brytanii mamy wtedy do czynienia z dużo większym potencjałem ekonomicznym

¹⁴⁷ Pius XI, *Lettera enciclica sul matrimonio cristiano „Casti connubii”* (31.12.31), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html, dostęp 24.03.2018, cz. II. Zob. J.F. Pollard, *Electronic Pastors: Radio, Cinema and Television from Pius XI to John XXIII*, w: *The Papacy since 1500: from Italian Prince to Universal Pastor*, red. J. Corkery, T. Worcester, Cambridge – New York 2010 s. 184n.

i technologicznym w porównaniu z Włochami. Pod koniec XIX i na początku XX w. Wielka Brytania pod tym względem zajmuje pierwsze miejsce na świecie¹⁴⁸. Taka sytuacja przekłada nie tylko na powstawanie i funkcjonowanie lub nie stacji radiowych, ale też na liczbę odbiorców, czyli np. na ocenę przydatności inwestowania w radio na danym obszarze. Polskie Radio regularnie nadaje stałe programy od 1926 r. Przy czym już 16 i 17 kwietnia 1927 r. po raz pierwszy transmituje sprawowaną liturgię katolicką, a dokładniej chodzi o szczególnie ważne obrzędy, bo związane z obchodami świąt wielkanocnych¹⁴⁹. Powyżej była mowa o pochodzącej z 26 stycznia tego samego roku negatywnej odpowiedzi Kongregacji Świętego Oficjum co do takich transmisji.

Rozwój radia jako mass medium to nie tylko stacje radiowe. Bardzo ważne jest, ilu ludzi może programy radiowe odbierać. Na początku lat 30. ubiegłego stulecia w należących do najwyżej plasujących się w skali światowej obszarów co do np. średnich zarobków na mieszkańca Europy, nie wszystkich stać na własny odbiornik radiowy w domu. Np. w Polsce w 1926 r. jest ok. 5200 radioabonentów, w 1930 r. ok. 202 600, a w 1939 r. 1 016 500¹⁵⁰. W 1921 r. Polska liczy ok. 27 200 000

¹⁴⁸ Np. zob. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 18.

¹⁴⁹ M. Szczepaniak, *Msza fonogeniczna*, Poznań 2013, s. 296.

¹⁵⁰ W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski. 1914–1945*, Warszawa 2003, s. 386. Zob. M.J. Kwiatkowski, *Narodziny Polskiego Radia: radiofonia w Polsce w latach 1918–1929*, Warszawa 1972, s. 7n;

mieszkańców, zaś w 1939 r. ok. 35 000 000¹⁵¹. Przyjmuje się, że pod koniec 1924 r. w USA jest już ok. 1 500 000 odbiorników radiowych, w Wielkiej Brytanii ok. 1 130 000, w Niemczech ok. 500 000¹⁵². Jak na początki radiofonizacji jest to już dużo, w stosunku do przyszłej popularności radia są to jeśli nie pierwsze, to kolejne kroki w nieznaną, w dużej mierze zaskakującą przyszłość. W Niemczech, czyli w kraju znacznie bogatszym od Polski, reżim hitlerowski – A. Hitler przejął tam władzę w 1933 r. – z powodzeniem ugruntowuje i zdobywa sobie jeszcze większą popularność np. nie tylko poprzez to, co radio nadaje. Stara się udostępnić aparaty radiowe, które może zakupić przeciętny obywatel i które są dobrej jakości. Przywrócenie zaś tam obowiązkowej służby wojskowej cieszy się dużym uznaniem społecznym, ponieważ dzięki niej młodzi mężczyźni mają okazję nauczyć się prowadzić samochód i obsługiwać odbiornik radiowy¹⁵³. W krajach europejskich, by słuchać radia, jeszcze w latach 30. ubiegłego

tenże, *Polskie Radio 1925–1939: mała kronika*, Warszawa 1973, s. 9n.

¹⁵¹ Biuro Edukacji Publicznej IPN, *Spółczesność II Rzeczypospolitej*, <http://www.polska1918-89.pl/spoleczenstwo-ii-rzeczypospolitej,22.html>, dostęp 28.10.2024.

¹⁵² F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 19n.

¹⁵³ Więcej na ten temat zob. np. W. Misztal, *Sztuczna inteligencja w świetle stosunku papieża Benedykta XVI do rozwoju komunikowania się*, w: *Sztuczna inteligencja – rzeczywiste wyzwania. Nowe technologie w komunikacji społecznej*, red. K. Drąg, Biblos, Tarnów 2024, s. 81n.

stulecia ludzie gromadzą się np. w barach. Pojawiają się też głośniki uliczne, przez które przechodnie, nawet jeśli tego nie chcą, słuchają m.in. audycji radiowych. Także w ten sposób radio wykorzystuje się jako narzędzie propagandy w hitlerowskich Niemczech, jak też w stalinowskim Związku Radzieckim. W programach radiowych niepodzielnie dominują języki narodowe. Czasy powszechnego nadawania programów w językach obcych i nawet w skali globalnej mają dopiero nadejść i Radio Watykańskie pod tym względem otwiera skutecznie drogę¹⁵⁴.

O utworzeniu papieskiej rozgłośni radiowej zaczęto myśleć już przynajmniej w pierwszej połowie lat 20. XX wieku. Wiadomo, że z takimi inicjatywami wyszedł wybitny naukowiec, w szerokim rozumieniu fizyk, o. Giuseppe Gianfranceschi SJ (1875–1934), który sprawował m.in. prestiżowe funkcje rektora najstarszego papieskiego uniwersytetu Pontificia Università Gregoriana (Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie) i przewodniczącego Accademia Pontificia delle Scienze (Papieskiej

¹⁵⁴ Zob. np. R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1977, s. 288n. Autor cytuje tam m.in. następujące słowa A. Hitlera: „Bez samochodów, filmów dźwiękowych i radia – nie byłoby zwycięstwa narodowego socjalizmu” (tamże, s. 288). Zob. też W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1939–1945*, Gdańsk 1989, s. 116n; B. Laurent, *Catholicism and Liberalism: two Ideologies in Confrontation*, „Theological Studies” 68(2007), nr 4, s. 809n; A. Goldfarb Marquis, *Written on the Wind: The Impact of Radio during the 1930s*, „Journal of Contemporary History” (1984), nr 3, s. 385n.

Akademii Nauk)¹⁵⁵. Miał też zostać pierwszym dyrektorem Radia Watykańskiego. W liście z 25 lipca 1925 r. do inż. Luigiego Respighiego, który od 1931 r. będzie stał na czele Direzione delle Comunicazioni della Città del Vaticano (Dyrekcja Komunikacji Miasta Watykańskiego), o. Gianfranceschi SJ przedstawił projekt utworzenia stacji nadawczej, która zapewniłaby nadawanie co 2 tygodnie trwającego ok. 5 min. radiowego biuletynu naukowego w języku łacińskim. Miałby on przedstawiać najnowsze i najważniejsze wyniki badań z fizyki i astronomii przeprowadzanych przez obserwatorium astronomiczne Papieskiej Akademii Nauk. Od samego początku jako dyrektor Radia Watykańskiego o. Gianfranceschi SJ tak też będzie widział jedno z zasadniczych ukierunkowań pracy rozgłośni papieskiej¹⁵⁶. 24 listopada 1926 r. papież Pius XI spotkał się z Guglielmo Marconim¹⁵⁷: to będzie długa, owocna, ceniona przez obie strony współpraca ukierunkowana na realizację wspólnego celu. Co do wskazanej koncepcji aktywności rozgłośni papieskiej, to należy ją widzieć w kon-

¹⁵⁵ Zob. F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 19n; M.J. Matelski, *Vatican Radio: Propagation by the Airwaves*, Westport 1995, s. 11n; F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana. 6 feb. 1922 – 10 feb. 1939*, <http://www.radio-vaticana.va/it1/cronistoria.asp?pag=2>, dostęp: 1.11.2017, pod datą: np. 25.05.1925; 16.02.1929; 21.09.1929; 22.09.1930.

¹⁵⁶ F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 19.

¹⁵⁷ D. Paresce Marconi, *Marconi, mio padre*, Milano 1967, s. 280.

tekście ówczesnej sytuacji. Podejście do niej w kluczu rozumienia np. XXI w., czym jest radio, musi doprowadzić do błędnej oceny. Jaką drogę miało do przebycia rozumienie, czym jest radio ze swoim już dużym i stale rosnącym potencjałem, pokazują następujące sprawy. Kto wtedy mógł przewidzieć, że stosunkowo szybko od niewielkiej liczby odbiorców radio przejdzie na podium cieszącego się ogromną popularnością, wręcz powszechnie używanego, obecnego i akceptowanego nawet w prywatności mieszkań mass medium? A gdyby takie prognozy zostały przedstawione, kto wtedy dałby im wiarę, jakie miałyby ku temu uzasadnienie? Jak najbardziej na docenienie zasługuje też koncepcja, by radio wykorzystać do informowania o odkryciach naukowych. Nie była to epoka błyskawicznego przekazywania informacji za pomocą Internetu. Na wydrukowanie tekstu i jego kolportaż trzeba było czasu, a dotarcie do zainteresowanych i tak nie było ewidentne. Radio przedstawia się tutaj także jako narzędzie udanego spotkania ze światem, pokazywania, że Kościół katolicki jest w stanie pomóc mu, ubogacić go. Jest to podobny wysiłek z jakim mamy do czynienia np. w przypadku bardzo leżącego na sercu Piusowi XI zawierania umów z różnymi państwami. W pewnym sensie chodzi o wielorakie spotkanie, o przewyciężenie tendencji etc. do marginalizacji czy nawet rozejścia się dróg i stania się nieobecnych. W związku z mass mediami pod koniec XX w. Jan Paweł II następująco zwraca uwagę na aktualność tego problemu. „Mój poprzednik Paweł VI mówił, że <rozdźwięk między Ewangelią a kulturą jest bez

wątpienia dramatem naszych czasów>(…), i dziedzina środków przekazu potwierdza w pełni ten osąd”¹⁵⁸. Na 1 maja 1924 r. datowany jest dekret rządu włoskiego regulujący, co zawierać mogą audycje radiowe. Wskazano m.in. na muzykę i audycje w rodzaju wystąpień konferencyjnych. Zezwolono na nadawanie wiadomości wyłącznie na zasadach wskazanych w dekreście. Radio miało się utrzymywać z reklam i opłat typu abonamentowego. We Włoszech na antenie radiowej audycje z informacjami sportowymi pojawiają się w 1930 r. (piłka nożna, kolarstwo, wyścigi samochodowe). Kiedy 18 października 1922 r. dzięki zaangażowaniu rządu brytyjskiego powstało British Broadcasting Company, czyli BBC (jako w 60% własność 6 wielkich spółek związanych z rynkiem radioelektronicznym, w tym Marconi Co., oraz 200 innych mniejszych przedsiębiorstw), to musi uporać się z problemami robionymi przez brytyjską pocztę (Post Office) oraz przez prasę, które chciały ograniczenia nadawania informacji przez BBC oraz zablokowania nadawania przez nią reklam jako źródła finansowania¹⁵⁹.

¹⁵⁸ Jan Paweł II, *Encyklika o stałej aktualności posłania misyjnego „Redemptoris missio”* (7.12.1990), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html, dostęp 22.11.2013, nr 37. Zob. Paweł VI, *Esortazione apostolica „Evangelii nuntiandi”* (8.12.1975), http://www.vatican.va/content/paul-vi/it/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html, dostęp 1.07.2020, nr 20.

¹⁵⁹ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 18n.

Zasadniczą przeszkodę, bez usunięcia której nie można było utworzyć w Rzymie rozgłośni papieskiej, stanowiła tzw. kwestia rzymska powstała po zdobyciu papieskiego Rzymu przez wojska Wiktora Emanuela II w 1870 r. Jak zostało już wskazane, Pius XI od samego początku swego pontyfikatu zwracał uwagę na znalezienie dla niej rozwiązania. W praktyce oznaczało to, iż trzeba dojść do porozumienia z państwem włoskim, czyli ustalić rozwiązanie satysfakcjonujące dla strony włoskiej i strony kościelnej w tym, gdy chodzi o współistnienie w Rzymie, czyli tym samym mieście jak stolicy, dwóch podmiotów, dwóch różnych centralnych ośrodków władzy. Potrzebne było rozwiązanie dotąd w historii raczej jeszcze niepraktykowane. 11 lutego 1929 r. zostały zawarte Traktaty laterańskie między Stolicą Apostolską i Włochami, reprezentowanymi przez powszechnie na świecie uznawany rząd B. Mussoliniego¹⁶⁰. Składający się na nie konkordat już w art. 1 gwarantuje poszanowanie ze strony Włoch dla Kościoła katolickiego i gdy chodzi o działania jego duchownych. Art. 2 jednoznacznie stwierdza, że Stolica Święta cieszy się zupełną wolnością, gdy kontaktuje się z biskupami, duchownymi i całym światem i nie może tu mieć miejsca żadna ingerencja ze strony włoskiej. Oceniając te ustalenia, w tym ich konsekwencje, trzeba też uwzględnić, iż

¹⁶⁰ S. Ślucz, *Długa droga Stalina do ugody z Hitlerem*, „Pamięć i Sprawiedliwość: Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej” (2009), nr 1, s. 27n; W. Misztal, *Władza w pierwszym papieskim orędziu radiowym papieża Piusa XI z 1931 r.: kwestia aktualności koncepcji*, „Kultura – Media – Teologia” (2024), nr 57, s. 107n.

art. 34 stwierdzał, że władze włoskie uznają wyłączną jurysdykcję Kościoła katolickiego, gdy chodzi o zawieranie małżeństw przez katolików, w tym ze stroną niekatolicką, np. wyznającą judaizm¹⁶¹. W 1938 r. dało to Piusowi XI możliwość, która jak najbardziej została wykorzystana, by zwalczać wprowadzone wtedy we Włoszech dyskryminujące prawa o charakterze rasistowskim i antysemickim¹⁶². Z kolei także będąca częścią Traktatów laterańskich umowa między Stolicą Apostolską oraz Włochami w art. 6 gwarantuje stronie kościelnej, stosownie do ówczesnych możliwości technicznych, m.in. utworzenie połączeń, bezpośrednio także z innymi państwami, telegraficznych, telefonicznych, radiotelegraficznych, radiotelefonicznych i pocztowych. Miało to zostać urzeczywistnione w ciągu jednego roku licząc od wejścia w życie Traktatów laterańskich poprzez wymianę dokumentów potwierdzających ich ratyfikację¹⁶³. Utworzenie i działanie wskazanych powyżej połączeń posiada kardynalne znaczenie m.in. z tego powodu, że w 100% granica Watykanu to granica z Włochami, jest on przez Włochy w zupełności otoczony. Jeden z badaczy następująco ocenia tę sytuację. „To, czego papież naprawdę pragnął [WM: osiągnąć przez posiadanie uznanego międzynarodowo, niezależnego Państwa Watykań-

¹⁶¹ *Concordato fra la Santa Sede e l'Italia*, „Acta Apostolicae Sedis” XXI (1929), s. 276n.

¹⁶² Zob. np. S. Zuccotti, *Under His Very Windows: The Vatican and the Holocaust in Italy*, New Haven 2002, s. 37 i 48.

¹⁶³ *Inter Sanctam Sedem et Italiae Regnum conventiones. Trattato fra la Santa Sede e l'Italia*, art. 6 i art 27, „Acta Apostolicae Sedis” 21(1929), s. 212 i 221.

skiego] była kolej [WM: chodzi o możliwość komunikacji] i radio. Przede wszystkim radio, bo rozumiał, że terytorium Kościoła jest świat i że tylko media potężne i globalne – wtedy właśnie radio – dadzą Kościołowi prawdziwą <suwerenność>. Dlatego wezwał Marconiego, wynalazcę. Państwo może być bardzo małe, ale jest potrzebne, ponieważ dzięki niemu można mieć niezależną stację kolejową i niezależne radio”¹⁶⁴. Należy przy tym mieć na uwadze, że bardzo szybko ustalenia Traktatów laterańskich były niedotrzymywane przez rząd B. Mussoliniego¹⁶⁵. Dotyczyło np. to wychowania młodzieży i na tym polu rząd faszystowski chciał mieć monopol, stąd rozpoczął zwalczanie katolickich stowarzyszeń młodzieżowych oraz Akcji Katolickiej. Pius XI zareagował bardzo mocno występując w ich obronie m.in. przez encyklikę „Non abbiamo bisogno” (29 czerwca 1931 r.). Także wprowadzenie dyskryminacji rasowej w 1938 r. zostało uznane przez stronę kościelną

¹⁶⁴ A. Spadaro, *Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> dostęp 24.03.2018. Zob. J. Metzler, *The Legacy of Pius XI*, „International Bulletin of Missionary Research” 17(1993), nr 2, s. 62n; M. Elsbernd, *Rights Statements: a Hermeneutical Key to Continuing Development in Magisterial Teaching*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 62(1986), nr 4, s. 308n.

¹⁶⁵ Zob. np. S. Ślucz, *Długa droga Stalina do ugody z Hitlerem*, „Pamięć i Sprawiedliwość: Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej” (2009), nr 1, s. 27n; W. Misztal, *Władza w pierwszym papieskim orędziu radiowym papieża Piusa XI z 1931 r.: kwestia aktualności koncepcji*, „Kultura – Media – Teologia” (2024), nr 57, s. 107n.

jako niezgodne z Traktatami laterańskimi i stanowiło jeden z argumentów, gdy chodzi o przeciwstawienie się rasizmowi i antysemityzmowi¹⁶⁶. Dla oceny zawarcia Traktatów laterańskich istotne jest też uwzględnienie, jak bardzo przydały się one w czasie II wojny światowej oraz stosunek do nich we Włoszech już po upadku faszyzmu w związku z przywracaniem i rozwojem demokracji. W czasie II wojny światowej – tak przed przystąpieniem do niej Włoch po stronie A. Hitlera, jak i później, w tym w czasie okupacji części Włoch wraz z Rzymem przez Niemców, umowy te pomogły z powodzeniem zabezpieczyć działalność np. „L'Osservatore Romano” i Radia Watykańskiego. Media watykańskie dają się wtedy poznać i są wysoko cenione jako przestrzeń wolności oraz narzędzie zmagania o życie i wolność ludzi, pozytywny przykład, czy coś wyjątkowego, gdy chodzi wolność słowa i odpowiedzialność za informacje, by nie narażać na prześladowania w krajach okupowanych jak również narzędzie bodajże największej w skali globalnej akcji humanitarnej polegającej na odnajdywaniu na całym świecie osób zaginionych z powodu działań wojennych. Z tych też powodów media watykańskie były atakowane przez hitlerowców i władze Mussoliniego. Np.

¹⁶⁶ Więcej na ten temat zob. np. M. Kornat, *Papież Pius XI i Polska w dobie totalitaryzmów i kryzysu systemu wersalskiego (1933–1939)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” (2008), nr 30, s. 166 (autor m.in. uzasadnia bezpodstawność nieraz przedstawianych zarzutów, jakoby Pius XI żywił „silnie profaszystowskie sympatie”); R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 410.

wydawany po włosku dziennik „L'Osservatore Romano” od jesieni 1939 r. do maja 1940 r. osiągnął rekordowy nakład dzienny 150 000 egzemplarzy (sytuacja zmieniła się, gdy przystąpienie Włoch do wojny dało pretekst rządowi faszystowskiemu, by blokować dystrybucję „L'Osservatore Romano”). Na łamach dziennika publikowano oficjalne komunikaty dot. działań wojennych wydawane przez walczące strony. Tak prosta metoda pozwalała m.in. czytelnikom krytycznie podejść do informacji podawanych przez kontrolowane przez rząd B. Mussoliniego media¹⁶⁷. „Jedną z najchlubniejszych i prawdopodobnie najmniej oczekiwanych kart historii Radia Watykańskiego czy wręcz mediów była pomoc w odnalezieniu jeńców wojennych i osób cywilnych zaginionych w czasie II wojny światowej. Stopniowo zaangażowanie to całkowicie zaabsorbowało rozgłośnię papieską i było możliwe m.in. dzięki wkładowi nuncjatur i parafii. Opierało się też na odpowiednio wypracowanej ramówce. Z biegiem czasu tygodniowo emitowano ponad 700 takich audycji (początkowo było ich niewiele). W latach 1940–46 nadano w ich ramach ponad 1 270 000 komunikatów, które były nadawane m.in. do Francji, Bel-

¹⁶⁷ Zob. np. W. Misztal, *Władza w pierwszym papieskim orędziu radiowym papieża Piusa XI z 1931 r.: kwestia aktualności koncepcji*, „Kultura – Media – Teologia” (2024), nr 57, s. 112; tenże, „*Qui arcano Dei consilio*”: czego można nauczyć się o mediach z 1-ego papieskiego orędzia radiowego, w: *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 275n; S. Carmignani Caridi, *Significato e portata dell'art. 11 del Trattato lateranense*, w: *Radio vaticana e ordinamento italiano: atti del Seminario di studi, Roma 26 aprile 2004*, red. C.M. Giuseppe Dalla Torre, Torino 2004, s. 1n.

gii, Luksemburga, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Włoch, Grecji, na Maltę, do wschodniej i południowej Afryki, Algierii, Egiptu, Etiopii, Konga, Kenii, Mozambiku, Sudanu, Turcji, Palestyny, Syrii, Iraku, Iranu, Indii, Chin, Tajlandii, Argentyny, Wenezueli, Australii. W przypadku bardzo dużych odległości Radio Watykańskie korzystało tu ze współpracy krajowych centrów radiowych i radiotelegraficznych oraz Czerwonego Krzyża”¹⁶⁸. Radio Watykańskie w czasie II wojny światowej nadawało informacje m.in. przedstawiające prześladowania Polaków na obszarach kontrolowanych przez Niemców jak też przez ZSRR, np. los wysiedlanych z zachodnich ziem polskich i zesłańców wysłanych na Syberię. Po zapowiedzi niemieckiej, że takie przedstawianie działań spowoduje nasilenie terroru, papież Pius XII wskazał, by stosować zasadę, że celem Radia Watykańskiego jest pomagać, nie zaś narażać na niebezpieczeństwo¹⁶⁹. To właśnie prawdopodobnie, by

¹⁶⁸ W. Misztal, *Bóg odbiorcą przekazu medialnego: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 r.*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 17(2018), s. 139.

¹⁶⁹ W takim samym duchu apelował z Polski abp Adam Sapieha alarmując Watykan o losie mieszkańców okupowanych ziem polskich. O przypadkach z początku obecnego tysiąclecia troski pracowników Radia Watykańskiego, by przez przekaz informacji nie pogarszać sytuacji represjonowanych, pisze długoletni dyrektor programowy rozgłośni papieskiej o. Andrzej Koprowski SJ. Zob. np. A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 59; A. Koprowski, *Radio Vaticana widziane od środka przez dyrektora programowego*, w: *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 168n.

uniemożliwić Radiu Watykańskiemu dalszą pracę, miało miejsce 5 listopada 1943 r. pierwsze bombardowanie Città del Vaticano (drugi nalot miał miejsce 1 marca 1944 r.). Prawdopodobnie nie chodziło wyłącznie o zastraszenie, ale faktycznie o zbombardowanie siedziby radiostacji papieskiej i anten. Atak przypisywano samolotowi Włoskiej Republiki Socjalnej, która była ściśle zależna od Niemiec¹⁷⁰. Ważne dla oceny Traktatów laterańskich jest też to, że konstytucja Włoch z 27 grudnia 1948 r. (czyli chodzi o programowe, osadzone na doświadczeniach zerwanie z faszyzmem), przyjęta także dzięki głosom posłów komunistycznych, już na początku jednoznacznie aprobuje te umowy. W art. 7 stwierdza ona: „Państwo i Kościół katolicki są, każde we własnym zakresie, niezależne i suwerenne. Ich stosunki są regulowane przez Traktaty laterańskie. Ich zmiany, przyjęte przez obie strony, nie wymagają procedury rewizji konstytucyjnej”¹⁷¹. Z pewnymi zmianami traktaty te nadal obowiązują¹⁷². W sumie mamy więc co czynienia z podobną oceną jak w przypadku konkordatu z Niemcami z 1933 r., co zostało już wcześniej przedstawione.

¹⁷⁰ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 58.

¹⁷¹ Tekst za „Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana”, <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/costituzione>, dostęp 23.08.2024.

¹⁷² „Traktaty laterańskie zostały zmodyfikowane umową konkordatową z 18 lutego 1984 r. wykonaną przez ustawę z 25 marca 1985 r. nr 121 (GU z 10 kwietnia 1985 r., nr 85, dodatek)”: Biblioteka sejmowa, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy.html>, dostęp 23.08.2024.

Traktaty laterańskie zostały bardzo szybko wykorzystane m.in. następująco: już 1 czerwca 1929 r. Państwo Watykańskie stało się członkiem na tych samych prawach co inne państwa Międzynarodowej Unii Radiowej (fr. Union Internationale de Radiophonie)¹⁷³. Zaledwie cztery dni po wymianie ratyfikowanych Traktatów laterańskich, tj. 11 czerwca 1929 r., Pius XI przyjął na audjencji G. Marconiego. Powierzył mu wtedy zadanie budowy i uruchomienia stacji radiowej dla Watykanu. Następnie obaj udali się do miejsca w ogrodach watykańskich, gdzie miano zbudować pierwszą siedzibę Radia Watykańskiego¹⁷⁴. Czyli lokalizacja została ustalona jeszcze wcześniej. 29 września 1929 r. papież poinformował o. Giuseppe Gianfranceschiego SJ, zaznaczając zarazem, że jest to ważne zadanie, iż planuje powierzyć mu rolę dyrektora Stacji Radiowej Państwa Watykańskiego. Nominacja ta nosi datę 21 września 1930 r. Kandydaturę o. Gianfranceschiego SJ zasugerował papieżowi G. Marconi¹⁷⁵. Pius XI zdecydował również, że dyrekcja Radia Watykańskiego podlega bezpośrednio papieżowi, zaś gubernatorowi Państwa Watykańskiego jedynie administracyjnie¹⁷⁶: jest to rozwiązanie

¹⁷³ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 24.

¹⁷⁴ C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 147.

¹⁷⁵ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 24 i 26.

¹⁷⁶ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 32.

wyjątkowe, bardzo bliskie temu przyjętemu dla Kongregacji Świętego Oficjum, czyli wskazujące na ocenę, że rozgłoszenia papieska posiada kluczowe znaczenie. Decyzją papieża od początku też dyrektor Radia Watykańskiego ma za zadanie czuwać nad prawami Stolicy Świętej dotyczącymi korzystania z fal radiowych, zgłaszać ewentualne problemy i proponować możliwe rozwiązania. Pius XI będzie też co tydzień przyjmować dyrektora Radia Watykańskiego, najpierw o. Giuseppe Gianfranceschiego SJ (zm. 9 lipca 1934 r.) i jego następcę o. Filippo Soccorsiego SJ (dyrektor od 13 sierpnia 1934 r. do 29 marca 1953 r.)¹⁷⁷.

Państwo Watykańskie to powierzchniowo najmniejsze niepodległe państwo świat: jego powierzchnia wynosi 44 hektary. Co do liczby mieszkańców to jego pozycja przedstawia się podobnie¹⁷⁸. Natomiast jest ono siedzibą papieża, zaś wyznawcy Kościoła katolickiego, który jest bardzo liczną społecznością, są na całym świecie. Już choćby z tego powodu rozgłoszenia papieska nie może funkcjonować, rozwijać się, dokładnie tak samo jak np. BBC w Wielkiej Brytanii czy Polskie Radio w Polsce. Obok korzystania z cudzych doświadczeń należało wymyśleć i zastosować inne, nowatorskie rozwiązania. W ten sposób powstało i zaczęło się rozwijać radio jedyne w swoim rodzaju. Trzeba

¹⁷⁷ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 9 i 28.

¹⁷⁸ 26.06.2023 r. mieszkały tam 764 osoby (nie wszystkie z obywatelstwem watykańskim): Stato della Città del Vaticano, <https://www.vaticanstate.va/it/stato-governo/note-general/popolazione.html>, dostęp 29.10.2024.

było nadawać na dużo większe odległości i to w skali globalnej, w różnych językach i to bez niebezpiecznego narażania się na zarzut faworyzowania któregośkolwiek z nich. Czas na audycje trzeba więc odpowiednio podzielić, ustalić zasady co do treści przekazywanych dla adresatów z różnych części świata: np. wszędzie Radio Watykańskie ma być głosem papieża i zarazem w audycjach trzeba uwzględnić specyficzne dla danego kraju potrzeby¹⁷⁹.

18 listopada 1929 r. została zawarta konwencja między Państwem Watykańskim i Włochami dotycząca wykonania postanowień Traktatów laterańskich w zakresie połączeń radiowych. Zapisano w niej zapewnienie połączeń dla Watykanu ze stacjami włoskimi, jak też budowę przez Państwo Watykańskie na jego terytorium i koszt, zależnej wyłącznie od niego stacji radiowej umożliwiającej np. połączenia radiotelefoniczne. Decyzją papieża realizacją budowy tej stacji nadawczej zajął się sekretarz stanu, czyli najwyższy rangą współpracownik papieski, kard. Eugenio Pacelli (w 1939 zostanie on wybrany na następcę Piusa XI) i Guglielmo Marconi. Zrealizowane zostało rozwiązanie, które przewidywało, że nadajnik watykański w dużej mierze będzie służył do komunikowania się za pomocą radiotelegrafu i radiotelefonu¹⁸⁰. Jednak trudno

¹⁷⁹ Zob. A. Koprowski, *Radio Vaticana widziane od środka przez dyrektora programowego*, w: *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 161n.

¹⁸⁰ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 25.

przyjąć, jakoby np. nie doceniano nadawania programów radiowych, a wręcz przeciwnie, skoro uroczysta inauguracja działalności Radia Watykańskiego 12 lutego 1931 r. za centralny punkt ma wygłoszenie orędzia radiowego przez papieża Piusa XI, a następnie nadano tłumaczenie orędzia m.in. w języku polskim. Na to samo wskazują także np. słowa Piusa XI przytoczone na początku niniejszego rozdziału, będące zapowiedzią oficjalnej inauguracji pracy rozgłośni papieskiej, jak też zacytowane poniżej słowa Guglielmo Marconiego wypowiedziane tuż przed wygłoszeniem przez Piusa XI „Qui arcano Dei consilio”.

22 września 1930 r. Pius XI razem z Guglielmo Marconim oraz o. dyr. Giuseppe Gianfranceschim SJ odwiedził budowę stacji nadawczej Radia Watykańskiego w ogrodach watykańskich¹⁸¹. 21 grudnia 1930 r. papież otwierając nowy rok akademicki Papieskiej Akademii Nauk (wł. Accademia Pontificia delle Scienze) mówił o „przepięknej stacji radiowej” i wyraził radość z powodu znakomitych i ważnych usług, które ona będzie mogła świadczyć Stolicy Apostolskiej w związku z kierowaniem Kościołem katolickim, jak też Papieskiej Akademii Nauk i pracy naukowej¹⁸². Kilka dni przed inauguracją działalności Radia Watykańskiego Pius XI uczestniczył w uruchomieniu elektrowni w Watykanie, co przedstawia się jako wyraz zrozumienia, iż na niezależność składa się także bezpieczeństwo energetyczne. Powiedział wtedy, m.in. witając G. Marconiego: „Co do najbliższej przyszłości, to jest już zapowiedziana,

¹⁸¹ F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 23.

¹⁸² *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 451.

a nawet gotowa i będzie ciągle coraz doskonalsza inna wspaniałość, którą zawdzięcza się genialnej opiece i troskom markiza Marconiego, naprawdę cudowna. Pozwoli ona Wikariuszowi Jezusa Chrystusa, kiedy się wypowiada, ogarnąć swoim słowem cały świat. Takie komunikowanie się już rozpoczęło się i to z najlepszymi wynikami: nie tylko z najdalszymi punktami i najbardziej oddalonymi szerokościami globu, ale z najodleglejszymi antypodami”¹⁸³.

Uroczysta inauguracja działalności rozgłośni papieskiej miała miejsce 12 lutego 1931 r. Razem z papieżem Pius XI byli tam m.in. Guglielmo Marconi, któremu papież powierzył budowę i uruchomienie tej rozgłośni, watykański sekretarz stanu kard. Eugenio Pacelli oraz pierwszy dyrektor Radia Watykańskiego o. Giuseppe Gianfranceschi SJ. Ok. godz. 16.30 Guglielmo Marconi przetestował połączenia z innymi stacjami (np. w USA i Kanadzie). Wynik był pozytywny. Nieco przed godz. 16.30 Pius XI nadał pozdrowienie „Laudetur Jesus Christus” alfabetem Morse’a, zaś o godz. 16.49 wygłosił pierwsze papieskie orędzie radiowe do Boga i do wszystkich stworzeń. Wcześniej nadano wprowadzenie Guglielmo Marconi’ego, który powiedział m.in.: „Mam najwyższy zaszczyt ogłosić, że za kilka chwil ojciec św. Pius XI dokona inauguracji działalności stacji Radia Państwa Watykańskiego. Fale elektryczne przekażą na cały świat (...) jego słowa pokoju i błogosławieństwa. Przez około 20 wieków biskup Rzymu sprawiał, że jego czcigodne przesłanie było słyszane na świecie. Jednak to po raz pierwszy, kiedy jego głos może być usłyszany

¹⁸³ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 472.

jednocześnie na całej powierzchni Ziemi. Z pomocą Boga, który bardzo dużo tajemniczych sił natury daje do dyspozycji ludzkości, mogłem przygotować to narzędzie, które wiernym z całego świata przyniesie pocieszenie, jakim jest możliwość słyszenia głosu Ojca świętego. Ojczyście święty! Dzieło, które Wasza Świątobliwość raczyła mi powierzyć, ja dzisiaj Waszej Świątobliwości przekazuję. Jego realizacja jest dzisiaj uświęcona Waszą czcigodną obecnością. Raczy, Ojczyście święty, zechcieć, aby Wasze czcigodne słowo usłyszał świat”¹⁸⁴. Pius XI wygłosił pierwsze papieskie orędzie radiowe po łacinie. Po wygłoszeniu orędzia przez papieża Radio Watykańskie nadało je m.in. w językach angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim, polskim i włoskim. Inauguracja działalności Radia Watykańskiego została zarejestrowana na filmie dźwiękowym. Jeśli nie jest to jedyne, to w każdym razie pierwsze chronologicznie i jedno z niewielu nagranie głosu Piusa XI (nie powinno to jednak stanowić zaskoczenia, np. w BBC jeszcze pod koniec lat 60. XX w. nie archiwizowano wszystkich nadawanych materiałów, ponieważ uważano, że jest to zbędne). „Papież uśmiecha się, nie widać żadnych oznak zdenerwowania, raczej mówi niż przemawia”¹⁸⁵. Zachował się też użyty wtedy mikrofon¹⁸⁶. Jeszcze przed wygłoszeniem orę-

¹⁸⁴ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 27.

¹⁸⁵ A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 31.

¹⁸⁶ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–*

dzia papież w obecności zebranych zwrócił się następująco do Guglielmo Marconiego: „W tym momencie zaczyna się realizować to pragnienie, o którym mówiliśmy Panu przed chwilą. Chcielibyśmy dowiedzieć się, jak udało się Panu opanować i uchwycić te fale, których nikt nie widzi, nikt nie słyszy ani nie dotknie. Możemy tylko rozglądać się wokół, obserwować, nawet tylko spojrzeniem ludzi nieznaających problemu, by spostrzec, że wokół nas burzą się wielkie moce”¹⁸⁷.

Pierwszy nadajnik watykański miał moc 15 kW. Choć nie należał on, gdy chodzi o moc, do największych nadajników na świecie czy w Europie, to nie było to też mało. W 1930 r. we Włoszech uruchomiono stację radiową o mocy 50 kW. Była ona pod względem mocy drugą w Europie. Rozpoczynając swą działalność w 1927 r. Polskie Radio miało do dyspozycji nadajnik o mocy 10 kW sytuując się w ten sposób w europejskiej czołówce, plasując się nie gorzej niż stacje w Berlinie, Rzymie i w Wiedniu¹⁸⁸. Jako szczególnie istotna przedstawia się lokalizacja stacji watykańskiej: została międzynarodowo zabezpieczona przez granice Państwa Watykańskiego. Zasięg

2011), Roma 2011, s. 28. Zob. A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 111. W Internecie można znaleźć nagranie z początkiem tego wystąpienia: <https://www.youtube.com/watch?v=LC28Hz910VQ> dostęp 21.10.2024.

¹⁸⁷ Cyt. za A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 31.

¹⁸⁸ Zob. np. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 26; S. Miszczak, *Historia radiofonia i telewizji w Polsce*, Sulejówek 1972, s. 25n.

światowy uzyskano m.in. dzięki retransmisjom przez innych nadawców. Jednak był on też możliwy dzięki temu, że stacja watykańska nadawała na falach krótkich, od niedawna nowatorsko wykorzystywanych przez Guglielmo Marconiego do łączności radiowej, w tym do kontaktu między Włochami i Australią, czyli na bardzo dużą odległość i to mimo uwarunkowań wynikających z kulistego kształtu Ziemi. Uruchomiony wtedy nadajnik papieski był wyposażony w dwie anteny wielokierunkowe umieszczone na stalowych wieżach. I faktycznie umożliwiał kontakt ze stacjami na całym świecie, jak też nadawanie w skali światowej. Nadawano w następne miesiące popołudniu i wieczorem. Celem było nie tylko wprowadzenie Radia Watykańskiego do grona znanych na świecie nadawców radiowych, ale też prowadzenie badań nad jonosferą (nieco wcześniej przypadkowo odkrył ją, czy przynajmniej empirycznie potwierdził przewidywania co do jej istnienia Guglielmo Marconi, w związku ze swoimi pionierskimi pracami nad wykorzystaniem fal krótkich do łączności radiowej), co odpowiada zainteresowaniom i pracy naukowej o. Gianfranceschiego SJ, jak też jego koncepcji, by rozgłosnia papieska np. służyła regularnemu przekazywaniu wyników badań naukowych z fizyki¹⁸⁹.

W związku z przygotowaniami do nadania pierwszego papieskiego orędzia radiowego upowszechniono informacje z zapowiedzią, kiedy będzie to miało miejsce oraz o możliwości wysłuchania go dzięki retransmito-

¹⁸⁹ Zob. np. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 28.

waniu przez różne stacje radiowe¹⁹⁰. Zachowały się dane wskazujące, że pierwsze papieskie orędzie radiowe zostało w skali globalnej zauważone, słuchano go na świecie, zostało przyjęte z uwagą, z dużym zainteresowaniem i bardzo przychylnie nie tylko wśród katolików (a nie były to jeszcze czasy współczesnego ekumenizmu), np. w Australii, Czechosłowacji, Francji, Hiszpanii, USA, Wielkiej Brytanii i Włoszech. Przypuszczano też, że ZSRR celowo zagłuszał transmisję. Możliwość usłyszenia głosu papieża przez radio 12 lutego 1931 r. była wydarzeniem bez precedensu. Obecnie jesteśmy przyzwyczajeni do stosunkowo łatwych podróży i pielgrzymek, do transmisji i retransmisji w radio, telewizji, w Internecie, do filmów archiwalnych z pielgrzymek Jana Pawła II. 12 lutego 1931 r. absolutna większość słuchaczy po raz pierwszy usłyszała głos papieża. Było to dla nich coś zupełnie nowego, nadzwyczajnego, głębokie przeżycie, które współcześnie trudno nam odtworzyć, może nawet zrozumieć. Przykładowo dostarcza relacja zawarta w brytyjskim „News Chronicle”. Oto jej fragment: „Po raz pierwszy głos papieża słyszany był w Londynie i docierał do uszu milionów wiernych całego świata. 3500 katolików w katedrze Westminster na stojąco wsłuchiwało się przez kwadrans w głos papieża. To był głos starca, ale mocny i stanowczy. (...) W jego głosie była poza tym śpiewność, tak naturalna dla języka włoskiego. Głos erudyty, rytmiczny

¹⁹⁰ Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, *Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana*, <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html>, dostęp 10.10.2017.

w swych frazach i precyzyjny”¹⁹¹. 19 marca 1931 r. w czasie audiencji dla studentów z Amerykańskiego Kolegium Stanów Zjednoczonych (wł. Collegio Americano degli Stati Uniti) Pius XI nawiązał do inauguracji działalności Radia Watykańskiego i wygłoszenia pierwszego papieskiego orędzia radiowego: „z żadnego innego kraju nie odpowiedziano na to przesłanie tak szeroko, tak radośnie jak ze Stanów Zjednoczonych Ameryki”. Ta odpowiedź, jak powiedział papież, to „góra telegramów, listów, nie tylko od katolików”¹⁹². Później, tzn. 24 grudnia 1931 r. w czasie uroczystej audiencji dla kardynałów i przedstawicieli kurii rzymskiej w związku z wymianą życzeń bożonarodzeniowych, Pius XI zaliczył inaugurację działalności Radia Watykańskiego do najważniejszych, pozytywnych wydarzeń kończącego się roku. Powiedział, że wtedy zostało mu dane niewymowne pocieszenie, gdyż jego głos usłyszeli drodzy mu wierni nawet z najdalszych zakątków świata i ponieważ natychmiast przychodziły też odpowiedzi (jak widać posiadana przez stację papieską możliwość komunikowania się za pomocą np. radiotelegramów sprawdziła się i przydała), jakby ci wierni byli tuż przed nim, a dla nich samych też było to doświadczenia, jakby oni znajdowali się przy papieżu¹⁹³. Np. Japończycy przez

¹⁹¹ A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011 s. 31n. Zob. też np. <https://www.youtube.com/watch?v=IC28Hz910VQ>, dostęp 19.10.2024.

¹⁹² Cyt. za: *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 504.

¹⁹³ Cyt. za: *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 618.

radio głos swojego cesarza, czyli w ich ocenie boskiej głowy państwa, usłyszeli dopiero niemal 15 lat później, tj. 15 sierpnia 1945 r., i to nie w związku z inauguracją działalności radia, ale z bezwarunkową kapitulacją Japonii już po rzuceniu bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki¹⁹⁴.

2. Dalszy rozwój Radia Watykańskiego

Co do ulepszania: tak. Co do cofnięcia się: nie¹⁹⁵.

25 lipca 1931 r. dyrekcja Radia Watykańskiego opublikowała na łamach „L'Osservatore Romano” komunikat dotyczący pracy tej rozgłośni. Z jego treści wynika, iż chodzi o rodzaj wyjaśnienia w odpowiedzi na pytania o program watykańskich audycji radiowych. Dyrekcja informuje, iż rozgłoszenia papieska działa inaczej niż inni nadawcy. Zadeklarowano, że nie ma tu stałego programu (tzw. ramówki). Są natomiast np. ustalone i przestrzegane godziny, kiedy nadawane są wiadomości. Na komunikat składa się też informacja, że we wszystkie niedziele oraz w inne dni świąteczne o godz. 11 czasu środkowoeuropejskiego odczytywane są czytania liturgiczne jak też inne teksty związane z duchowością z przeznaczeniem

¹⁹⁴ Zob. np. J. Roberson, *Japan: From Shogun to Sony, 1543–1984*, New York 1985, s. 160.

¹⁹⁵ Pius XI, z rozmowy z nowym dyr. Radia Watykańskiego o. Soccorsim SJ (po 11.08.1934), cyt. za: F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 36.

zwłaszcza dla chorych¹⁹⁶. Taka sytuacja wkrótce miała się jednak z niejednego powodu zmienić. Uroczysta inauguracja działalności Radia Watykańskiego 12 lutego 1931 r., o czym trzeba pamiętać, nie jest końcem, ale początkiem kolejnego spotkania z mediami i przyszłością, z ich możliwościami w znacznej części do odkrycia i skorzystania, nieraz niespodziewanymi, związanymi też ze specyfiką Państwa Watykańskiego, a dokładniej z rozumieniem i wypełnianiem misji Kościoła na całym, bardzo różnorodnym, trwającym i jednocześnie zmieniającym się świecie. Patrząc wstecz łatwo to przeoczyć i rozumować popełniając np. błąd, że wszystko dla ludzi jest oczywiste, da się przewidzieć, zaplanować, czy że wszystko już wiadomo albo powinno być tak a tak zrobione¹⁹⁷. Być może

¹⁹⁶ Cyt. za: F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 68. Zob. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XII secondo Papa della Radio Vaticana 2 mar. 1939 – 9 ott. 1958*, <http://www.radiovaticana.va/it1/cronistoria.asp?pag=3>, dostęp: 1.11.2017, pod datą: 1.09.1939.

¹⁹⁷ Nieraz znaczenie wynalazku czy odkrycia doceniano dopiero po pewnym czasie, w tym ze strony rządzących, przemysłu, wojska i uczonych. Dla prac G. Marconiego nad łącznością radiową bardzo ważnym było to, że dzięki takiej łączności udało się ocalić życie bardzo dużej grupie ludzi, gdy wiozące ich statki tonęły w wyniku katastrof morskich, w tym 14/15.04.1912 „Titanica”. G. Marconi otrzymał Nagrodę Nobla za przyczynienie się do rozwoju telegrafii bezprzewodowej w 1909 r. Jednak w 1912 r. stosunkowo niewiele statków posiadało radiostację. Natomiast w czasie I wojny światowej takie wyposażenie było już standardem. Początkowo zaś kabinę radiotelegrafisty nazywano kabiną markonisty. W 1980 r. Ken Olsen, założyciel i w tym czasie kierujący Digital Equipment Corporation

warto tu pomyśleć zwłaszcza o doświadczeniach i wysiłkach ks. Achillesa Rattiego jako erudyty bibliotekarza starającego się pomóc w udostępnianiu informacji, o podobnych doświadczeniach i wysiłkach człowieka nauki o. Gianfranceschiego SJ, o doświadczeniach i staraniach nuncjusza Rattiego, by sprawnie i bezpiecznie kontaktować się, bo jest to niezbędne dla wykonania powierzonej sobie misji. W każdym razie i papież, i pierwszy dyrektor Radia Watykańskiego nie mają wątpliwości, iż istnieją pozytywne, ważne związki między wiarą, nauką i mediami. 19 kwietnia 1931 r., w myśl dużo wcześniejszych planów o. Gianfranceschiego SJ, rozgłośnia papieska nadała pierwszy numer „Scientiarum Nuncius Radiophonicus”. Po jego wyemitowaniu zabrał głos Pius XI, radio zaś i to wystąpienie transmitowało. Papież powiedział m.in., że jest to druga inauguracja działalności Radia Watykańskiego. „Jeśli pierwsza inauguracja działalności (...) była świętą inauguracją na rzecz wiary, to ta druga święta inauguracja była inauguracją na rzecz nauki”¹⁹⁸. Słowa te sugerują, iż papież myślał o dużo szerszym wykorzystaniu rozgłośni papieskiej do informowania o realizacji przez Kościół swej misji, niż to można byłoby wnioskować z dotychczasowej praktyki oraz z wskazanego powyżej komunikatu dyrekcji Radia Watykańskiego.

przewidywał, że w przypadku większości gospodarstw domowych dla komputerów nigdy nie znajdzie się zastosowania. Zob. Z. Bajka, *Historia mediów*, Kraków 2008, s. 68n i 211.

¹⁹⁸ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 29.

Zaledwie 2 lata po uroczystym, oficjalnym rozpoczęciu działalności Radia Watykańskiego, tzn. 11 lutego 1933 r., Pius XI osobiście uczestniczył w uruchomieniu przez rozgłośnię papieską dzięki zaangażowaniu Guglielmo Marconiego połączenia UKF między Watykanem a rezydencją papieską w Castel Gandolfo. Pius XI powiedział wtedy, że to wyraz prymatu praktycznej przydatności nauki. Ze względu na ówczesne możliwości techniczne połączeń za pomocą UKF, na co liczone, nie dało się podsłuchać. Trudno nie widzieć tu wskazania, jak papież i jego doradcy oceniali położenie, skoro między Watykanem a posiadającą status eksterytorialny rezydencją papieską w Castel Gandolfo znajdowało się terytorium kontrolowane przez faszystowskie Włochy¹⁹⁹. A o tak zabezpieczonej komunikacji myślano już wcześniej, skoro wiadomo, że 26 kwietnia 1932 r. papież wraz z G. Marconim uczestniczył w przeprowadzonych przez Radio Watykańskie próbach połączenia za pomocą UKF między Watykanem a Castel Gandolfo²⁰⁰.

W ramach działalności rozgłośni papieskiej 8 kwietnia 1931 r. zaczęto przeprowadzać próby nadawania do Chin, do Pekinu. 15 maja tego samego roku Radio Wa-

¹⁹⁹ Zob. np. brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024. Materiał filmowy z tej inauguracji dostępny jest na <https://www.youtube.com/watch?v=dogQc8oVMRA>, dostęp 21.10.2024.

²⁰⁰ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 32.

tykańskie transmituje udzieloną przez Piusa XI audiencję publiczną, która odbyła się dla upamiętnienia encykliki papieża Leona XIII „Rerum novarum”, czyli dokumentu poświęconego kwestiom społecznym, zaś ww. upamiętnienie przypada na okres bodajże największego w dziejach kryzysu ekonomicznego i jest jednym z przejawów zaangażowania Piusa XI w uporanie się z nim. Inni nadawcy radiowi zostali autoryzowani, by retransmitować tę audiencję. Uruchomiono też połączenia radiowe dwukierunkowe z Hiszpanią (12 maja 1931 r.), z USA (z Nowym Jorkiem; 14 maja 1931 r.), a 21 września 1931 r. połączenie radiotelegraficzne z Polską²⁰¹. 24 października tego samego roku Pius XI inauguruje w Radiu Watykańskim korzystanie z systemu pozwalającego przysyłać fotografie (telefotografia). Nadawanie wiadomości radiotelefotograficznych jako „Foto attualità della Santa Sede” („Aktualności Stolicy Świętej: fotografie”) rozpoczęto 21 sierpnia 1932 r.²⁰² W uroczystość Niepokalanego Poczęcia tegoż roku rozgłośnia papieska transmituje koncert dzwonów Bazyliki św. Piotra w Rzymie, które były dzięki podłączonym motorom elektrycznym²⁰³. Od 3 kwietnia 1933 r. Radio Watykańskie rozpoczęło regularnie

²⁰¹ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 29.

²⁰² F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 30 i 32.

²⁰³ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 30.

nadawać dedykowane chorym audycje w niedziele i święta. Składały się na nie czytania biblijne przewidziane na liturgię z danego dnia oraz muzyka sakralna odtwarzana z płyt gramofonowych. Od 25 listopada tego samego roku wprowadzono do programu codzienne informacje o pogodzie. Zostało to zapowiedziane na łamach „L'Osservatore Romano”²⁰⁴.

W związku ze śmiercią o. Giuseppe Gianfranceschiego SJ papież Pius XI nowym dyrektorem Radia Watykańskiego mianował 12 sierpnia 1934 r. pracującego już tam, mającego zaledwie 34 lata, o. Filippo Soccorsiego SJ. Stosując się do wskazań papieża nowy dyrektor rozwinie Radio Watykańskie właśnie jako papieską rozgłośnię radiową. Nominacja ta była wynikiem przeprowadzonych przez Piusa XI konsultacji przede wszystkim z Guglielmo Marconim oraz generałem jezuitów, o. Włodzimierzem Ledóchowskim SJ. Co trzeba podkreślić, o. Soccorsi ukończył studia wyższe z, jak to wtedy określano, fizyki matematycznej. Studiował razem z przyszłym włoskim noblistą z fizyki Enrico Fermim. Następnie został jezuitą. W związku z objęciem stanowiska dyrektora przedstawił on papieżowi ocenę sytuacji celem rozstrzygnięcia, co dalej robić. Radio od strony technicznej było na wysokim poziomie. Jednak nasuwały się pytania co do wykorzystania jego możliwości, co do działalności. Rozgłosnia była wykorzystywana do łączności radiotelefonicznej i radio-telegraficznej (zrezygnowano z tego dopiero w 1992 r.,

²⁰⁴ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 34n.

czyli długo było oceniane jako potrzebne)²⁰⁵. Zasadniczo miała ona zapewnić łączność z nuncjaturami, jednak nie wszędzie dało się to zrealizować. Szybko zauważono jego poważną wadę, jaką była jednokierunkowość. Jeśli chodzi o nadawanie drogą radiową, to dzieliło się ono na nadawanie związane z różnymi okolicznościami, tym samym nieregularne, oraz na nadawanie regularne. W ramach nadawania okolicznościowego przede wszystkim co jakiś czas nadawano wypowiedzi papieża, raz w miesiącu udostępniano w języku łacińskim biuletyn naukowy Papieskiej Akademii Nauk, trwający ok. 15 min. Można tu wskazać także wysłany 24 kwietnia 1933 r. komunikat skierowany do misjonarzy pracujących w Brazylii, by pomóc w akcji ratunkowej w związku z zaginięciem lotnika De Robilanta²⁰⁶. Co do nadawania regularnego, to w dużej mierze nadal jeszcze miało charakter, jak to określano, eksperymentalny i, jak się wydaje, przedstawiało się jako wsparcie dla nadawania związanego z wybranymi okolicznościami jako rodzaj zachęty, by śledzić Radio Watykańskie. W praktyce polegało to np. na czytaniu artykułów z „L'Osservatore Romano” oraz informacji Agencji Fides w językach obcych. Regularne nadawanie eksperymentalne było krytykowane. Zarzucano, że eksperymentowanie nie może trwać tak długo. Innym powodem

²⁰⁵ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 9.

²⁰⁶ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 34.

krytyki była ocena, że wspomniane nadawanie było na zbyt niskim poziomie, gdy chodzi o jakość, by można było mówić o prawdziwym nadawaniu programów przez radio. Papież odpowiedział: „Co do ulepszenia: tak. Co do cofnięcia się: nie”²⁰⁷. Do zmian w wykorzystaniu potencjału rozgłośni papieskiej mogły się przyczynić doświadczenia związane z obchodami Roku Świętego 1933 – Jubileuszu Odkupienia, który był obchodzony od 2 kwietnia 1933 r. do 2 kwietnia 1934 r. dla uczczenia 1900. rocznicy zbawczej śmierci Chrystusa. W wigilię Świąt Narodzenia Pańskiego 1932 r. Pius XI ogłosił ten jubileusz jako pierwszy papież wykorzystując w takich okolicznościach właśnie radio. Miało to miejsce w czasie transmitowanej przez Radio Watykańskie wymiany życzeń bożonarodzeniowych między papieżem z jednej strony a kolegium kardynalskim i prałaturą rzymską z drugiej strony. Papież powiedział wtedy m.in.: „Korzystamy z radością z cudownego aparatu markoniańskiego, który jest do naszej dyspozycji”²⁰⁸. 28 stycznia 1933 r. papież przyjął na audycji pracowników firmy Radiomarelli. Był to wtedy jeden z najważniejszych włoskich producentów odbiorników radiowych (od 1936 r. przedsiębiorstwo to rozpoczęło prace nad kamerami i odbiornikami telewizyjnymi). Papież otrzymał od nich odbiornik radiowy. Następnie w przemówieniu odniósł się do radia, w tym do szybkości, z jaką dzięki niemu można się kontaktować,

²⁰⁷ Cyt. za: F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 36.

²⁰⁸ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 780.

i do ogłoszenia Roku Świętego korzystając z możliwości Radia Watykańskiego. Powiedział między innymi: „(...) co jest cudowniejsze od tego narzędzia, które tak ułatwia związki bliskie i dalekie, społeczne i polityczne między narodami? Co ono da nam jutro z tych tajemnic, które natura tylko częściowo nam odsłoniła i które otworzą się jeszcze bardziej w przyszłości może nie tak odległej? (...) Myślimy o rozwoju, który te trzy siły, który te trzy potężne narzędzia pokonywania odległości dały i dadzą wielkiemu dziełu misjonarzy, ewangelizacji świata, rozszerzania królestwa Chrystusa Pana!” Słowa te wskazują, że 76-letni papież dobrze zdaje sobie sprawę, iż radio, w tym radio papieskie, to nie tylko kwestia korzystania z niego jako medium do komunikowania się na zasadzie „jeden nadawca do tylko jednego odbiorcy” ewentualnie „jeden nadawca do tylko kilku odbiorców równocześnie” (np. jako radio-telefon), lecz że chodzi o przekazywanie informacji jednocześnie do bardzo licznej grupy słuchaczy i taką przyszłość widzi dla Radia Watykańskiego. Co do podarowanego papieżowi aparatu radiowego, to w takich okolicznościach raczej nie ofiarowuje się przypadkowych prezentów, ale robi się to w przemyślany sposób. Firma, w najbardziej pozytywnym tych słów znaczeniu, mogła chcieć wykazać się tym, co miała najlepszego. Jednak wygląda również na to, że nie tylko w bliskich Piusowi XI kręgach kościelnych wiedziano, że interesuje się on radiem, podchodzi do niego bardzo pozytywnie i chce korzystać z tego środka przekazu na szeroką skalę. W prezentowanym przemówieniu papież powiedział też: „(...) podczas gdy dawniej i jeszcze niedawno przed naszymi czasami, aby przynoszące po-

ciechę ogłoszenia Lat Świątych dotarły aż do najdalszych zakątków ziemi, wypadało wyruszyć w drogę na sześć czy cztery miesiące i tyle samo było niezbędne, by mieć odpowiedzi na wysłane przesłanie, odpowiedzi, które nawet także nie zawsze przychodziły, obecnie natomiast, w tej samej chwili, w której Papież mówił, był słuchany przez swe dzieci jednocześnie w najodleglejszych regionach świata. Bardzo mało godzin po tym, właśnie dzięki radiu, z Pekinu, z Szanghaju, z Przylądka Dobrej Nadziei, z Nowej Zelandii przychodziły wiadomości, że orędzie doskonale było odbierane²⁰⁹. Rozgłośnia papieska relacjonowała różne wydarzenia składające się na obchody wspomnianego jubileuszu, jak np. otwarcie Porta Sancta (Drzwi Święte) przez papieża (2 kwietnia 1933 r.), kanonizacje i beatyfikacje, nauczanie papieskie. W pierwszy dzień Wielkanocy tego roku pierwszy raz odbyła się transmisja radiowa z ceremonii uroczystego udzielenia błogosławieństwa „Urbi et orbi”, czyli Rzymowi i całemu światu. Trzeba jednak pamiętać, że jako takiego błogosławieństwa „Urbi et orbi” przez radio Pius XI udzielił na zakończenie pierwszego papieskiego orędzia radiowego, tzn. 12 lutego 1931 r. Z kolei 18 września 1933 r. Pius XI wygłosił przemówienie do uczestników międzynarodowego kongresu poświęconego reklamie. Było to bodajże pierwsze papieskie oficjalne wystąpienie poświęcone tej ważnej już wtedy tematyce²¹⁰. Parę lat później, tzn. 31 października 1936 r. Pius XI podejmie ten temat w przemówieniu do

²⁰⁹ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 811n.

²¹⁰ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960, s. 964n.

pierwszego międzynarodowego kongresu katolików zajmujących się reklamą²¹¹. 21 września 1933 r. zwracając się do przyjętych na audiencji pracowników rozgłośni papieskiej, Pius XI stwierdził: „Wiemy, że Radio Watykańskie dobrze działa, naprawdę działa dobrze, jest bardzo cenione na całym świecie”²¹². W związku z obchodami Jubileuszu Odkupienia widoczne jest także np. znaczące zwiększenie liczby nadawanych przez rozgłosnię papieską audycji. Przedstawia się to jako rodzaj naturalnego przejścia od działalności związanej w wybranymi okolicznościami do regularnej, codziennej czy całodniowej²¹³.

Z kolei 1 kwietnia 1934 r. Radio Watykańskie transmitowało z Bazyliki św. Piotra w Rzymie uroczystą papieską mszę św. wielkanocną wraz z kanonizacją św. Jana Bosco²¹⁴. 12 sierpnia tego samego roku Pius XI na falach rozgłośni watykańskiej zwrócił się z orędziem do uczestników kongresu w Messynie i następnie właśnie drogą radiową włączył iluminację znajdującą się na końcu wcinającego się w morze półwyspu, u wejścia do portu,

²¹¹ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 580n.

²¹² F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 83

²¹³ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 34n. Zob. D. Menozzi, *La Chiesa e la guerra delle onde. A margine di una nuova ricerca sulla Radio Vaticana*, „Annali di Scienze Religiose – International Journal of Religious Scholarship” (2019), nr 12, s. 361n.

²¹⁴ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 35.

z daleka widocznej od strony morza statuy Madonna della Lettera, czczonej jako patronka tego portowego miasta. Sama iluminacja, jak też sposób jej włączenia, były wtedy czymś nowym, nadzwyczajnym, robiącym ogromne wrażenie²¹⁵. 21 kwietnia 1935 r. Radio Watykańskie transmituje uroczystą mszę św. wielkanocną odprawioną przez Piusa XI z kanonizacją bł. Jana Fishera i bł. Tomasza More'a. Liturgia ta była retransmitowana przez brytyjską BBC oraz stacje radiowe m.in. w Austrii, Hiszpanii, Portugalii, Szwajcarii, na Węgrzech. W tym samym roku Pius XI zaakceptował propozycję o. Soccorsiego SJ, by Radio Watykańskie dołączyło do Międzynarodowej Unii Radiowej (UIR). Zdaniem papieża byłoby niebezpieczne nie należeć do organizacji, która zajmuje się sprawami i przygotowuje rozwiązania jak najbardziej interesujące także rozgłośnie papieską²¹⁶.

W 1936 r. został oddany do użytku w ogrodach watykańskich kolejny nadajnik o mocy 25 kW. Był wykorzystywany np. do łączności telegraficznej i działał do

²¹⁵ By lepiej uzmysłwić sobie, czym dla uczestniczących było takie wydarzenie, warto wziąć pod uwagę, że nieco ponad 10 lat później, kiedy w ramach kampanii związanych z wyborami i przywracaniem demokracji na Sycylii sięgano po wyświetlanie materiałów filmowych, to zdarzało się, że ludzie twierdzili, iż mają do czynienia z magią. Zob. np. F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 36.

²¹⁶ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 37n.

2001 r.²¹⁷ 7 czerwca 1936 r. Pius XI razem z o. Soccor-sim analizuje możliwości zakupu nowych urządzeń dla rozgłośni papieskiej. Do wyboru mieli ofertę Marconi Company i Telefunken. Wybrana została ta druga, zaś papież wydał natychmiast dyspozycje finansowe tak, by nowe urządzenia zostały uruchomione jak najszybciej²¹⁸. 10 października tegoż roku Pius XI przyjmując na audiencji Katolickie Międzynarodowe Biuro ds. Radia (wł. Ufficio Cattolico Internazionale della Radio) powiedział: „Tak naprawdę to nie ma nic porównywalnego z radiem. (...) Nie ma ono konkurencji. (...) Wniesione przez nie innowacje wraz z wynikającymi z nich lekcjami to wciąż dopiero początek. Tylko Bóg wie, czym są te siły tak tajemniczo potężne, tak związane z doświadczeniami i jednocześnie nieuchwytne”²¹⁹. Z kolei 22 października w czasie audiencji dla włoskich elektrotechników papież mówił o Radio Watykańskim, iż nie należy ono do wielkich rozgłośni w znaczeniu np. liczby pracowników, jednak wykazało się ono już skutecznością i dociera z przesłaniem nawet na bardzo duże odległości²²⁰.

W odpowiedzi na działania hitlerowskich Niemiec oraz rosnące napięcie w Europie powstał projekt zwięk-

²¹⁷ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 39.

²¹⁸ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 40.

²¹⁹ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 588n.

²²⁰ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 577.

szenia liczby i udoskonalenia audycji radiowych nadawanych przez rozgłośnie papieską. Szczególnie miało to dotyczyć programów informacyjnych, w tym utworzenia radiowego serwisu informacyjnego przekazującego wiadomość z katolickiego punktu widzenia z przeznaczeniem dla prasy, czyli dla bardzo wtedy w Europie i na świecie ważnego mass medium. Pius XI wydał w związku z tym odpowiednie, nowe, znaczące dyrektywy. Pomyślnie został ukończony jedynie pierwszy z tych projektów. W każdym razie w ten sposób Radio Watykańskie na dobre weszło w etap bycia rozgłośnią radiową i coraz bardziej się to zaznaczało. Od pierwszego kwartału 1936 r. wzrosła liczba audycji w języku niemieckim i w innych najbardziej znanych językach. W Niemczech od 1935 r. bardzo nasiliły się prześladowania o charakterze antysemitycznym jak też zwalczanie Kościoła katolickiego. Np. w Wirtembergii władze pozbawiły ok. 700 księży „prawa nauczania religii w szkołach – za nieposłuszeństwo wobec wydanego przez rząd prowincjalny edyktu, który zabraniał <obrażać instynkt moralny niemieckiej rasy> wspominaniem o Abrahamie, Józefie, Dawidzie”²²¹. Od 1936 r. wszyscy chłopcy i dziewczęta w wieku 10–18 lat musieli należeć do Hitlerjugend, której działacze dali się już poznać jako aktywni wrogowie Kościoła katolickiego. „(...) w latach 1936–1937 poddano główny obszar instytucjonalny katolicyzmu – klasztory i konwenty – uporczywej oficjalnej kampanii oszczerstw. Setki mnichów i zakonnic pocią-

²²¹ R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1987, s. 350n.

gnięto przed sądy pod rozmaitymi zarzutami: od nielegalnych transakcji walutowych do zboczeń seksualnych”. „W Koblencji monstrualny proces wytoczono przeciwko 267 mnichom z zakonu franciszkanów (z ogólnokrajowej liczby 500); oskarżenia dotyczyły głównie przestępstw na szkodę niedorozwiniętych dzieci, przebywających w zakonnych zakładach opiekuńczych”. Minister propagandy Goebbels zarządził, by cała prasa w Niemczech drukowała bez jakichkolwiek skrótów sprawozdania z tych pokazowych procesów, czyli wraz z oszczerczymi oskarżeniami, „przekształcając wydania gazet z tego okresu w pisma pornograficzne”. Duchownych prześladowano na różne sposoby i nawet skazywano na śmierć i zabijano, np. gdy wystąpili przeciw zabijaniu ludzi nieuleczalnie chorych i upośledzonych umysłowo²²². Uniemożliwiano oddziaływanie prasie katolickiej przez cenzurę i zamykanie jej²²³. W tej sytuacji coraz bardziej zaznacza się wkład jezuitów w działalność Radia Watykańskiego, w tym zajmujących się ateizmem (np. o. Friedrich Muckermann, o. Joseph Ledit). Następuje w ten sposób znaczący rozwój współpracy z całą siecią redaktorów i korespondentów²²⁴. Papież Pius XI i o. dyr. Soccorsi uznają też, że rozgłosnia papieska koniecznie potrzebuje wyposażenia dającego odpowiednio dużą możliwość nadawania na różnych częstotliwościach

²²² R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1987, s. 356n.

²²³ R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1987, s. 285n.

²²⁴ F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 97.

i z większą mocą. Chodziło m.in. o nadawanie w kierunku Ameryki Południowej, Meksyku (trzeba pamiętać, że papież od lat występował w obronie chrześcijan w tym państwie) i sąsiednich krajów, Dalekiego Wschodu, Indii i Australii, ale również Europy. Na miejsce dla nadajnika i w tym przypadku wybrano ogrody watykańskie, czyli teren chroniony przez państwową granicę Watykanu. Wiązało się to m.in. z rozbiórką pierwszych anten nadawczych Radia Watykańskiego²²⁵. Także w tamtych czasach postęp techniczny dawał nowe możliwości: to co było możliwe w 1936 r., bywało nie do uzyskania czy nie do pomyslenia, kiedy kilka lat wcześniej tworzone i uruchomiono Radio Watykańskie. Koniecznie, by nie oceniać mylnie, trzeba to uwzględnić, kiedy ma się do czynienia np. z kwestią ewoluowania koncepcji i status quo, czym i jak ma się zajmować rozgłośnia papieska. Nowy nadajnik rozpoczął działalności w pierwszy dzień Świąt Bożego Narodzenia 1937 r. Został wtedy nadany koncert muzyki wokalne. Był on retransmitowany przez stacje radiowe z dwudziestu trzech krajów. O zakupie i zainstalowaniu nowego nadajnika zdecydował osobiście Pius XI po zapoznaniu się z sytuacją, którą przedstawił o. dyr. Soccorsi SJ. Nowe cztery maszty zastąpiły dwa zbudowane jeszcze przez Guglielmo Marconiego. Podtrzymywały one cztery nowe anteny dające możliwość nadawania we wszystkich kierunkach. Piąta, pozioma, antena pozwalała na zmianę kierunku nadawania. Był to rodzaj metalo-

²²⁵ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 42.

wego wysięgnika. Zamocowano go na jednym ze wspomnianych stalowych masztów. Ze względu na wygląd, budujący nadajnik technicy niemieccy nazwali ją „palcem papieża”. Nowy nadajnik dawał możliwość nadawania na 10 częstotliwościach fal krótkich i pozwolił m.in. kontynuować nadawanie programów w czasie II wojny światowej, w tym audycji poświęconych poszukiwaniu osób zaginionych z powodu działań wojennych²²⁶.

W czasie konferencji Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego (fr. Union Internationale des Télécommunications, w skrócie UIT, ang. International Telecommunication Union, w skrócie ITU) w Kairze 4–5 lutego 1938 r. dyrektor Radia Watykańskiego o. Soccorsi SJ, reprezentując Watykan, jako jedyny wystąpił z inicjatywą, żeby odrzucić brytyjski plan zakładający, by w przypadku korzystania z fal radiowych pierwszeństwo miały największe kraje wysoko rozwinięte. W praktyce byłby to monopol ze szkodą dla pozostałych państw. Jedynie delegacje Irlandii, Rumunii i Włoch publicznie poparły stanowisko watykańskie. Wielka Brytania miała tutaj poparcie USA w koalicji z hitlerowskimi Niemcami i stalinowskim ZSRR. Ostatecznie plan brytyjski został odrzucony. Delegacja watykańska uczestniczyła w tej konferencji z ramienia Gubernatoratu Państwa Watykańskiego w sprawach związanych z telekomunikacją jako taką i z ramienia Radia Watykańskiego w sprawach

²²⁶ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 42.

dotyczących nadawania programów radiowych²²⁷. Jak wi-
dać w Watykanie akcent już w pełni został postawiony na
działalność i rozwój Radia Watykańskiego jako rozgłośni
radiowej.

17 kwietnia 1938 r., czyli w Niedzielę Wielkanocną,
rozgłośnia papieska transmitowała uroczystą mszę św.
odprawioną przez Piusa XI, w czasie której papież kano-
nizował bł. Andrzeja Bobolę, bł. Jana Leonardiego i bł.
Salwatora z Horty. Uroczystości były retransmitowane
przez stacje radiowe w Holandii, Irlandii, Polsce, Szwaj-
carii, USA (NBC i CBS), na Węgrzech, we Włoszech. Za
oficjalną datę rozpoczęcia nadawania programów przygo-
towanych przez polską redakcję w Radio Watykańskim
przyjmuje się 24 listopada 1938 r., kiedy to rozgłośnia
papieska nadała pierwszy program w języku polskim (od
roku 1931 r. nadawano po francusku, od 1934 r. po hisz-
pańsku, od 1937 r. po niemiecku i angielsku). Z tym,
że stałe połączenie radiotelegraficzne z Polską zostało
uruchomione jeszcze 21 września 1931 r., zaś w dniu
inauguracji działalności Radia Watykańskiego pierwsze
papieskie orędzie radiowe nadano także w tłumaczeniu
na polski. Jednak właśnie przyjęcie, z jakim w Polsce spo-
tkała się transmisja radiowa z kanonizacji bł. Andrzeja
Boboli, prawdopodobnie okazało się argumentem, któ-
ry ostatecznie przeważał na rzecz utworzenia tej redak-

²²⁷ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 43; <https://www.itu.int/en/history/Pages/AssemblyTelegraphTelephoneTelecommunication.aspx?conf=4.235>, dostęp 9.11.2024.

cji²²⁸. Była także, jak na to wygląda, kolejnym ważnym przyczynkiem dla zrozumienia aktualnego i przewidzenia przyszłego potencjału radia i tym samym istotnym impulsem, gdy chodzi o rozwój rozgłośni papieskiej. 24 kwietnia 1938 r. o. dyr. Soccorsi SJ przekazał papieżowi Piusowi XI propozycję generała jezuitów, o. Ledóchowskiego, by jezuita dużo bardziej zaangażowali się w działalność Radia Watykańskiego. Zakon ten w czasie, gdy jego przełożonym generalnym był o. Ledóchowski SJ, przeżywał okres bodajże swojego największego w historii rozkwitu. M.in. ze względu na swą międzynarodowość jak też formację intelektualną jezuitów dysponował kadrą, która z powodzeniem była w stanie tworzyć i prowadzić redakcje narodowe w rozgłośni papieskiej i zapewnić sieć współpracowników w różnych częściach świata. Pius XI bardzo chętnie się na to zgodził. Uzasadnionym jest więc przyjąć, iż mamy tu do czynienia z jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach Radia Watykańskiego²²⁹.

Powyżej przedstawiono wybrane informacje ilustrujące rozwój Radia Watykańskiego w czasie pontyfikatu papieża Piusa XI. Przytoczone daty i inne dane dają szansę, by dostrzec np. ogrom zaangażowania, szukania rozwiązań i podjętych działań. Stopniowo i z powodzeniem rozgłoszenia papieska uzyskała swą niepowtarzalną charakterystykę związaną z okolicznościami jej pracy i misją. Może

²²⁸ A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 56n.

²²⁹ Zob. np. F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 108.

nawet nie mogła i nie powinna była stać się inną. Jak zostało zaznaczone, rozwój ten jest ściśle związany z Piusem XI, z otwartością, zrozumieniem i zaangażowaniem z jego strony. Wiązało się to z szukaniem rozwiązań, odkrywaniem nowych możliwości np. wraz ze wzrostem potencjału radia, przybywaniem możliwości nadawania, jak też przybywaniem możliwości, gdy chodzi o odbiór nadawanych audycji. Dzięki temu rozgłosnia papieska była w stanie sprostać także zadaniom, które pojawiły się zaraz po zakończeniu pontyfikatu Piusa XI: w tym w czasie II wojny światowej przez mądre, staranne, odpowiedzialne włączenie się w posiadające przecież wielkie znaczenie m.in. praktyczne zmagania o prawdę, jak też w pomoc humanitarną przez szukanie zaginionych ludzi, ofiar działań wojennych. 10 lutego 1939 r. o godz. 6.30 Radio Watykańskie przekazało światu informację, że papież Pius XI zmarł. Prawdopodobnie zrobiło to jako pierwsze. Pius XI umarł o godz. 5.31. Od następnego dnia rozgłosnia papieska przygotowuje się we współpracy z EIAR (radio włoskie), by przekazywać informacje, czy konklawe już wybrało papieża. Kiedy rozpoczęło się ono 1 marca 1939 r., to po raz pierwszy w historii w jego zamkniętych dla postronnych pomieszczeniach znalazł się także pracownik Radia Watykańskiego, który np. w razie potrzeby miał pomóc w uporaniu się z ewentualnymi problemami ze sprzętem elektronicznym. Zaś zaraz po wyborze nowego papieża miał on uruchomić wcześniej opieczętowane mikrofony, za pomocą których kardynał protodiakon miał ogłosić wybór, a następnie nowy papież miał powitać zebranych na placu św. Piotra i udzielić błogosławieństwa. 2 marca 1939 r. Radio Wa-

tykańskie nadało pierwszy program w języku węgierskim. Tego samego dnia o godz. 17.22 rozgłosnia papieska została poinformowana, że nowy papież został wybrany. Było to 5 min. przed ukazaniem się nad kaplicą Sykstyńską białego dymu, którym tradycyjnie informowano, że Kościół katolicki ma nowego papieża. W ten sposób na czas można było uruchomić połączenia z ok. 30 nadawcami radiowym z całego świata. Dziennikarze radiowi z Radia Watykańskiego i od innych nadawców mieli przygotowane miejsca w kolumnadzie przy placu św. Piotra. Była to grupa różnorodna, także w przypadku samej rozgłosni papieskiej. Odpowiednio wcześniej pracownicy Radia Watykańskiego zainstalowali 4 głośniki przy obelisku na placu św. Piotra. Rozwiązanie okazało się tak dobre, że później zostało zamontowane stałe nagłośnienie z zasięgiem aż do połowy Via della Conciliazione. Już nazajutrz po swoim wyborze papież Pius XII wygłosił, korzystając z Radia Watykańskiego, swoje pierwsze orędzie radiowe, wzywając w nim do zachowania pokoju²³⁰. 12 marca 1939 r. rozgłosnia papieska z komentarzem w 9 językach pierwszy raz transmitowała koronację nowego papieża²³¹.

²³⁰ Pius XII, *Radiomessaggio al mondo cattolico „Dum gravissimum”* (3.06.1939), https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1939/documents/hf_p-xii_spe_19390303_dum-gravissimum.html, dostęp 11.11.2024, akapit 1n. Zob. R. Perin, *Vatican Radio and Modern Propaganda. A Case Study*, w: *Le pontificat romain dans l'époque contemporaine. The Papacy in the Contemporary Age*, red. G. Vian, Venezia 2018, s. 67n.

²³¹ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 45n.

IV. Starania o zrozumiałość przekazu i ukazywanie jego godności

„Głoście Ewangelię wszelkiemu stworzeniu”: pobłogosławił ten zestaw maszyn do nadawania na falach eteru, abyśmy, gdy słowa apostolskie także z dalekimi ludami połączą się, z Tobą w jedną rodzinę zostali zgromadzeni²³².

Papież Pius XI rozpoczął pierwsze papieskie orędzie radiowe od słów: „Qui arcano Dei consilio”²³³. Niemal tak samo rozpoczyna się pierwsza wydana przez niego, programowa dla jego pontyfikatu, encyklika: „Ubi arcano Dei consilio”²³⁴. W jednym i w drugim przypadku

²³² Pius XI, poświęcenie urządzeń Radia Watykańskiego (12.02.1931), cyt. za: Comitato Guglielmo Marconi Internationale, *Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana*, <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html>, dostęp 12.02.2018.

²³³ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

²³⁴ Pius XI, *Litterae encyclicae de pace Christi in regno Christi quaerenda „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 4.11.2024, akapit 1.

wskazane słowa dotyczą tajemniczych planów, jakie ma oraz realizuje Bóg, ze szczególnym odniesieniem do misji papieża. Już z tego względu nasuwa się wniosek, że pierwsze papieskie orędzie radiowe Pius XI traktował jako bardzo ważne, programowe i chciał, żeby było to jasne dla odbiorców oraz by z tego jak najbardziej skorzystali.

1. Troska o zrozumiałość przekazu

Słowo Boga winno (...) dotrzeć do wszystkich niepodważalne i mile widziane²³⁵.

Na dzień inauguracji działalności rozgłośni papieskiej i tym samym ogłoszenia pierwszego papieskiego orędzia radiowego wybrana została 9. rocznica koronacji Piusa XI, czyli wydarzenia traktowanego jako bardzo ważne dla całego Kościoła katolickiego. Jest uzasadnionym widzieć w tym wolę, ażeby mocno podkreślić, iż rozpoczęcie działalności Radia Watykańskiego i ogłoszenie „Qui arcano Dei consilio” jest szczególnie istotne, posiada duże pozytywne znaczenie, wyróżnia się. Koronacja papieska to uroczystość oficjalna, starannie przygotowana, publiczna i traktowana jako pierwszoplanowy znak rozpo-

²³⁵ C. Confalonieri o zasadach, którymi kierował się Pius XI przygotowując pierwsze papieskie orędzie radiowe (C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 149). Ks. Confalonieri to jeden z najbliższych współpracowników abpa Rattiego – papieża Piusa XI, który powierzył mu stanowisko swego osobistego sekretarza przez cały okres mediolański i cały pontyfikat.

częcia przez danego papieża pontyfikatu. Informowano o niej z wyprzedzeniem, ażeby umożliwić w niej udział. Jest więc z perspektywy komunikowania się w ten sposób jak najbardziej czytelna. Ostatnim papieżem, który został ukoronowany, był Paweł VI: 30 czerwca 1963 r. Pius XI został ukoronowany 12 lutego 1922 r. Zachował się materiał filmowy dokumentujący tę uroczystość wraz z udzieleniem przez papieża w tiarze uroczystego błogosławieństwa z głównego zewnętrznego balkonu Bazyliki św. Piotra²³⁶. Zarówno wtedy, jak 9 lat później koronacja jako znak, przesłanie jest w sumie częścią tamtych czasów. Inaczej niż kiedy swoje pontyfikaty rozpoczynali np. Paweł VI w 1963 r., Jan Paweł I w 1978 r. oraz Jan Paweł II w 1978 r., gdy w 1914 r. wybuchła I wojna światowa, to na mapie odgrywającej w skali światowej pierwszorzędą rolę Europy wśród najsilniejszych państw jest tylko jedna republika, Francja. W dniu koronacji Piusa XI nadal znaczna część Europy to monarchie, w tym mocarstwo Wielka Brytania. W 1978 r. mapa Europy przedstawia się pod tym względem już inaczej. Dla ludzi współczesnych Piusowi XI koronacja jest zasadniczo czymś wyjątkowym, jednak zarazem osadzonym w codziennych realiach, ponieważ m.in. dla wielu z nich monarcha jest głową ich państwa, albo niedawno jeszcze nim był. Tym samym siłą rzeczy wybór 9. rocznicy koronacji Piusa XI na uroczyste oficjalne rozpoczęcie działalności Radia Watykańskiego i na ogłoszenie pierwszego papieskiego orędzia radio-

²³⁶ Zob. np. <https://www.youtube.com/watch?v=u8uD1RO-n7OM>, dostęp 9.01.2025 oraz <https://www.youtube.com/watch?v=0gfdh8pVsAY>, dostęp 9.01.2025.

wego jest komunikatem dużo bardziej czytelnym niż niemal już 100 lat później. Z drugiej strony trzeba też mieć na uwadze, że papież nie czekał z inauguracją działalności Radia Watykańskiego i tym samym z wygłoszeniem pierwszego papieskiego orędzi radiowego do 10. rocznicy swojej koronacji. Rocznice są więc dla niego ważne, jednak i w taki sposób, że pozostają w służbie spraw jeszcze ważniejszych, jak np. wypełnianie misji papieskiej właśnie dzięki radiu. Wygląda też na to, iż podobnie jak np. w przypadku początku pierwszego papieskiego orędzia radiowego oraz początku jego pierwszej encykliki, o czym była już mowa, papież ma na myśli i chce zwrócić uwagę na realizację Bożego wielkiego, przerastającego ludzi i zarazem stopniowo dla nich coraz bardziej zrozumiałego, dobroczynnego planu w czasie, w biegu wydarzeń.

Pius XI przygotował osobiście pierwsze papieskie orędzie radiowe. Był to, jak pokazuje np. jego podejście do uruchomienia i działalności rozgłośni papieskiej oraz mediów, człowiek pracowity. Zarazem, jak wynika z przedstawionych już danych, zajęć mu nie brakowało, zaś w przypadku przygotowywania dokumentów, co jest zrozumiałe i świadczy o odpowiedzialnym podejściu i rozumieniu sytuacji, zazwyczaj korzystał z pomocy współpracowników. Nasuwa się wniosek, iż pierwsze papieskie orędzie radiowe było wg niego szczególnie ważne. Rękopis wskazuje, że redagował je starannie. M.in. widać, jak modyfikował tekst, nanosił ulepszenia²³⁷.

²³⁷ Zob. C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino, appendice*, Torino 1957, s. 412.

Pius XI przygotował orędzie w języku łacińskim. W czasie transmisji odczytał je po łacinie²³⁸. Także na ten wybór należy zwrócić uwagę. Z jednej strony nadawane wtedy przez radio audycje posiadają zasadniczo charakter narodowy, m.in. w tym znaczeniu, że audycje są zasadniczo nadawane we współcześnie mówionych językach narodowych czy oficjalnych dla danego państwa. W XX w. język łaciński nie zaliczał się do nich. Język angielski zaś nie posiadał wtedy jeszcze takiej pozycji międzynarodowej jak współcześnie. Gdy chodzi pierwsze papieskie orędzie radiowe, to jest ono skierowane, jak pokazują akapity 1. oraz 2., jak również kończące orędzie błogosławieństwo, do wszystkich: nie tylko do wszystkich ludzi, ale do wszystkich bytów. Wybór języka łacińskiego dla pierwszego papieskiego orędzia radiowego warto również zestawić z przecież bez wątpienia znaną Piusowi XI oraz jego współpracownikom ówczesną sytuacją, gdy nawet dzięki retransmisjom programy radiowe mogły być odbierane geograficznie w dużo mniejszym stopniu niż współcześnie (obecnie np. wystarczy, ażeby nawet niewielka rozgłośnia „nadawała” w Internecie, by można jej było słuchać w skali globalnej), a szansę na odbiór dodatkowo ograniczała np. liczba odbiorników radiowych, w tym to, że nie każde gospodarstwo domowe na świecie czy choćby w bogatych krajach, jak USA, posiadało przy-

²³⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n; M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” (2012), nr 9, s. 11.

najmniej jeden odbiornik radiowy. Współcześnie sięga się po pomoc mass mediów, ażeby za ich pomocą przekaz wpłynął na maksymalną liczbę odbiorców. Przekaz więc, jak się zasadniczo przyjmuje, musi być jak najbardziej zrozumiały dla jak największej ich liczby. Co bynajmniej nie jest takie łatwe do osiągnięcia, ponieważ np. odbiorcy, zwłaszcza gdy jest ich bardzo dużo, to jednak grupa w sumie niejednorodna, a nawet trzeba liczyć się ze znacznymi różnicami między odbiorcami jak też z tym, że stopień zrozumienia przekazu u danego odbiorcy nie jest z wielu względów stały. Pierwsze papieskie orędzie radiowe, jak pokazują jego dwa pierwsze akapity, jest skierowane do wszystkich bytów, w tym do wszystkich ludzi. Nawet jeśli ok. 100 lat temu język łaciński jest dużo bardziej obecny w programach nauczania w szkołach, to jednak pozostaje tzw. językiem martwym i w skali globalnej wygląda to tak, iż większość ludzi łaciny nie zna a nawet jej się nie uczyła. Papież Pius XI musiał sobie z tego zdawać sprawę. Jak już zostało pokazane, nieraz też zwracał się, w tym w dokumentach oficjalnych, do adresatów w ich języku ojczystym. Niewątpliwie był to wyraz troski, ażeby jak największa liczba adresatów rozumiała przesłanie. Encyklika „Mit brennender Sorge” z 14 marca 1937 r., w której Pius XI wystąpił przeciw niemieckiemu nazizmowi, w „Acta Apostolicae Sedis” – a jest to oficjalny organ prasowy i promulgujący Stolicy Apostolskiej, w którym ogłaszane są np. decyzje i rozstrzygnięcia obowiązujące w Kościele katolickim – w roczniku z 1937 r. jest opublikowana najpierw po niemiecku, a następnie po wło-

sku. Nie ma tam jej tekstu łacińskiego²³⁹. W języku niemieckim została odczytana z ambon w całych Niemczech w Niedzielę Palmową 1937 r. Pierwsze papieskie orędzie radiowe Pius XI wygłosił po łacinie, zaraz po tym nadano je w tłumaczeniu na języki uznane widocznie za najważniejsze, w tym po polsku. Radio Watykańskie, jak zostało już pokazane, poszło tą drogą stopniowo nadając coraz więcej w różnych językach nowożytnych. W związku z tym zdobyto się na majstersztyki sztuki radiowej i organizacyjnej, dzięki czemu radzono sobie np. z ówczesnymi ograniczeniami technologicznymi i nabywano nowe, cenne umiejętności. Przykładu dostarcza kanonizacja św. Andrzej Boboli. „Do jednego mikrofonu przeznaczonego dla sprawozdawców mówili wszyscy reporterzy watykańscy w różnych językach, czyniąc przystępną audycję dla tych radiofonii, które transmitowały uroczystości kanonizacyjne. W samych wypowiedziach reporterów mieściło się duże niebezpieczeństwo, polegające przede wszystkim na tym, że żaden z reporterów nie mógł zabierać zbyt długo głosu na rzecz swojego narodu, bo był rozumiany przecież tylko w swoim kraju, a pozostałe radiofonie, transmitując całą audycję, podawały objaśnie-

²³⁹ Pius XI, „*Mit brennender Sorge*“ – *An die Ehrwürdigen Brüder, Erzbischöfe und Bischöfe Deutschlands und die anderen Oberhirten die in Frieden und Gemeinschaft mit dem Apostolischen Stuhle leben: über die Lage der Katholischen Kirche im Deutschen Reich*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 29(1937), s. 145–167 oraz tenże, *Ai Venerabili Fratelli, Arcivescovi e Vescovi e altri Ordinarii di Germania, aventi pace e comunione con la Sede Apostolica: sulla situazione della Chiesa Cattolica nel Reich Germanico*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 29(1937), s. 168–188.

nia tegoż reportera niezrozumiałe przecież zupełnie dla swoich słuchaczy. Zatem zapowiedź musiała być bardzo krótka, niemal w stylu telegraficznym podana, i nie tylko dlatego, by nie nużyć słuchaczy innych narodowości, ale i dlatego, by jedna treść objaśnienia, wyrażona w wielu językach, nie zabierała zbyt wiele czasu²⁴⁰. Także z tych powodów transmisja uroczystości trwała ponad cztery godziny²⁴¹: także dla słuchacza jest to bardzo dużo. Zacytowane słowa warto połączyć z następującą kwestią. Podjęte z powodzeniem już za pontyfikatu Piusa XI starania, by w związku z nadawaniem w różnych językach nie dać okazji, by zarzucano rozgłośni papieskiej faworyzowanie takiego czy innego języka narodowego i tym samym narodu oraz kraju, także mogą przyczynić się do wyjaśnienia, dlaczego Pius XI wygłosił pierwsze papieskie orędzie radiowe po łacinie. To orędzie jest skierowane do wszystkich, by wszystkich łączyć, nie zaś np. przyczynić się czy zostać przez nadużycie wykorzystane do podtrzymywania czy pogłębiania podziałów między ludźmi. A klucz narodowy pod tym względem wtedy bardzo dużo znaczył. Łacina zaś, jako tzw. język martwy, była dużo więcej niż neutralną, bo w pewnym sensie wspólną wszystkim.

Skorzystanie z łaciny przedstawia się jako naturalnie związane jeszcze z czymś innym. Może dobrze pasuje

²⁴⁰ Przytoczone słowa to wspomnienia J. Langmana, dziennikarza Polskiego Radia, który należał do zespołu relacjonującego z Rzymu te uroczystości (cyt. za A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 57).

²⁴¹ A. Woźny, *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011, s. 58.

tutaj współczesne przekonanie, że nieraz komunikacja niewerbalna ma przewagę nad komunikacją za pomocą słów, bo korzysta ze zrozumiałych dla odbiorcy, bliskich mu znaków, symboli, z którymi odbiorcy są obyci, zaś zasadnicze zrozumienie ich jest wtedy szybkie. Z perspektywy końca lat 20. i początku lat 30. ubiegłego stulecia w Kościele katolickim nadal duchowni i wierni świeccy mają bardzo dużo do czynienia z łaciną i są do tego przyzwyczajeni. W ten sposób w związku np. z liturgią na całym świecie czują się jak w swojej ojczyźnie, doświadczają, że Kościół jest katolicki, czyli powszechny. Innymi słowy w tym sensie łacina od wieków nadal była wtedy podstawowym, sprawdzonym narzędziem komunikowania się w przypadku Kościoła katolickiego w obrządkach łacińskich. To język, w którym on nauczał, udostępniał najważniejsze dokumenty. To język nawet samej jego liturgii, mszy św. i innych sakramentów oraz innych obrzędów, czyli w rozumieniu katolickim łacina stanowi skuteczne narzędzie, a przynajmniej jego ważną część, zapewniając porozumienie się między doczesnością i światem nadprzyrodzonym, w tym z samym Bogiem: a to przecież bardzo dużo. Zapewnienie takiego komunikowania się jest racją bytu Kościoła, jego zasadniczym celem. Język łaciński cieszy się więc także wielkim autorytetem i szacunkiem. W tym znaczeniu łacina dla wiernych Kościoła katolickiego, a przynajmniej w obrządkach łacińskich, nie jest językiem obcym czy martwym, ale właśnie ich językiem, zarazem językiem Bożym, mową odznaczającą się najwyższą godnością, swego rodzaju majestatem. Można tu nawet mówić o jej

pewnym budzącym respekt uroku, wzniosłym pięknie, co wiąże się i z następującą sprawą. Zarazem jednak łacina ze względu na nieznaną przez wielu ludzi tego języka i zastosowanie w liturgii przedstawiała się jak tajemnicza, związana z tajemnicą, z misterium – i mamy tu do czynienia z poczuciem rzeczywistości – samego Boga, kontaktu z Nim, w tym skutecznego porozumiewania się. Jest to tajemnica, w rozumieniu katolickim, przekraczająca nieskończenie ludzi, jednakże do której coraz lepszego poznania Bóg ich powołał i ten plan urzeczywistnia się²⁴². Pius XI rozpoczął pierwsze papieskie orędzie od zwrócenia uwagi na to, że on sam, jak też wszyscy ludzie i szerzej cały świat stworzony, ma do czynienia z tajemnicą Boga, Jego zamierzeń i ich realizacji²⁴³. W takiej rzeczywistości sytuuje się wg niego także udzielony przez Boga dar i zarazem wynalazek ludzki, którym jest radio. Pius XI nieraz, jak można się było już przekonać, dzielił się takim rozumieniem. Tutaj niech wystarczy jeden przykład. „Wniesione przez nie [tzn. przez radio] innowacje wraz z wynikającymi z nich lekcjami to wciąż dopiero początek. Tylko Bóg wie, czym są te siły tak tajemniczo potężne, tak związane z doświadczeniami i jednocześnie nieuchwytnie”²⁴⁴. Współcześnie ludzkie komunikowanie się za pomocą mass mediów, w tym i radia, jest przedmiotem wielu, a nawet coraz

²⁴² Zob. np. F.-X. Durrwell, *Ojciec. Bóg w swoich misterium*, tłum. W. Misztal, Kielce 2000, s. 297.

²⁴³ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 65n.

²⁴⁴ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960, s. 588n.

liczniejszych badań naukowych. I faktycznie nie widać, by zanosilo się na ich zakończenie. Przybywa owszem odpowiedzi. Zarazem do czekających jeszcze na odpowiedź pytań dołączają nowe.

Za podsumowanie można tutaj przyjąć to, co sam Pius XI powiedział, ażeby wyjaśnić, dlaczego pierwsze papieskie orędzie radiowe wygłosił właśnie w języku łacińskim. Jest ona językiem powszechnie stosowanym w Kościele, Kościół jest przecież powszechny, zaś orędzie ma zasięg powszechny. Trzeba było zadośćuczynić wymogowi, że przesłanie „winno (...) dotrzeć do wszystkich niepodważalne i mile widziane”²⁴⁵. Słowo pisane i słowo mówione odgrywają kluczową rolę, gdy chodzi o zrozumiałość przekazu. Jednakże istotne są również inne faktory, od których ona zależy. Należy do nich np. symbolika, ciągłość względem przeszłości, jak dany język, np. łacina, jest postrzegany przez odbiorców, co oni będą czuli i rozumieć, gdy go usłyszą. W czasie, gdy liturgia w Kościele rzymskokatolickim była sprawowana po łacinie i miało to za sobą już wiekową tradycję, język łaciński prezentował się jako jednoczący, w pewnym sensie, powszechny w skali globalnej i nieograniczony wyłącznie do doczesności. Trzydzieści dwa lata po przygotowaniu oraz wygłoszeniu przez Piusa XI w języku łacińskim pierwszego papieskiego orędzia radiowego, Sobór Watykański II w bardzo ważnym dokumencie, a mianowicie w Konstytucji o liturgii świętej, stwierdził, że łacinę w obrzędach liturgicznych należy dalej stosować: „W obrządkach ła-

²⁴⁵ C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 149.

cińskich zachowuje się używanie języka łacińskiego poza wyjątkami określonymi przez prawo szczegółowe”. Dopiero po tych słowach w konstytucji tej wskazana została możliwość pod pewnymi warunkami korzystania z języków narodowych²⁴⁶.

2. Ukazywanie godności przekazu

Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludzom (...), że ich słowa docierają naprawdę do najdalszych zakątków ziemi²⁴⁷.

Zaraz na początku pierwszego papieskiego orędzia radiowego Pius XI przedstawił radio jako wspaniały, nadzwyczajny – można też nawet rozumieć: cudowny – wynalazek markoniański. Odniesienie do zaangażowania się ze strony Guglielmo Marconiego w początki i rozwój radia jako takiego, jak też samej rozgłośni papieskiej, jest tutaj jednoznaczne. Zostało mocno i z uznaniem wyeksponowane. Jednocześnie początek orędzia ukierunkowuje również na następującą interpretację. Zamieszczone tam przesłanie dotyczące realizacji przez Boga swego tajemniczego, mądrego planu odnosi się, jak

²⁴⁶ Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”* (4.12.1963), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 58, nr 36.

²⁴⁷ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

wskazuje logika tekstu, nie tylko do powierzenia Achille Rattiemu misji papieskiej: „Będąc przez tajemniczy zamysł Boży” następcą św. Piotra „i mogąc jako pierwszy korzystać z tego miejsca ze wspaniałego markoniańskiego”. Nieco dalej właśnie w nawiązaniu do możliwości, które radio daje, papież znacząco stwierdza: „Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludziom (Mt 9,8), że ich słowa docierają naprawdę do najdalszych zakątków ziemi”²⁴⁸. Odbiorcy otrzymują w ten sposób następujące przesłanie. Papież Pius XI uroczystie przedstawia radio – i to wszystkim, samemu Bogu i wszystkim stworzeniom – jako wspaniały, nadzwyczajny czy wręcz cudowny wynik współdziałania Boga i ludzi²⁴⁹. Pius XI otworzył w ten sposób swego rodzaju drogę, odtąd raz po raz w bardzo ważnych dokumentach Kościoła katolickiego będzie przekazywana taka właśnie myśl. W 1957 r. Pius XII ogłosił encyklikę poświęconą już bardzo wpływowym i wciąż coraz bardziej oddziałującym na ludzi kinu, radiu i telewizji. Papież zaczyna ten dokument następująco: „Godne podziwu wynalazki techniczne, którymi chlubią się nasze czasy, chociaż są owocem pomysłowości i pracy ludzkiej, są jednakże darami Boga, naszego Stworzyciela, od którego pochodzi wszelkie dobre dzieło: <On w rzeczywistości nie tylko dał istnienie bytom stworzonym, lecz same byty stwo-

²⁴⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

²⁴⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

rzony zachowuje i sprawia ich rozwój>”²⁵⁰. W 1963 r. Sobór Watykański II w swoim dekrete poświęconym mass mediom – warto podkreślić, że dokument ten należy do pierwszych uchwalonych przez Sobór, tego samego dnia uchwalona została jeszcze konstytucja poświęcona liturgii, zaś kolejne dokumenty uchwalono niespełna rok później – i także na samym początku dokumentu naucza: „Wśród niezwykłych wynalazków techniki, które zwłaszcza w najnowszych czasach ludzki geniusz z pomocą Bożą rozwinał spośród rzeczy stworzonych, Matka Kościół ze szczególnym zainteresowaniem przyjmuje i popiera te, które w największym stopniu dotyczą ducha ludzkiego i które otworzyły nowe drogi bardzo łatwego przekazywania wszelkiego rodzaju informacji, przemysłów i zleceń”²⁵¹. W orędziu na obchodzony w 1973 r. VII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu podobnie wskazuje papież Paweł VI: „Jedną z najbardziej opatrnościowych zdobyczy naszych czasów (...) jest postęp technologiczny i wielki krok do przodu uczyniony w przypadku środków społecznego przekazu. Dzisiaj, jak nigdy wcześniej, wartości duchowe mogą być afirmowane i upowszechniane od krańca do krańca ziemi. Boża Opatrzność szczerze zarezerwowała

²⁵⁰ Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica „Miranda prorsus”* (8.09.1957), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html, dostęp 30.04.2016, akapit 1.

²⁵¹ Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu „Inter mirifica”* (4.12.1963), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87.

dla naszej epoki tę wspaniałość”²⁵². Analogiczne przesłanie skierował Jan Paweł II w „Liście apostolskim do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu”: „Nie bójcie się nowych technologii! One są <między rzeczami niezwykłymi> – <inter mirifica> – które Bóg dał nam do dyspozycji, by odkrywać prawdę, korzystać z niej, zaznajać z nią”²⁵³.

Znaczenie, godność przekazu medialnego, idąc za „Qui arcano Dei consilio”, przedstawiają się jako pozostające w związku z cytatami z Pisma św. oraz parafrazami tekstów biblijnych. W „Acta Apostolicae Sedis” za pomocą siglów biblijnych wykazano ich czterdzieści sześć. Jest to bardzo dużo, biorąc pod uwagę, że w „Acta Apostolicae Sedis” omawiane orędzie zajmuje 6 stron (tłumaczenie włoskie udostępnione na portalu Stolicy Świętej to ok. 1600 słów). Pełna lista tych cytatów i parafraz przedstawia się następująco, przy czym zachowano kolejność, w jakiej zostały one wykazane w „Acta Apo-

²⁵² Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali „Le comunicazioni sociali e l’affermazione e promozione dei valori spirituali”* (1.05.1973), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day.html, dostęp 20.07.2016, akapit 5.

²⁵³ Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali „Il rapido sviluppo”* (24.01.2005), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html, dostęp 20.08.2015, nr 14. List ten oraz datowane na ten sam dzień „Orędzie na XXXIV światowy dzień środków społecznego przekazu” to bodajże chronologicznie dwa ostatnie dokumenty wydane przez Jana Pawła II poświęcone w całości mass mediom.

stolicae Sedis”, ponieważ w ten sposób lepiej można iść za myślą papieża Piusa XI, lepiej zrozumieć, co chciał on przekazać, jaki jest jego tok rozumowania: Mt 28,19; Mk 16,15; Pwt 32,2; Ps 48,1; Iz 49,1; Łk 2,14; Mt 9,8; Ps 18,5; Rz 10,18; 2 Kor 5,20; Ef 2,17; Kol 1,20; Ga 6,10; J 21,15; Mt 16,19; 1 Kor 7,20; Ef 4,1; 1 P 5,2; 1 P 5,3; Hbr 13,20; 1 Kor 12,31; Hbr 3,1; 2 P 1,10; 2 Kor 6,11; 2 Kor 1,10; 2 Kor 6,4; Hbr 10,13; 2 Kor 8,23; 1 Tm 6,12; 2 Tm 4,7; Hbr 10,32; 2 Kor 6,11; Flp 4,3; Ps 99,3; 1 P 2,9; Flp 4,5-8; 1 P 4,11; J 10,16; 2 Kor 10,8; Rz 13,1; Mdr 6,6; Rz 13,2; Łk 12,48; Łk 6,24; Ps 124,3; Mt 11,28²⁵⁴. Trzeba też podkreślić, iż w tekście „Qui arcano Dei consilio” opublikowanym w „Acta Apostolicae Sedis” nie został wykazany ani jeden cytat czy też parafraza innego tekstu niż biblijny. A Pius XI to erudyta pierwszej klasy. Zna cenny dorobek innych i potrafi polecać go innym w swoim nauczaniu. Np. przemawiając do Rady Krajowej Mężczyzn Katolickich (wł. Consiglio nazionale degli Uomini Cattolici) 15 kwietnia 1928 r. Pius XI powołał się na św. Filipa Neri, a dokładniej zastosował do korzystania z radia i filmu jego zasadę, że zła trzeba unikać i że wymaga to odwagi a nawet heroizmu²⁵⁵. W wygłoszonym 14 września 1936 r. przemówieniu do 500 uchodźców z pogrążonej w wojnie domowej Hiszpanii, na żywo transmitowanym przez Radio Watykańskie i retransmitowanym przez stacje radiowe E.I.A.R., National Broadcasting Company Inc. (NBC), Columbia

²⁵⁴ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

²⁵⁵ *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 1, Torino 1960, s. 788.

Broadcasting System (CBS), Engineer Broadcasting Studio Dublin²⁵⁶, Pius XI następująco korzysta ze słów A. Manzoni: „Słusznie zostało powiedziane, że krew jednego tylko człowieka rozlana ręką jego brata to zbyt dużo dla wszystkich wieków i dla całej ziemi; co powiedzieć w obliczu masakr bratobójczych, które jeszcze ciągle się zapowiadają”²⁵⁷.

Z tekstu pierwszego papieskiego orędzia radiowego wynika, że kiedy Pius XI sięga po Pismo św., to rozumie, iż przez Biblię zwraca się do ludzi sam Bóg. W „Qui arcano Dei consilio” jak najbardziej też informuje on o tym, używając następujących sformułowań: „Zachęcamy (...) w Panu”, „przekazujemy wam od Chrystusa”; „nakazuje nam Apostoł”. Zaś na zakończenie orędzia papież udziela błogosławieństwa w imię Osób Bożych²⁵⁸. Jak już wspomniano, omawiane orędzie świadomie zostało „utkane” ze słów Pisma św. Pius XI sam wyjaśniał, z jakiego powodu tak uczynił: „słowo Boga winno (...) dotrzeć do wszystkich”²⁵⁹. W pierwszym papieskim orędziu radiowym cytatów i parafraz tekstu biblijnego jest proporcjonalnie tak dużo, że można odnieść wrażenie, iż papież Pius XI

²⁵⁶ F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011, s. 40.

²⁵⁷ Pius XI, *Allocuzione ai vescovi, sacerdoti, religiosi e fedeli profughi dalla Spagna „La vostra presenza”* (14.09.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360914_vostra-presenza.html, dostęp 25.09.2024, akapit 9.

²⁵⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

²⁵⁹ C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 149.

świadomie robi miejsce, przygotował je w przekazie medialnym: słowu Bożemu, samemu Bogu. Omawiając np. historię pokazuje się nieraz, że w ubiegłym stuleciu to dopiero wraz z Soborem Watykańskim II, który obradował od 11 października 1962 r. do 8 grudnia 1965 r., w Kościele katolickim bardzo mocno na nowo zwrócono w teologii uwagę na Biblię. Zasługi tego soboru także w przypadku zwrócenia uwagi na znaczenie Pisma św. są oczywiście niepodważalne i wielkie²⁶⁰. Kiedy ma się do czynienia ze wskazanymi do tej pory dokumentami składającymi się na nauczanie Piusa XI, to w porównaniu z pierwszym papieskim orędziem radiowy odniesień do Pisma św. jest dużo mniej. Orędzie to pod tym względem bardzo się wyróżnia. Przychodzi tutaj na myśl nauczanie Soboru Watykańskiego II: gdy do ludzi docierają słowa Biblii, to do nich mówi sam Bóg. „Kościół zawsze otaczał czcią Boże Pisma, podobnie jak i samo Ciało Pańskie. Zwłaszcza w liturgii świętej bierze ciągle chleb życia ze stołu Bożego słowa i Ciała Chrystusowego i podaje wierzącym. Pisma te w połączeniu ze świętą Tradycją uważał i uważa zawsze za najwyższą regułę swej wiary, ponieważ natchnione przez Boga i spisane raz na zawsze, niezmiennie przekazują Boże słowo i sprawiają, że w wypowiedziach Apostołów i proroków rozbrzmiewa głos Ducha Świętego. Tak całe przepowiadanie kościelne, jak i sama religia chrześcijańska, musi się karmić Pismem Świętym i nim się kierować. W świętych bowiem księgach Ojciec,

²⁶⁰ Zob. np. W. Misztal, *Duchowość chrześcijan w świetle listów Pawłowych: związki z Bogiem*, Kraków 2010, s. 14n.

który jest w niebie, z wielką miłością wychodzi swoim dzieciom naprzeciw i rozmawia z nim. Tak wielka zaś w słowie Bożym zawiera się moc i potęga, że staje się ono dla Kościoła podstawą i siłą żywotną, a dla dzieci Kościoła umocnieniem wiary, pokarmem duszy, czystym i trwałym źródłem życia duchowego. Toteż bardzo słusznie do Pisma Świętego odnoszą się słowa: <Żywe jest słowo Boże i skuteczne> (Hbr 4,12), <władne zbudować i dać dziedzictwo ze wszystkimi świętymi> (Dz 20,32; por. 1 Tes 2,13)”²⁶¹. W pierwszym papieskim orędziu radiowym rozumowanie, tok myślenia to pójście za Pismem św., to wskazanie, ażeby pójść za nim. Sobór Watykański II naucza, że Pismo św. jest duszą teologii²⁶². Sobór Watykański II uroczystie rozpoczął się 11 października 1962 r. Pontyfikat papieża Piusa XI dobiegł końca 10 lutego 1939 r., kiedy to papież zmarł. Między tymi datami mamy ok. 23 lata: to nie jest znowu tak dużo. Sobór nie wziął się znikąd, ale ma swoje przygotowanie, nie tylko to najbliższe, np. kilkunastomiesięczne. Warto wziąć pod uwagę, że jego uczestnicy mieli do czynienia z podjętymi przez Piusa XI wspomnianymi już staraniami, ażeby podnieść poziom studiów w seminariach duchownych, jak też na wydziałach i uczelniach katolickich. Może trzeba tu widzieć owoc i takich starań tego papieża.

²⁶¹ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei verbum”* (18.11.1965), w: *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 359n, nr 21.

²⁶² Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei verbum”* (18.11.1965), w: *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 361, nr 24.

Co do pierwszego papieskiego orędzia radiowego, to przygotowując i wygłaszając je Pius XI ze strony katolickiej uroczyscie, publicznie, przed całym światem pokazuje, że mass media mogą przyczynić się do przekazu słowa Bożego, i samemu daje przykład takiego zaangażowania (przyjmuje się, że pierwsza audycja radiowa została nadana przez R.A. Fessendena w wigilię Bożego Narodzenia 1906 r.: składał się na nią m.in. fragment Ewangelii św. Łukasza opisujący narodziny Chrystusa)²⁶³. W 1998 r. Jan Paweł II w związku z relacjami między przekazem biblijnym i nowoczesnymi mass mediami wyraził wdzięczność i szacunek dla wysiłku i umiejętności „w pogłębianiu i szerzeniu biblijnego przesłania wśród wielu ludzi dzięki potężnym środkom komunikacji”²⁶⁴. Ten sam papież w „Liście apostoelskim do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu” wskazał, że z Biblii można skorzystać także, ażeby nauczyć się komunikowania za pomocą mass mediów. „W analizowaniu procesów zachodzących w dziedzinie środków przekazu i ich wartości w perspektywie wiary niewątpliwie pomocne może być zgłębianie Pisma Świętego. Jawi się ono bowiem jako <wielki kodeks> przekazu przesłania, które nie jest tylko chwilowe i okazjonalne, ale fundamentalne, ze względu na jego wymiar zbawczy”²⁶⁵.

²⁶³ Z. Bajka, *Historia mediów*, Kraków 2008, s. 189.

²⁶⁴ Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników kongresu „Język Biblii i mass media”: „Objawienie Boże a nowoczesne mass media”* (28.09.1998), w: *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II. Zebrał i opracował ks. Antoni Lewek*, Warszawa 2008, s. 490.

²⁶⁵ Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali „Il rapido sviluppo”* (24.01.2005), <http://w2.vatican>.

W przypadku pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 12 lutego 1931 r. z przedstawieniem na jego początku radia jako nadzwyczajnego, wspaniałego, koresponduje, że przesłanie nie zawiera ani jednego ostrzeżenia czy też zarzutu, że mass medium to może być lub faktycznie bywa używane ze szkodą dla człowieka. Jest to znamienne m.in. z tego względu, że Pius XI nie podchodził bezkrytycznie do środków społecznego przekazu. Np., jak zostało wspomniane, początkowo był przeciwny wykorzystaniu radia, ażeby transmitować obrzędy liturgiczne²⁶⁶. Przyjmując za punkt odniesienia datę uroczystej oficjalnej inauguracji działalności Radia Watykańskiego i w tym wygłoszenia pierwszego papieskiego orędzia radiowego, jak również biorąc pod uwagę pieczołowite, przemyślane przygotowania do tego wydarzenia, należy zarazem uwzględnić, iż przecież przedtem i później Pius XI zwraca uwagę również na niebezpieczeństwa związane ze złym wykorzystaniem mediów. O encyklice „*Casti connubii*” (31 grudnia 1930 r.) była już mowa. Przykłady dostarczają też encyklika o chrześcijańskiej formacji młodzieży z 31 grudnia 1929 r. oraz encyklika o kinie z 29 czerwca 1936 r. W pierwszej z nich papież kieruje m.in. następujące przesłanie. „W naszych czasach tym bardziej konieczna staje się bardziej szeroko zakrojona i dokładniejsza czujność, im bardziej zwiększyły się możliwości moralnego i religijnego pogrążenia niedoświadczonej młodzieży, szczególnie w przypadku bezbożnych i promu-

va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html, dostęp 20.08.2015, nr 4.

²⁶⁶ F.J. Cabasés, pod datą 26.01.1927; zob. też E. Baragli, *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973, s. 452.

jących rozpasanie książek, z których wiele jest diabolicznie rozprowadzanych po niskiej cenie, seansów kinowych, a teraz także audycji radiowych, które mnożą i przybliżają, żeby tak powiedzieć, wszelkiego rodzaju informacje, jak kino wszelkiego rodzaju pokazy. Te potężne środki upowszechniania (...) niestety są często wykorzystywane do wywoływania złych namiętności i żądzy zysku. (...) Ileż młodzieńczych aberracji z powodu dzisiaj przekazywanych treści muszą teraz opłakiwać rodzice oraz wychowawcy”²⁶⁷. Z kolei na początku drugiej ze wskazanych powyżej encyklik papież zwraca się w taki oto sposób: „I również niedawno, to znaczy w kwietniu tego roku, przyjmując z satysfakcją na audyencji grupę delegatów Międzynarodowego Kongresu Prasy Kinematograficznej, który odbywał się w Rzymie, poddaliśmy ponownie rozwadze wagę tego problemu: gorąco zachęcaliśmy wszystkie osoby dobrej woli nie tylko w imię religii, ale także w imię prawdziwej pomysłowości moralnej i świeckiej narodów, ażeby przyłożyć się za pomocą każdego środka, jaki mają do dyspozycji, jak właśnie prasa, ażeby kino mogło stać się naprawdę cennym współtwórcą w kształceniu i wychowaniu, nie zaś przyczyniać się rujnowania”²⁶⁸. Natomiast radio w pierwszym

²⁶⁷ Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù „Divini illius Magistri”* (31.12.1929), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html, dostęp 9.12.2017, akapit 92.

²⁶⁸ Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (26.06.1936), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 10.10.2017, akapit 5.

papieskim orędziu radiowym zostało ukazane wyłącznie pozytywnie, a dokładniej jako narzędzie, dzięki któremu świat, ludzie doznają, a przynajmniej tak może się stać, pozytywnej przemiany, narzędziem, którym razem posługują się Bóg i ludzie. Tak więc nie tylko gdy chodzi o stronę technologiczną, Pius XI przedstawia tam radio jako jak najbardziej udany, nawet wspaniały, zaskakujący owoc współdziałania Bożego i ludzkiego²⁶⁹.

W związku z uroczystą inauguracją działalności Radia Watykańskiego Pius XI ułożył także modlitwę do odmówienia przy błogosławieństwie urządzeń radiowych²⁷⁰. Składają się na nią m.in. słowa: „<głoście Ewangelię wszelkiemu stworzeniu>; pobłogosław ten zestaw maszyn do nadawania na falach eteru, abyśmy, gdy słowa apostołskie także z dalekimi ludami połączą się, z Tobą w jedną rodzinę zostali zgromadzeni”²⁷¹. „Lex orandi – lex cre-

²⁶⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

²⁷⁰ C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 149.

²⁷¹ Cyt. za: Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, *Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana*, <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html>, dostęp 12.02.2018. A. Spadaro następująco komentuje to błogosławieństwo: „Co intuicja dostrzega <wewnątrz> tych słów? Otóż to, że Pius XI miał na myśli wspólnoty wirtualne powstałe i żyjące dzięki technologii... Faktycznie, podczas gdy faszyzm będzie rozumiał radio jako przedłużenie spotkań, podczas których słucha się Duce, to Radio Watykańskie pretenduje, powiedzmy, by mówić do serca, do osób, wyobrażając sobie właśnie <jedną rodzinę>. A więc oddając medium globalne w służbę relacjom, nie zaś propagandzie, treści. W tym błogosławieństwie treści są ukierunkowane na związek. Dzisiaj jest to właśnie logiką sieci społecznościowych, które komunikując zawartości, umacniają związki. Pius XI myśląc o ra-

dendi”: ta stosowana od wieków w Kościele katolickim zasada stwierdza, że modlitwa daje poznanie, wskazuje zasady, stan rzeczy²⁷². Tym samym instrumenty oraz technologia przekazu medialnego zostały przedstawione jako dobre same w sobie, jako narzędzie, to prawda, że niejedynie, jednakże jako narzędzie, a przecież przekaz drogą radiową na szeroką skalę stawia wtedy dopiero pierwsze kroki, którym może, jeśli zechce, posłużyć się Bóg, w pewnym sensie jako ofiarowane Bogu przez ludzi, przez Kościół, ażeby dokonać jak najbardziej pozytywnego dzieła. Gdy materią, techniką, technologią posługuje się Bóg, to one i doczesność stają się narzędziami korzystnego dla ludzi procesu, który przekracza granice nawet tego, co materialne i doczesne. 19 czerwca 1964 r. papież Paweł VI wygłosił przemówienie do pracowników otwartego w sumie bardzo wcześnie, bo w 1956 r., związanego z jezuitami Centro automazione analisi linguistica dell’Aloysianum (Centrum Automatyzacji Analizy Językowej Aloisianum) w Gallarate k. Mediolanu.

dio miał na uwadze prawdopodobnie pewną sieć społecznościową, ponieważ pod uwagę brał bardziej model relacji rzeczywistych niż model wyłącznie przekazu radiowego. W ten sposób, między innymi, wskazał drogę, jak rozumieć sens radia w naszych czasach” (*Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> dostęp 24.03.2018). Zob. E. Kozerska, *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005, s. 314.

²⁷² Szerzej na ten temat zob. M. Link, *Znaczenie i historia sentencji „Lex orandi, lex credendi”*, „Łódzkie Studia Teologiczne” (2001), nr 10, s. 241–248.

Wtedy zajmowano się tam cyfryzacją i możliwym dzięki niej opracowywaniem, interpretowaniem np. tekstów biblijnych i pism św. Tomasza z Akwinu, czyli w rozumieniu katolickim danych o fundamentalnym znaczeniu. Papież dzieli się tam szeregiem przemyśleń. Oto przykłady. „Dokąd się dojdzie? Nie potrafimy tego powiedzieć”. „(...) mózg mechaniczny przychodzi z pomocą mózgowi duchowemu”. „Czy tutaj nasze ucho chrześcijańskie może usłyszeć jęki, o których mówi św. Paweł (Rz 8,22), stworzenia doczesnego, które aspiruje do wyższego stopnia duchowości?”²⁷³. 28 lutego 2011 r. w przemówieniu do Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu papież Benedykt XVI, nawiązując do bardzo rozpowszechnionego korzystania z nowych narzędzi komunikowania się, następująco mówił o powołaniu właściwym dla technologii: „Należy również wziąć pod uwagę, że komunikacja w czasach <nowych mediów> wiąże się z coraz bliższą i coraz bardziej zwyczajną relacją człowieka z maszynami, od komputerów po telefony komórkowe, żeby wymienić tylko te najbardziej powszechne. Jakie będą skutki tej stałej relacji? Już papież Paweł VI, nawiązując do pierwszych projektów automatyzacji językowej analizy tekstu biblijnego, wskazywał drogę refleksji, pytając: <Czyż nie jest to wysiłek zaszczepienia w instrumentach mechanicznych odbłasku funkcji duchowych, który to wysiłek doznał nobilitacji i wywyższenia do rangi posłu-

²⁷³ Paweł VI, *Discorso al personale del „Centro automazione analisi linguistica” dell’Aloisianum* (19.06.1964), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640619_analisi-linguistica.html, dostęp 7.08.2019, akapit 1n.

gi, która weszła w kontakt z sacrum? Czy to duch stał się więźniem materii, czy też może to materia, już okiełznana i zmuszona do wykonywania praw ducha, nie ofiaruje samemu duchowi wzniosłego hołdu posłuszeństwa?>”. Zaraz potem Benedykt XVI kontynuuje: „W tych słowach możemy odczuć głęboką więź z duchem, do której technologia jest wezwana przez powołanie (por. enc. *Caritas in veritate*, 69)”²⁷⁴.

²⁷⁴ Benedykt XVI, *Discorso ai partecipanti all'Assemblea Plenaria del Pontificio Consiglio delle Comunicazioni Sociali* (28.02. 2011), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20110228_pccs.html, dostęp 7.08.2019, akapit 6. Zob. W. Misztal, *Sztuczna inteligencja w świetle stosunku papieża Benedykta XVI do rozwoju komunikowania się*, w: *Sztuczna inteligencja – rzeczywiste wyzwania. Nowe technologie w komunikacji społecznej*, red. K. Drąg, Biblos, Tarnów 2024, s. 77n.

V. Zasięg komunikowania się: Bóg i wszystkie stworzenia

(...) zwracamy się do (...) wszystkich bytów oraz, skoro tu i następnie Pismo Świąte nas wspiera, mówimy: „Słuchajcie, niebiosa, co mówię, usłysz, ziemio, słowa ust moich”²⁷⁵.

W „Qui arcano Dei consilio” Pius XI przedstawia radio jako moc w służbie komunikowania się tak hojnie i skutecznie udzieloną przez Boga, że jej twórcami i podmiotem są ludzie. Przesłanie to, biorąc pod uwagę, że Pius XI sięga po słowa z Ewangelii św. Mateusza, a dokładniej z relacji dotyczącej uzdrowienia człowieka sparaliżowanego (Mt 9,8; zob. kontekst 9,1-8), być może należy rozumieć m.in. w kategoriach bardzo ważnego, dogłębnego uzdrowienia ich ze swego rodzaju blokady, paraliżu dotyczącego komunikowania się, wobec których ludzie zdani tylko na własne siły są bezradni²⁷⁶. W każ-

²⁷⁵ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

²⁷⁶ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

dym razie w pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI jednoznacznie wskazuje, że tą drogą zasięg ludzkiego komunikowania jest powszechny w całym tego słowa znaczeniu, a dokładniej, że adresatami są wszystkie stworzenia i nawet sam Bóg.

1. Bóg: pierwszy z adresatów przesłania

I niech to będzie nasze pierwsze słowo: „Chwała na wysokościach Bogu i na ziemi pokój ludziom dobrej woli”²⁷⁷.

Papież Pius XI w pierwszym papieskim orędziu radiowym jednoznacznie informuje, do kogo się zwraca z przesłaniem. Jeśli dobrze się zastanowić, to podejście z jego strony jak najbardziej może w tej kwestii zaskoczyć. Na ile udało się sprawdzić przygotowując niniejszą publikację, to mamy w tym przypadku do czynienia z czymś wyjątkowym nawet w skali światowej, czyli inaczej niż gdy chodzi o pochodzenie przekazu radiowego czy szerzej medialnego. Godność przekazu w orędziu „*Qui arcano Dei consilio*” wiąże się nie tylko z omówionym już jego pochodzeniem nie tylko od ludzi, ale zarazem także czy raczej najpierw od Boga: pod tym względem Pius XI nie jest sam, choć prawdopodobnie jest pierwszy, a w każdym razie później takie podejście jest promowane. Natomiast – jak wspomniano, na ile udało sprawdzić przygotowując

²⁷⁷ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 23(1931), s. 65.

niniejsze omówienie – tak do adresowania przekazu przez radio czy szerzej przez media nikt więcej nie podszedł, nie przedstawiał go. Otóż papież Pius XI w pierwszym papieskim orędziu radiowym – wygłoszonym z całą świadomością w okolicznościach starannie przygotowanych, uroczystych, specjalnych, w pewnym sensie przełomowych, czyli jako centralny punkt oficjalnej inauguracji działalności Radia Watykańskiego – zwraca się nie tylko np. do katolików, ale do wszystkich ludzi, nawet do wszystkich bytów. Przy czym papież z naciskiem wskazuje, że adresatami jest tak świat doczesny, ziemski, jak również świat nadprzyrodzony, w tym przede wszystkim sam Bóg.

Ponieważ przedstawione powyżej informacje mogą budzić wątpliwości co do faktycznego stanu rzeczy (np. w znaczeniu jakoby miała miejsce błędna interpretacja pierwszego papieskiego orędzia radiowego), należy zaproponować zapoznanie się z ich uzasadnieniem²⁷⁸. Na samym początku „Qui arcano Dei consilio” Pius XI umieścił słowa: „zwracamy się (...) do wszystkich bytów”. Już z nich wynika, że przesłanie jest skierowane także do Boga, czy nawet przede wszystkim, rozumując w duchu właściwym chrześcijaństwu, do Niego. Papież

²⁷⁸ Autor sam był tym bardzo zaskoczony, gdy pierwszy raz, ok. 10 lat temu, odkrył i przeczytał „Qui arcano Dei consilio”. Kiedy niedługo później chciał opublikować opracowanie na ten temat, to pierwsze próby skończyły się niepowodzeniem. M.in. ostrzegano, iż takie rozumienie myśli i intencji Piusa XI co najmniej budzi wątpliwości oraz że autor w razie opublikowania opracowania narazi się na wyśmianie np. w stylu, że twierdzi, jakoby Bóg słuchał radia.

następnie zacytował słowa z Pisma św.: „Słuchajcie, niebiosa” (Pwt 32,1)²⁷⁹. W rozumieniu biblijnym niebiosa (czy też niebo) to „miejsce”, gdzie Bóg przebywa, mieszka, Jego stolica, z której władza, zstępuje, by np. objawić się w doczesności. Bardzo dobrze pokazuje to np. modlitwa Pańska: „Ojcze nasz, który jesteś w niebie” (Mt 6,9). W takim razie, zwracać się z przesłaniem do nieba to tyle, co zwracać się do jego mieszkańców, a w takim razie adresem przesłania jest także, a dokładniej jest w pierwszym rzędzie sam Bóg²⁸⁰. Z kolei na samym początku drugiego akapitu „Qui arcano Dei consilio” mamy jako potwierdzenie dla takiej interpretacji, istotne doprecyzowanie. Pius XI wypowiada się tam w taki oto sposób: „Niech to będzie nasze pierwsze słowo: Chwała Bogu w najwyższych niebiosach”²⁸¹. Sposób, w jaki papież wyraził tutaj swoją myśl, przedstawia się jako taki sam, jak w przypadku uroczystego mszalnego hymnu „Chwała na wysokości Bogu”, jak też w przypadku modlitwy „Chwała Ojcu i Synowi, i Duchowi Świętemu”. Stąd jako uzasadnione jawi się rozumienie, że papieskie słowa „Chwała Bogu w najwyższych niebiosach” należy rozumieć w znaczeniu, że Pius XI zwraca się do Boga. Gdyby orędzie zostało przygotowane w naszych czasach, to być może mielibyśmy

²⁷⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

²⁸⁰ Szerzej na ten temat zob. J.-M. Fénasse, J. Guillet, *Ciel*, w: *Vocabulaire de théologie biblique. Deuxième édition révisée et augmentée*, red. X. Léon-Dufour i inni, Paris 1971, kol. 167n.

²⁸¹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

tam np. słowa „Chwała Tobie, Boże, na wysokościach”, czyli odpowiadające naszemu współczesnemu, rozpowszechnionemu sposobowi zwracania się do adresata. W tekście pierwszego papieskiego orędzia radiowego zamieszczonym w „Acta Apostolicae Sedis” omawiany fragment jest opatrzonej informacją wskazującą, że papież skorzystał z Ewangelii św. Łukasza, rozdział II, werset 14. W Ewangelii św. Łukasza wprowadzają go słowa: „I nagle przyłączyło się do anioła mnóstwo zastępów niebieskich, które wielbiły Boga słowami” (Łk 2,13). Przytoczony werset jednoznacznie wskazuje, iż następnie w tej księdze biblijnej chodzi o modlitwę uwielbienia oraz dziękczynienia, której adresatem jednoznacznie jest Bóg. Prowadzi to do wniosku, że w „Qui arcano Dei consilio” papież Pius XI podjął przesłanie biblijne. Na samym początku następnego zdania pierwszego papieskiego orędzia radiowego Pius XI ponownie wskazuje: „Chwała mianowicie Bogu”²⁸². Trzeba także koniecznie uwzględnić, że na początku zaś następnego akapitu papież zaznacza, że teraz orędzie skierowane jest do innego adresata, a mianowicie do ludzi²⁸³. Za rozumieniem, iż papież wskazuje, że Bóg to jeden z adresatów orędzia i że jest to bardzo ważne dla wszystkich, przemawia również następujący argument. W tekście „Qui arcano Dei consilio” zamieszczonym w „Acta Apostolicae Sedis” każdy akapit poprzedza nagłówek. Wyjątek stanowi akapit ostatni ze słowami

²⁸² Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

²⁸³ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 66.

uroczystego błogosławieństwa „Urbi et orbi”, dla Rzymu i świata, czyli dla wszystkich. Natomiast każdy ze wspomnianych nagłówków informuje, do kogo papież zwraca się w danym akapicie. Akapit drugi poprzedza tytuł „Ad Deum”, w tłumaczeniu na język polski: „Do Boga”²⁸⁴. Również w zamieszczonym na portalu watykańskim „La Santa Sede” (pl. „Stolica Święta”) tłumaczeniu pierwszego papieskiego orędzia radiowego na język włoski analogicznie akapity mają swoje tytuły wskazujące, do kogo teraz Pius XI zwraca się. W przypadku drugiego akapitu jest to nagłówek „A Dio”, czyli „Do Boga”²⁸⁵. Oznacza to, że przekład włoski potwierdza jak najbardziej przedstawione powyżej rozumowanie.

W pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI przedstawia Boga bardzo pozytywnie. Przekazuje tutaj to, co od zawsze chrześcijaństwo o Nim podaje. W tym duchu pokazuje też, że wieczny Bóg jak najbardziej jest obecny i skutecznie działa także współcześnie, w tym, gdy chodzi o najnowsze osiągnięcia cywilizacji. I tak papież wskazuje, że radio jest wspólnym dziełem Boga i zarazem jak najbardziej także ludzi. Bóg także tą drogą pomaga, wskazuje i błogosławi całemu światu. Co do Jego cech

²⁸⁴ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

²⁸⁵ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65 ; tenże, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura (12.02.1931)*, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html, dostęp 8.07.2017, akapit 2 nagłówek.

tradycyjnie ukaziwanych przez Kościół katolicki, to wskazanie na nie pokazuje, że współczesność jest częścią Jego dzieła, podobnie jak przeszłość i przyszłość. Przy czym papież akcentuje w tym sprawdzonym w praktyce tradycji skarbcu także to, na co mniej zwracano czy nadal mniej zwraca się uwagę: dzieło Boga dotyczy nie tylko ludzi, dotyczy nie tylko świata nadprzyrodzonego. Papież wskazuje na wszystkie stworzenia²⁸⁶.

2. Wszystkie byty stworzone: świat nadprzyrodzony i ziemski

Pozostaje, abyśmy Miastu i Światu (...) udzielili błogosławieństwa apostolskiego, co też czynimy w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego²⁸⁷.

W pierwszym zdaniu orędzia „Qui arcano Dei consilio” papież Pius XI m.in. zwraca się do wszystkich stworzeń. Na ile udało się sprawdzić w związku z przygotowaniem omawianego tematu, podobnie jak w przypadku zwrócenia się Boga mamy do czynienia z czymś wyjątkowym w skali globalnej, a może nawet nikt inny nigdy tego nie zrobił. Przy czym papież wskazując na wszystkie stworzenia doprecyzowuje, że chodzi mu o ziemski świat doczesny oraz o niebo w znaczeniu świata nadprzyrodzo-

²⁸⁶ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65, 66, 69–70.

²⁸⁷ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 70.

nego. Co do pierwszego z nich, to następnie w pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI poświęci właśnie jemu bardzo dużo uwagi. Jednak nie na zasadzie oddzielenia go od Boga, ale pokazując na związki z Nim, na zainteresowanie oraz skuteczną opiekę z Jego strony. Jak widać, Pius XI dzieli się przekonaniem, iż pierwsze papieskie orędzie radiowe i tym samym związany z nim przekaz medialny posiadają zasięg nie tylko globalny, ale powszechny. Przekraczają skutecznie granice doczesności. A co do tej ostatniej, to nie chodzi wyłącznie nawet o przecież bardzo liczną grupę wszystkich ludzi. To nie tylko tak np. przecież istotne dla człowieka ograniczenia związane z odległością w przestrzeni zostają w takim razie przewyżnione: jeśli nie całkowicie, to jednak przynajmniej w bardzo dużym stopniu. „(...) zwracamy się do wszystkich bytów (...) mówiąc do nich tutaj oraz następnie, sięgając po słowa samego Pisma Świętego. Słuchajcie, o niebiosy, tego, co właśnie mówię, usłysz ziemio słowa ust moich (Pwt 32,1). Usłyszcie, wszyscy ludzie, zwróćcie ucho, o wy wszyscy mieszkańcy globu ziemskiego, zjednoczeni w tym samym zamiarze, bogaci i ubodzy (Ps 48,1). Usłyszcie, o wyspy dalekie, słuchajcie, o ludy odległe (Iz 49,1)”²⁸⁸. Jak było już wskazane, w tekście pierwszego papieskiego orędzia radiowego zamieszczonym w „Acta Apostolicae Sedis” poszczególne akapity wprowadzają nagłówki. Pełnią one istotną rolę, ponieważ wskazują, do kogo następnie papież się zwraca

²⁸⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

z przesłaniem. Pierwszy akapit poprzedza nagłówek „Ad universam creaturam” (pol. „Do każdego stworzenia”). Z kolei gdy chodzi o wspomniany powyżej przekład włoski pierwszego papieskiego orędzia radiowego, to jego pierwszy akapit jest wprowadzony za pomocą nagłówka: „A tutto il creato” (pol. „Do całego świata stworzonego”). Co więcej, na tytuł tego tłumaczenia składają się słowa: „Do wszystkich ludzi i do każdego stworzenia” (wł.: „A tutte le genti e ad ogni creatura”)²⁸⁹. Tak więc przekład włoski bardziej ukierunkowuje uwagę odbiorcy na to, że przez pierwsze papieskie orędzie radiowe Pius XI zwraca się do wszystkich stworzeń.

Z jednej strony trzeba mieć na uwadze, że papież w orędziu „Qui arcano Dei consilio” nie rozwija kwestii, że zwraca się do wszystkich bytów stworzonych. Z drugiej jednak strony przecież to zrobił. A nie była to epoka, jak współcześnie, zwracania uwagi na sprawy związane z ekologią, prawa zwierząt, ich dobrostan, ochronę przyrody, szacunek dla niej, żeby wskazać przynajmniej te różnice. Nawet w najbogatszych częściach świata w drugiej połowie lat 20. i w pierwszej połowie 30. ubiegłego stulecia standard życia był znacząco niższy niż ok. 100 lat później, życie było dużo trudniejsze. Na dodatek doszedł wielki kryzys ekonomiczny z masowym bezrobociem i jego wielorakimi, katastrofalnymi konsekwencjami. Nawet w bogatych krajach wiele osób nie miało środków do życia

²⁸⁹ Pius XI, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura* (12.02.1931), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html, dostęp 8.07.2017, tytuł i nagłówek akapitu 1.

i było głodnych. Pius XI zdaje sobie z tego sprawę i stara się pomóc, jak pokazują np. jego encykliki z tego okresu: „Quadragesimo anno” (15 maja 1931 r.)²⁹⁰ oraz „Nova impendet” (2 października 1931 r.)²⁹¹. Trzeba jednakże uwzględnić, że papież zwracając się w pierwszym papieskim orędziu radiowym do wszystkich stworzeń wpisuje się w przesłanie, którym chrześcijaństwo dzieli się od samego początku. Pius XI na to jednoznacznie wskazuje, zaznaczając zarazem, że posiada to od początku pierwszorzędne znaczenie i tak też jest ukazywane: inna sprawa, niestety, jeśli mimo to przez ludzi jest to niezauważane. Otóż na sam początek pierwszego papieskiego orędzia radiowego składa się stwierdzenie, że mamy do czynienia z realizacją dla ludzi tajemniczego planu, który ma Bóg. Idąc za teologią katolicką można go określić mianem realizacji dzieła stworzenia i zbawienia. Odpowiada temu logika orędzia. Na początku jest mowa o zamiarze Boga. Następnie papież wskazuje na realizację tego zamiaru przez Boga i przez ludzi, którzy z Nim współdziałają. Wskazuje szczególnie na dokonane już skutecznie misterium wielkanocne Chrystusa i na obecną sytuację, zadania, powinności, możliwości i misję aktualnie

²⁹⁰ Pius XI, *Lettera enciclica sulla ricostruzione dell'ordine sociale nel 40° anniversario della Rerum novarum „Quadragesimo anno”* (15.05.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html, dostęp 27.11.2024, akapit 1n.

²⁹¹ Pius XI, *Lettera enciclica sulla crisi economica del 1929 „Nova impendet”* (2.10.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19311002_nova-impendet.html, dostęp 14.10.2024, akapity 1n.

żyjących ludzi, którym stale ze swą pomocą skutecznie towarzyszy Bóg. Pierwsze papieskie orędzie radiowe wieńczy błogosławieństwo „Urbi et orbi”, czyli dla Rzymu i całego świata. Ten zaś, jak to wynika z początku orędzia, Pius XI przedstawia nie tylko w znaczeniu, jakoby chodziło wyłącznie o ludzi. Pius XI udziela błogosławieństwa w imieniu Boga, z Jego mandatu i w ramach swojej misji. Błogosławieństwo w tym sensie zostało przyzwane, by przyszło do doczesności z wieczności, od Boga, który jest celem przemierzania drogi w doczesności²⁹².

Pius XI właśnie w kluczu realizacji dzieła stworzenia i zbawienia ukazuje powierzenie mu posługi papieskiej oraz jej realizację, jak też związek z apostołami powołanymi przez Chrystusa, a szczególnie z przewodzącym im św. Piotrem, następnie zaś pojawienie się wspaniałego wynalazku, jakim jest radio dające ludziom niesłychaną dotąd możliwość komunikowania się z innymi. Na bardzo ważny element ciągłości i realizacji dzieła stworzenia i zbawienia, jak wskazuje pierwsze papieskie orędzie radiowe, składa się Pismo św. jako ustawicznie aktualne i ważne. Pius XI zaznacza też, że misja powierzona pierwszym apostołom i jemu jako papieżowi z ustanowienia samego Boga dotyczy nie tylko wszystkich ludzi, lecz wszystkich stworzeń. Papież powołuje się tu na tekst biblijny: powszechnie dostępny, tak samo natchniony, dany przez Boga jak inne fragmenty Pisma św. Jest to uroczyste polecenie dane osobiście przez samego Chrystusa na samym

²⁹² Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65–70.

początku wypełniania misji swej przez Kościół. W zakończeniu Ewangelii św. Marka mówi On: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu!” (Mk 16,15). Następnie Pius XI opiera się także na Starym Testamencie, a dokładniej na uroczystych słowach człowieka szczególnie ważnego, bliskiego Bogu i wypełniającego z powodzeniem ważną, powierzoną mu przez Boga dla dobra potrzebujących ratunku misję, tzn. Mojżesza. Także w tym przypadku chodzi o komunikowanie się o zasięgu powszechnym, czyli dotyczące nie tylko ludzi. „Uważajcie, niebioso, na to, co powiem, słów moich ust słuchaj, ziemio” (Pwt 32,1). Trzeba też uwzględnić, iż Pius XI powołuje się na Księgę Izajasza: „Wyspy, posłuchajcie Mnie! Ludy najdalsze, uważajcie!” (Iz 49,1). To jednak nie wszystko, ponieważ na zakończenie drugiego akapitu orędzia papież podejmuje przesłanie z Listu do Kolosan. Jest to jednoznaczne przesłanie o tym, że Chrystus przez misterium wielkanocne pojednał ze sobą wszystko, co jest na ziemi i w niebie (Kol 1,20). W Liście do Kolosan kontekst jednoznacznie wskazuje, że wskazane pojednanie jak i całe dzieło stworzenia i zbawienia przynosi ratunek nie tylko ludziom²⁹³.

Takie przekazane w pierwszym papieskim orędziu radiowym podejście do świata stworzonego jest jak najbardziej spójne z bardzo ważnym rysem pontyfikatu Piusa XI, jaki stanowi ukazywanie Chrystusa jako Króla

²⁹³ Jan Paweł II, wyjaśniając Kol 1,15-20, wskazał, że tekst ten przedstawia misterium, przez które Bóg jednoczy z sobą „ludzi i całe stworzenie” (*Bł. Jan Paweł II. Komentarz do Ksiąg Nowego Testamentu, antologię tekstów oprac. M. Czeakański, Kraków 2012, s. 489*).

wszechświata. Za zawołanie swego pontyfikatu Pius XI przyjął słowa: „Pax Christi in regno Christi” (pol. „Pokój Chrystusa w królestwie Chrystusa”)²⁹⁴. W Roku Jubileuszowym 1925 ustanowił on święto Chrystus Króla, następnie obchodzone jako święto Chrystusa Króla wszechświata. Pius XI w ogłoszonej w związku z tym encyklice „Quas primas” (11 grudnia 1925 r.) wyjaśnia, z jakim królowaniem mamy tutaj do czynienia. Wskazuje m.in., że podlega mu wszystko, co stworzone, że posiada ono charakter powszechny i społeczny²⁹⁵. Podkreśla też, że konieczne trzeba tu uwzględnić doczesność: „myliłby się poważnie ten, kto odbierałby Chrystusowi (...) władzę nad wszystkim rzeczami doczesnymi”, zważywszy, że otrzymał On od Ojca pełne prawo i faktyczną władzę nad wszystkim, co stworzone²⁹⁶. W pierwszym papieskim

²⁹⁴ Zob. brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.

²⁹⁵ Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”* (11.12.1925), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html, dostęp 23.04.2020, punkt „Natura e valore del Regno di Cristo” i punkt „Regno universale e sociale”. Zob. G. Sicard, *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de littérature ecclésiastique” 102(2001) nr 2, s. 149n; A. Monticone, *La Radio Vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: *Chiesa e società dal secolo IV ai nostri giorni. Studi storici in onore del P. Ilarino da Milano*, red. Istituto di Storia Università degli Studi Perugia, t. 2, Roma 1979, s. 683n.

²⁹⁶ Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”* (11.12.1925), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html, dostęp 23.04.2020, punkt „Regno universale e sociale”.

orędziu radiowym Pius XI wskazuje, że przekaz radiowy to część tego królestwa – jego istnienia, życia, rozwoju – i to bynajmniej nie najgorsza, to wspaniały, cudowny wynalazek, wielka moc dana ludziom przez Boga, by czynili, posługując się również nim, dobro²⁹⁷. Wymienione w tym przesłaniu cechy Boga – a do takich, co przedstawiają 1. i 2. akapit „Qui arcano Dei consilio”, należy wola, by np. głosić Ewangelię wszystkim stworzeniom oraz by zaprowadzić pokój pomiędzy wszystkimi bytami, które „są na ziemi, jak też tymi, które są w niebiosach” – to zaś dla ludzi wzór do naśladowania²⁹⁸. Pius XI, prezentując takie podejście do rzeczywistości stworzonych, wpisuje się w przekaz jak najbardziej promowany przez chrześcijaństwo, jednak rzeczywiście raczej mało znany i uwzględniany, choć prezentowany przez chrześcijaństwo od początku, w tym współcześnie. Oto wybrane przykłady. W Liście do Rzymian św. Paweł pisze:

²⁹⁷ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n; Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica „Miranda prorsus”* (8.09.1957), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html, dostęp 30.04.2016, akapit 1; Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu „Inter mirifica”* (4.12.1963), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87, nr 1; Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali „Il rapido sviluppo”* (24.01.2005), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html, dostęp 20.08.2015, nr 14.

²⁹⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

„(...) stworzenie z upragnieniem oczekuje objawienia się synów Bożych. Stworzenie bowiem zostało poddane marności – nie z własnej chęci, ale ze względu na Tego, który je poddał – w nadziei, że również i ono zostanie wyzwolone z niewoli zepsucia, by uczestniczyć w wolności i chwale dzieci Bożych. Wiemy przecież, że całe stworzenie aż dotąd jęczy i wzdycha w bólach rodzenia. Lecz nie tylko ono, ale i my sami, którzy już posiadamy pierwsze dary Ducha, i my również całą istotą swoją wzdychamy, oczekując przybrania za synów – odkupienia naszego ciała” (Rz 8,19-23). Słowa te dobrze będzie zestawić z bardzo mocno zakorzenionym w starożytnym Rzymie i upowszechnionym przez Rzymian upodobaniem do zabijania zwierząt w amfiteatrach, co m.in. doprowadziło nawet do wyginięcia niejednego ich gatunku w basenie Morza Śródziemnego²⁹⁹. Św. Franciszek z Asyżu głosił Ewangelię ptakom oraz doprowadził do zgody między dzikim wilkiem i mieszkańcami Gubbio. Temu też świętemu zawdzięczamy tradycję szopki bożonarodzeniowej, akcentowania obecności zwierząt w przekazie o znaczeniu narodzin Chrystusa. Można też m.in. wskazać św. Antoniego Pustelnika z Egiptu, który zaopiekował się prosiakiem i zaprzyjaźnił z nim, przyjaźń św. Hieronima z lwem, modlitwy św. Bazylego za zwierzęta. Zachował się przekaz o przyjaźni świętego pustelnika czy pustelnicy z kobrą jak też o tym, że św. Idzi został ranny w obronie sarny przed myśliwymi i następnie też się zaprzyjaźnili,

²⁹⁹ Zob. P. Kubiak, *Kilka uwag na temat igrzysk z udziałem dzikich zwierząt w antycznym Rzymie*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” 16(2017), s. 109n.

o przyjaźni św. Rocha z przygarniętym przez niego bezdomnym pieskiem. Św. Marcin de Porres założył schronisko dla zwierząt (prawdopodobnie pierwsze w historii). Św. Róża z Limy potrafiła dogadać się z komarami, żeby jej nie szkodziły. Św. Filip Neri opiekował się nie tylko dziećmi, ale także bezdomnymi kotami w Rzymie. Św. Francisco Marto z Fatimy też opiekował się zwierzętami, co w znakomity sposób zostało przedstawione na jego nagrobku tak wcześniejszym, jak i obecnym³⁰⁰. Istotne dla omawianego tematu jest nauczanie papieży Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka. Ponieważ wydaje się ono mało znane czy nawet nieznane, to najlepszym rozwiązaniem będzie przytoczyć jego wybrane fragmenty. W bardzo ważnym dokumencie, którym jest encyklika poświęcona Duchowi Świętemu, Jan Paweł II naucza: „Wcielenie Boga-Syna oznacza przyjęcie do jedności z Bogiem nie tylko ludzkiej natury, ale – w tej naturze – poniekąd wszystkiego, co jest <ciałem>: całej ludzkości, całego widzialnego, materialnego świata. Wcielenie ma także swój sens kosmiczny oraz kosmiczny wymiar. <Pierworodny

³⁰⁰ Zob. np. M. Starowieyski, *Zapytaj zwierząt, pouczą. Czyli opowiadania wczesnochrześcijańskich pisarzy o zwierzętach*, Kraków 2014, s. 55n; B. Jastrzębski, J. Jastrzębski, *Samotność i wspólnota. Czyli sztuka życia w późnej starożytności (teoria i praktyka I–V wieku)*, Kraków 2022, s. 295n; P. de Benedetti, *Zwierzęta*, w: *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei*, Kielce 2000, s. 793n; W. Misztal, *Problem przemocy w mediach: propozycja ze strony duchowości*, w: *Przemoc w mediach*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin 2020, t. 2, s. 127n; J.M. Szewek, *Świat według św. Franciszka*, <https://www.swietostworzenia.pl/o-nas/nasz-patro-n/365-swiat-wedlug-sw-franciszka>, dostęp 11.10.2021.

wszelkiego stworzenia> (por. Kol 1,15), wcielając się w konkretne człowieczeństwo Chrystusa, jednoczy się w pewien sposób z całą rzeczywistością człowieka, który także jest <ciałem> (por. np. Rdz 9,11; Pwt 5,26; Hi 34,15; Iz 40,6; 52,10; Ps 145 [144],21; Łk 3,6; 1 P 1,24) – a w niej z wszelkim <ciałem>, z całym stworzeniem”³⁰¹. Ze swej strony Benedykt XVI, powołując się na pierwszorzędną autorytet liturgii i Pisma św., następująco przedstawia związki świata stworzonego z Bogiem: „Tak dokładnie przedstawia się treść pierwszej części modlitwy, która teraz będzie odmawiana: <Spraw, niech Twój Kościół ofiaruje Tobie siebie samego jako ofiarę żywą i świętą>. Ta skierowana do Boga intencja, dotyczy również nas. Mamy tu odniesienie do dwóch tekstów z <Listu do Rzymian>. My sami, z całym naszym bytem, mamy być adoracją, ofiarą, zwrócić nasz świat Bogu i w ten sposób przemienić świat. Sprawowanie kapłaństwa ma prowadzić do konsekracji świata, aby świat stał się żywą hostią,

³⁰¹ Jan Paweł II, *Encyklika o Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata „Dominum et Vivificantem”* (18.05.1986), nr 50 (tekst za programem komputerowym: Nauczanie Ojca Świętego Jana Pawła II – komputerowy zbiór dokumentów papieskich. Wersja 1.0, Wydawnictwo M, Kraków 1999). Zob. tenże, *Celebrazione della Parola: omelia. Zamość* (12.06.1999), https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/travels/1999/documents/hf_jp-ii_hom_12061999_zamosc.html, dostęp 10.01.2025, nr 3n; tenże, *Messaggio per la celebrazione della XXIII Giornata Mondiale della Pace 1° gennaio 1990 „Pace con Dio Creatore. Pace con tutto il creato”* (8.12.1989), https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace.html, dostęp 10.01.2025, nr 1n.

aby stał się on liturgią: żeby liturgia nie była rzeczywistością sytuującą się obok spraw tego świata, ale by sam świat stał się żywą hostią, stał się liturgią. Jest to wielka wizja, którą (...) miał Teilhard de Chardin, także on: na koniec będziemy mieli prawdziwą powszechną liturgię, kiedy wszechświat stanie się żywą hostią³⁰². W „Encyklice poświęconej trosce o wspólny dom <Laudato si>” papież Franciszek m.in. pisze o ostatecznej, udzielonej przez Boga przyszłości: „U kresu naszego życia spotkamy się twarzą w twarz z nieskończonym pięknem Boga (por. 1 Kor 13,12) i będziemy mogli z radosnym podziwem odczytywać tajemnicę wszechświata, który wraz z nami będzie uczestniczył w pełni bez końca. Tak, jesteśmy w drodze do szabatów wieczności, do nowego Jeruzalem, do wspólnego domu w niebie. Jezus mówi nam: <Oto czynię wszystko nowe> (Ap 21,5). Życie wieczne będzie wspólnym zadziwieniem, gdzie każde stworzenie, świetliście przemienione, zajmie swoje miejsce i będzie miało coś, czym obdarzy ubogich ostatecznie wyzwolonych”³⁰³. Papież Franciszek 6 sierpnia 2015 r. ustanowił, by podobnie jak to już miało miejsce w Kościele prawosławnym, także w Kościele katolickim 1 września każdego

³⁰² Benedykt XVI, *Homélie: célébration des vêpres, Aoste 24.07.2009*, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/fr/homilies/2009/documents/hf_ben-xvi_hom_20090724_vespri-aosta.html, dostęp 17.08.2009, akapit 13.

³⁰³ Franciszek, *Encyklika poświęcona trosce o wspólny dom „Laudato si”* (24.05.2015), https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf, dostęp 18.06.2016, nr 243.

roku obchodzić Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Świata Stworzonego³⁰⁴. W tym samym roku papież ogłosił pierwsze z corocznych orędzi na ten dzień³⁰⁵.

W niestety również mało znanym przemówieniu z 2011 r. do Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu papież Benedykt XVI, w nawiązaniu do powszechnego korzystania z nowych narzędzi komunikowania się, tak mówił o powołaniu właściwym dla technologii: „Należy również wziąć pod uwagę, że komunikacja w czasach <nowych mediów> wiąże się z coraz bliższą i coraz bardziej zwyczajną relacją człowieka z maszynami, od komputerów po telefony komórkowe, żeby wymienić tylko te najbardziej powszechne. Jakie będą skutki tej stałej relacji? Już papież Paweł VI, nawiązując do pierwszych projektów automatyzacji językowej analizy tekstu biblijnego, wskazywał drogę refleksji, pytając: <Czyż nie jest to wysiłek zaszczepienia w instrumentach mechanicznych odblasku funkcji duchowych, który to wysiłek doznał nobilitacji i wywyższenia do rangi posługi, która weszła w kontakt z sacrum? Czy to duch stał się więzieniem materii, czy też może to materia, już okiełznana i zmuszona do wykonywania praw ducha, nie ofiaruje

³⁰⁴ Franciszek, *Lettera per l'istituzione della „Giornata Mondiale di Preghiera per la Cura del Creato”* (6.08.2015), https://www.vatican.va/content/francesco/it/messages/cura-creato/documents/papa-francesco_20150806_lettera-giornata-cura-creato.html, dostęp 29.11.2024, akapit 1n.

³⁰⁵ Zob. wykaz tych orędzi wraz z przekierowaniami do pełnego tekstu każdego z nich: <https://www.vatican.va/content/francesco/it/messages/cura-creato.index.html>, dostęp 29.11.2024.

samemu duchowi wzniosłego hołdu posłuszeństwa?>”. Zaraz potem Benedykt XVI kontynuuje: „W tych słowach możemy odczuć głęboką więź z duchem, do której technologia jest wezwana przez powołanie (por. enc. *Caritas in veritate*, 69)”³⁰⁶. W przywołanym w cytacie fragmencie encykliki „Encyklika o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie” papież wskazuje m.in.: „Dlatego technika wpisuje się w przykazanie *uprawiania i doglądania ziemi* (por. Rdz 2,15), którą Bóg powierzył człowiekowi i trzeba ją tak ukierunkować, aby umacniała owo przymierze między człowiekiem i środowiskiem, które powinno odzwierciedlać stwórczą miłość Bożą”³⁰⁷. Co do przemówienia z 2011 r. do Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu, to Benedykt XVI odwołał się wówczas do również mało znanego, wskazanego już wcześniej, przemówienia Pawła VI z 1964 r. do pracowników Centro automazione analisi linguistica dell’Aloisianum (Centrum Automatyzacji Analizy Językowej Aloisianum) w Gallarate koło Mediolanu. Oto najbardziej znaczące dla omawianej słowa z tego przesłania. „Dokąd się dojdzie? Nie potrafimy tego powiedzieć”.

³⁰⁶ Benedykt XVI, *Discorso ai partecipanti all’Assemblea Plenaria del Pontificio Consiglio delle Comunicazioni Sociali* (28.02.2011), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20110228_pccs.html, dostęp 7.08.2019, akapit 6.

³⁰⁷ Benedykt XVI, *Encyklika o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie „Caritas in veritate”* (29.06.2009), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html, dostęp 9.07.2009, nr 69.

„(...) mózg mechaniczny przychodzi z pomocą mózgowi duchowemu”. „Czy tutaj nasze ucho chrześcijańskie może usłyszeć jęki, o których mówi św. Paweł (Rz 8,22), stworzenia doczesnego, które aspiruje do wyższego stopnia duchowości?”³⁰⁸

3. Wszyscy ludzie

Usłyszcie, wszyscy ludzie, zwróćcie ucho, o wy wszyscy mieszkańcy globu ziemskiego, zjednoczeni w tym samym zamiarze, bogaci i ubodzy (Ps 48,1). Usłyszcie, o wyspy dalekie, słuchajcie, o ludy odległe (Iz 49,1)³⁰⁹.

Papież Pius XI w pierwszym papieskim orędziu radiowym zwraca się do wszystkich ludzi i zaznacza to już na samym początku³¹⁰. Gdyby przesłanie to zostało wygłoszone np. pod koniec XX w. lub na początku XXI w.,

³⁰⁸ Paweł VI, *Discorso al personale del „Centro automazione analisi linguistica” dell’Aloysianum* (19.06.1964), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640619_analisi-linguistica.html, dostęp: 7.08.2019, akapit 1n. Zob. W. Misztal, *Sztuczna inteligencja w świetle stosunku papieża Benedykta XVI do rozwoju komunikowania się*, w: *Sztuczna inteligencja – rzeczywiste wyzwania. Nowe technologie w komunikacji społecznej*, red. K. Drag, Biblos, Tarnów 2024, s. 77n.

³⁰⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

³¹⁰ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

to najprawdopodobniej takie podejście przedstawiałoby się czy było postrzegane jako zupełnie naturalne. Jednak na przełomie lat 20. i 30. ubiegłego stulecia większość ludzi na świecie nie posiada w domu odbiornika radiowego, znaczna część nigdy go jeszcze nie widziała, nie korzystała z niego, nawet nie wiedziała o jego istnieniu. Ludzie nie są też raczej mniej podzieleni niż współcześnie np. pod względem religijnym, narodowym, zamożności, miejsca zajmowanego w społeczeństwie, ze względu na wykonywaną pracę i zajmowane w związku z tym miejsce w hierarchii zatrudnienia, jednak podziały wiążą się wtedy z większym stopniem niekontaktowania się niż np. w latach dwudziestych XXI w. Przykłady dostarczają tu relacje pomiędzy różnymi wyznaniem chrześcijańskimi, w tym stosunek do papieża niekatolików i jego nauczania, czy też relacje pomiędzy pracodawcami a zatrudnionymi przez nich. Sam Pius XI w swoim nauczaniu też nie zawsze zwracał się do wszystkich ludzi: co jest jednakże zrozumiałe, ponieważ mogło chodzić o sprawy dotyczące np. wyłącznie lub w pierwszym rzędzie takiej czy innej grupy. Np. w ogłoszonej kilka miesięcy po wygłoszeniu pierwszego papieskiego orędzia radiowego encyklice „*Non abbiamo bisogno*”, w której papież przeciwstawiając się działaniom faszystowskim we Włoszech występuje m.in. w obronie prawa katolików do zrzeszania się, jako adresaci zostali wymienieni należący do Kościoła katolickiego patriarchowie, prymas, biskupi i inni ordynariusze z całego świata (z tym, że na samym początku dokumentu papież zaznacza, że na całym świecie

wiadomo, iż faszystowski rząd włoski podjął te działania przeciw katolikom w tym kraju)³¹¹. Najwyraźniej Pius XI w pierwszym papieskim orędziu radiowym chciał, by adresatami przesłania byli wszyscy ludzie i wyraźnie zazaczył to już na samym początku orędzia jak też na końcu, a dokładniej uroczyście udzielając błogosławieństwa całemu światu. W pierwszym akapicie „Qui arcano Dei consilio” Pius XI wprost wskazuje, że zwraca się do wszystkich stworzeń, w tym do wszystkich ludzi. Wygląda na to, że papież chce to podkreślić, ponieważ w tym krótkim fragmencie orędzia informuje o tym niejedną raz. Ludzie są ukazani jako jedna grupa, jedna społeczność. Papież w tym akapicie wskazuje tylko na dwie różnice między nimi: co do statusu majątkowego, oraz co do bycia geograficznie blisko lub daleko. Jednak tę ostatnią różnicę radio niweluje, a przynajmniej pozwala się z nią uporać. Natomiast Pius XI w pierwszym akapicie „Qui arcano Dei consilio” nie wspomina np., że ludzie różnią się wyznawaną religią. Do tej i innych różnic nawiąże on jak najbardziej dalej w orędziu. Jednak zarazem wskazuje, że kwestia religii posiada kluczowe znaczenie. Głoszenie Ewangelii, jak zaznacza papież, z ustanowienia Bożego dotyczy wszystkich stworzeń, w tym wszystkich ludzi i odnosi się to także do misji papieskiej. Jest tu odpowiedniość, gdy chodzi o radio, o nadanie za jego pomocą pierwszego papieskiego orę-

³¹¹ Pius XI, *Lettera enciclica sull’Azione Cattolica italiana „Non abbiamo bisogno”* (29.06.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310629_non-abbiamo-bisogno.html, dostęp 14.07.2024, adres i akapit 1.

dzia radiowego: papież przecież zwraca się do wszystkich stworzeń, w tym do wszystkich ludzi³¹².

Jeśli chodzi o adresatów, to w „Qui arcano Dei consilio” zostali oni wskazani w następującej kolejności, notabene odpowiadającej kolejnym akapitom: 1) wszystkie stworzenia, ze wskazaniem, że chodzi też o wszystkich ludzi; 2) Bóg; 3) wszyscy katolicy; 4) należący do Kościoła katolickiego kardynałowie, patriarchowie, arcybiskupi, biskupi, prałaci i pozostali kapłani; 5) katolicycy zakonnicy i zakonnice; 6) katolicycy misjonarze i misjonarki oraz wywodzący się z miejscowej ludności kapłani i katecheci; 7) wszyscy wierni świeccy należący do Kościoła katolickiego; 8) niechrześcijanie i niekatolicy; 9) ludzie sprawujący władzę; 10) ludzie podlegający sprawującym władzę; 11) ludzie bogaci; 12) ludzie dotknięci niedostatkiem; 13) zatrudnieni i pracodawcy; 14) cierpiący, w tym prześladowani; 15) cały świat: na zakończenie orędzia papież udziela błogosławieństwa wszystkim. Pius XI wychodzi wszystkim naprzeciw, w tym jeśli nie są to katolicy, nie są to chrześcijanie. Jak już widać, różnice między adresatami orędzia bynajmniej nie muszą być czymś negatywnym. Jak to przedstawia Pius XI, trzeba nawet w nich widzieć okazję, by jedni pomagali drugim zgodnie z możliwościami i potrzebami, uzupełniając się. Skoro zaś orędzie zaczyna od podkreślenia, że wszystkich adresatów Bóg otacza opieką i ponieważ przesłanie wieńczy udzielone w imię Boga i z Jego upoważnienia błogosławieństwo,

³¹² Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65.

stąd jedność i różnorodność są otoczone łaską, miłością ze strony Boga, nawet są ich narzędziem³¹³. Wygląda też na to, że jedna grupa adresatów związana jest ze sprawami o charakterze religijnym, druga zaś ze sprawami o charakterze świeckim. Jednak Pius XI np. nie przeciwstawia sobie tych zakresów, nie oddziela ich. Nie utożsamia ich także. Jednak stanowią one pewną całość, nawet niejako przenikają się, jak pokazuje wskazanie przedstawione w akapicie poświęconym sprawującym władzę: wszelka ludzka władza pochodzi od Boga, nie jest od Niego niezależna, nie jest ważniejsza od Boga, ale pozostaje Mu podporządkowana i zostanie przez Niego rozliczona³¹⁴. Takie przesłanie jest jak najbardziej zbieżne z tym, czego Pius XI naucza np. w swojej pierwszej encyklice „*Ubi arcano Dei consilio*” (23 grudnia 1922 r.)³¹⁵ oraz w związanej w ustanowieniem święta Chrystus Króla encyklice „*Quas primas*” (11 grudnia 1925 r.)³¹⁶.

³¹³ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 23(1931), s. 65n.

³¹⁴ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 23(1931), s. 65n.

³¹⁵ Pius XI, *Lettera enciclica sulla questione romana „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 20.08.2024, np. akapit 5 i 65.

³¹⁶ Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”* (11.12.1925), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html, dostęp 23.04.2020, np. punkt „Natura e valore del Regno di Cristo” i punkt „Regno universale e sociale”.

Orędzie „Qui arcano Dei consilio” skierowane jest bez żadnego wyjątku do wszystkich ludzi. Odpowiada to wskazanej w nim woli Boga, który chce, by Ewangelię głosić wszystkim ludziom, czyli im wszystkim chce On błogosławić i obdarzyć życiem wiecznym. Innymi słowy, jak to zostało przedstawione np. w encyklice „Quas primas” (11 grudnia 1925 r.), jest to troska o królestwo Chrystusa. Zarazem papież w orędziu wymienia grupy w tej jednej jedynej społeczności ludzkiej. Wolno i warto się zastanowić, czy jest tu pewien program np. w znaczeniu wyjścia z pomocą naprzeciw ówczesnym wyzwaniom. Koniec lat 20. i początek lat 30. ubiegłego stulecia w znacznej mierze wiążą się z dużym znaczeniem świadomości przynależności do narodu czy państwa, nawet z nacjonalizmem, szowinizmem, z popularyzacją i stosowaniem w praktyce koncepcji walki klas społecznych między sobą, rasizmem i wprowadzaniem w życie na coraz szerszą skalę koncepcji walki ras czy dominacji jednej rasy nad innymi, w tym na zasadzie władania rasy panów nad innymi jako niewolnikami, czy wręcz wszelkimi środkami unicestwienia przeciwników. A były to też czasy kolonializmu: jednoznacznie pokazuje to np. ówczesna mapa Afryki. W pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI np. nie wskazuje na przynależność rasową ani nie akcentuje przynależności narodowościowej lub państwowej. Może właśnie, by przeciwstawić się wskazanemu powyżej podejściu. Potwierdzenia może dostarczać to, że w orędziu w tym samym akapicie zwraca się do misjonarzy i misjonarek w znaczeniu osób przybyłych do krajów misyjnych

z innych części ziemi, a więc innej narodowości, oraz do duchownych i katechetów pochodzących z krajów misyjnych, działających w swojej ojczyźnie. Pius XI, podkreślając duże znaczenie tego wydarzenia, wyświęcił też pierwszych sześciu biskupów Chińczyków (28 października 1926 r.). W homilii wtedy wygłoszonej papież powiedział m.in.: „Jednak teraz nie możemy zatrzymać w sobie radości, którą jesteśmy całkowicie napelnieni, ponieważ widzimy pierwszy raz konsekrowanych, tutaj w Rzymie, przez papieża, biskupów wywodzących się lokalnego duchowieństwa chińskiego (...) przeznaczonych do tego, aby nieść swoim rodakom wiarę katolicką i szerzyć wśród nich królestwo Chrystusa”³¹⁷. Z podobnym prezentowaniem rozumienia ludzkości jako jedności złożonej z różnych narodów mamy do czynienia w homilii, którą Pius XI wygłosił niemal dokładnie rok później w związku konsekracją biskupią pierwszego Japończyka. „Tak więc z powodu dzisiejszej uroczystości mamy wielki powód do radości, my osobiście i ty sam razem z nami, czcigodny Bracie. Tym bardziej, że twoja konsekracja biskupia przypada pod auspicjami tego dnia, w którym Kościół celebrował królowanie Jezusa Chrystusa i Jego panowanie nad całym światem. To jest bowiem zadanie tobie powierzone, do jego wykonania jesteś posłany: rozszerzać, ile będziesz mógł, królestwo

³¹⁷ Pius XI, *Homelia. Celebrazione eucaristica per la consacrazione dei primi sei vescovi cinesi* (28.10.1926), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/homilies/documents/hf_p-xi_hom_19261028_iam-finis.html, dostęp 2.12.2024, akapit 1.

Chrystusa między twoimi rodakami”³¹⁸. W związku z tym, że Pius XI alarmował, iż katolicy są prześladowani w Meksyku, zostało mu zadane pytanie, czy taka sytuacja jego zdaniem nie jest karą Bożą za grzechy konkwistadorów i kontynuatorów ich dzieła. Wtedy papież jako na przyczynę wskazał zbyt późne dopuszczenie Indian do święceń kapłańskich³¹⁹.

Dokonane przez Piusa XI bardziej szczegółowe wskazanie różnych grup ludzi jako adresatów pierwszego papieskiego orędzia radiowego przedstawia się jako powiązane z dokładniejszymi wskazaniem, gdy chodzi o troskę o sprawy nadprzyrodzone i doczesne. Orędzie i komunikowanie się są tutaj narzędziem. I ten właśnie wątek zostanie następnie, stosownie do ducha „Qui arcano Dei consilio”, szerzej omówiony.

³¹⁸ Pius XI, *Homilia. Celebrazione eucaristica per la consecrazione del primo vescovo giapponese monsignor Hayosaka, vescovo di Nagasaki* (30.10.1927), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/homilies/documents/hf_p-xi_hom_19271030_vix-elapso.html, dostęp 2.12.2024, akapit 4.

³¹⁹ Zob. np. R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 405n.

VI. Troska o adresatów celem komunikowania się

Co do zwrócenia się do ludzi, to apostoł poleca nam czynić dobrze wszystkim³²⁰.

To, co papież Pius XI powiedział w pierwszym papieskim orędziu radiowym, pokazuje, jak radio można w praktyce wykorzystać, by pomagać, chronić, rozwiązywać problemy, zapobiegać im, działać na rzecz dobra. Pierwsze papieskie orędzie radiowe przedstawia się jako przesłanie, które przekazuje pewien program mocno ukierunkowany na zrozumienie sytuacji i na podjęcie adekwatnych działań, w tym inspirując, aktywizując. Np. co do ludzi posiadających dobra starając się pomóc także im, Pius XI wskazuje, iż są oni sługami Opatrzności Bożej, od której otrzymali znaczący potencjał, by dzięki niemu pomagać potrzebującym. Jest to jak najbardziej inspirujący program, pomoc, która posiada potencjał, ażeby wywołać następną skuteczną pomoc. Na tym przykładzie

³²⁰ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 66.

widać, że w pierwszym papieskim orędziu radiowym komunikowanie przedstawia się jako wyraz oraz narzędzie troski, udzielania pomocy, gdy chodzi o sprawy, o potrzeby tak nadprzyrodzone, jak i doczesne. Ono nie jest więc bezcelowe, lecz jest służbie jasno określonego celu. Jest normalnym i zrozumiałym, że mamy do czynienia z podejściem z perspektywy duchownego, a dokładniej, jak to określa teologia katolicka, widzialnej głowy Kościoła katolickiego: to przecież papież zwraca się z przesłaniem. Zarazem dokonuje się to w okolicznościach właściwych dla jego pontyfikatu, w takim czy innym przypadku specyficznych, charakterystycznych, nawet wyjątkowych dla niego. Na samym początku orędzia Pius XI z naciskiem dzieli się przy tym świadomością, iż wypełnia misję papieską, misję daną przez Boga, składającą się na Jego dla ludzi tajemnicze i zarazem dobroczynne dla świata plany, na ich realizację. Dokładniej ujmując, jest to misja wpisująca się w powołanie dwunastu Apostołów ustanowionych przez Chrystusa, a pierwszym z nich jest św. Piotr. Ta misja to głoszenie Ewangelii wszelkiemu stworzeniu, czyli troska o wszystkich, o ich los, o ich dobro. Pius XI włącza się w to dzieło, jak to dobitnie i uroczyście zaznacza w „*Qui arcano Dei consilio*”, także w przez to komunikowanie się, jakim jest sięgnięcie po radio, skorzystanie również jako papież z tej już danej przez Boga ludziom potęgi, i wygłoszenie pierwszego papieskiego orędzia radiowego. Kieruje słowa motywujące, przypominające, wskazujące na godność i zadania adresatów, nawet ostrzega i napomina, jeśli uznaje to za uzasadnione. Udziela także wszystkim, czyli jednej jedynej i zarazem bardzo

zróznicowanej grupie adresatów uroczystego papieskiego błogosławieństwa: także w tym przypadku w imieniu Boga, a i to przedstawia się jako istotna część papieskiej misji, w tym przypadku wypełnianej drogą medialną³²¹.

Dzięki orędziu radiowemu ludzie, do których zwraca się papież, mają szansę np. przypomnieć sobie czy lepiej zrozumieć, kim są oraz jakimi i dlaczego mają być. Zarazem mają możliwość przypomnieć sobie czy lepiej zrozumieć, kim są oraz jakimi i dlaczego mają być inni adresaci. Przedstawia się to jako ważne i z tego powodu, że niejedna osoba może należeć do więcej niż jednej grupy adresatów³²².

Trzeba tu jeszcze podjąć temat, że w pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI często powołuje się na Pismo św. Papież w ten sposób zwracając się np. ze wskazaniami i pochwałami, opiera przesłanie na autorytecie samego Boga. Jest to bardzo ważne, gdyż wskazuje na to, co pozytywne, jak też kreśli program działania czy ostrzeżenia. Dotyczy to jak najbardziej przekazanego w „Qui arcano Dei consilio” przesłania o Kościele katolickim i do niego. Tak Kościołowi, ludziom, którzy do niego należą i kształtują go, jak i innym adresatom, czyli wszystkim, Bogu i wszystkim stworzeniom, czyli także ludziom spoza Kościoła, w tym obojętnym wobec niego czy wrogo nastawionym, Pius XI pokazuje, co w tej wspólnocie wiary jest dobre, a nawet bardzo dobre, cenne, godne pochwały

³²¹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

³²² Np. Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 69n.

i przydatne dla wspólnego dobra oraz jakiego programu należy się trzymać, do czego należy dążyć. Takie podejście jest bardzo ważne również praktycznie, bo jest w stanie pozytywnie wpłynąć na odbiorców, np. dodać sił, podtrzymać, zmobilizować, natchnąć do działania, w tym do rewizji swych poglądów, korekty swoich działań³²³.

1. Bóg jako wzór do naśladowania

(...) który przychodząc głosił pokój tym, co są daleko, i tym, którzy są blisko (...), wprowadzając pokój we Krwi Swojego Krzyża, tak między bytami na ziemi, jak między tymi, które są w niebie³²⁴.

Bóg jako adresat został starannie ukazany przez papieża. Bogate przesłanie o Nim można przedstawić następująco. To jedyny samowystarczalny adresat orędzia: nie potrzebuje On pomocy, lecz, jak to przedstawia „Qui arcano Dei consilio”, jest tutaj wzorem, udziela jej, w tym wskazuje, co robić. Papież zwraca się do Niego jako do jedynego Boga jak też wymieniając, zgodnie z rozumieniem chrześcijańskim, poszczególne Osoby Trójcy św. Pius XI podkreśla, że Bogu należy się chwała. Ma On i realizuje swoje dobroczynne dla innych plany, w tym włączając w ich realizację jako współpracowników

³²³ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

³²⁴ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

ludzi, np. dwunastu Apostołów, papieża, duchowieństwo, wynalazcę radia Guglielmo Marconiego, sprawujących władzę, dających pracę. On też wszystkich rozliczy z powierzonych im zadań. On dał ludziom dla wspólnego dobra wszystkich np. zadania, misję przełożonych, dobra materialne, jak też potężne narzędzie, jakim jest zdolność komunikowania się przez radio, pozwalające kontaktować się w sposób wcześniej niemożliwy, tzn. nawet z najbardziej oddalonymi geograficznie w skali świata, a nawet wykraczając poza społeczność ludzką tak w doczesności, jak i w wieczności, a w tym z Nim samym. Bogu należy się posłuszeństwo. On błogosławi wszystkim, by szczęśliwie przeżyli życie, oświeca, kieruje, prowadzi nie tylko katolików. Bóg już teraz obdarza wszelkim dobrem, w tym np. pokojem. Chce zbawić wszystkich. Chrystus jest Odkupicielem, jednoczy, obdarza pokojem, pojednaniem. I dotyczy to całego świata doczesnego i nadprzyrodzonego. Jest Pasterzem Kościoła i najwyższym Władcą wszystkiego. Szczególnie troszczy się o potrzebujących, cierpiących, prześladowanych. To On ostatecznie jako Sędzia osądzi każdego, w tym wynagrodzi ludziom za ich dobre czyny, za wywiązanie się z powierzonej im misji i w całej pełni dokona się to przez zmartwychwstanie³²⁵.

Adresaci, w przypadku których papież nawiązuje do właściwego dla nich programu działania, otrzymują pomoc od Boga z uwzględnieniem dwóch porządków. Z tym, że w pierwszym papieskim orędziu radiowym

³²⁵ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

Pius XI ukazuje je w typowy dla swego nauczania sposób, czyli jako nietożsame, zarazem jednak ściśle ze sobą powiązane, przenikające się, wpływające wzajemnie na siebie, potrzebujące się wzajemnie. To samo można zauważyć, gdy papież ten w swoim nauczaniu, w tym w „*Qui arcano Dei consilio*”, ukazuje Boga³²⁶.

2. Religia

Także ku wam kieruje się Nasza myśl i Nasze słowo, którzy jeszcze jesteście dalecy od wiary i jedności z Chrystusem. Za was każdego dnia ofiarujemy modlitwy i ofiary Bogu i Panu wszystkich³²⁷.

W pierwszym akapicie orędzia papież dzieli się z odbiorcami przesłaniem, iż sprawy nadprzyrodzone, nadprzyrodzony wymiar życia dotyczą wszystkich i to także w doczesności. Tam przecież np. realizuje się wola Boga, by wszelkiemu stworzeniu głosić Ewangelię, ta zaś jest przesłaniem o zbawieniu i składa się na jego realizację³²⁸.

Zwróciwszy się do Boga i do wszystkich stworzeń, następnie, tzn. w 3. akapicie orędzia Pius XI adresuje przesłanie do katolików. Zaznacza przy tym, że podą-

³²⁶ Zob. np. G. Sicard, *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 102(2001) nr 2, s. 149n.

³²⁷ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 68.

³²⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65n.

za za nauczaniem św. Pawła, który nakazuje czynić dobrze wszystkim, a w tym najpierw domownikom wiary (Ga 6,10). W ten sposób adresatom orędzia papież wskazuje na zasadę np. pomagającą reagować na napotykaną różne okoliczności. Co do katolików i Kościoła katolickiego to Pius XI charakteryzuje go następująco, co zarazem przedstawia się jako zobowiązujący program. I tak katolicy względem siebie są domownikami, których łączy wiara, a więc wspólnota z Bogiem. Łączą ich między sobą więzy o charakterze rodzinnym. Relacje między sobą jako widzialną głową Kościoła katolickiego i wszystkimi innymi katolikami Pius XI określa właśnie w ten sposób i to wskazując m.in. na serdeczność, łagodność, bycie jedni dla drugich miłymi. Są owczarnią, która podlega Chrystusowi i o którą On się troszczy. Pius XI wskazuje też, iż od Niego papież otrzymał zadanie, by Mu w tym pomagać³²⁹.

Kolejny akapit zaadresowany jest do duchownych katolickich, a dokładniej, jak to zostało przedstawione, do kardynałów, patriarchów, arcybiskupów, biskupów, prałatów i księży. Także oni zostali otoczeni szczególną troską ze strony papieża. Zarazem na falach eteru zostają przedstawione ich zadania. Są uczestnikami trudów związanych z wypełnianiem powołania przez papieża, jego pomocnikami. Papieżowi bardzo zależy, by każdy z nich był wierny otrzymanemu powołaniu, stosownie do niego postępował. Jest to powołanie, by troszczyć się jako

³²⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 66.

pasterze o powierzonych im przez Boga wiernych. Oni mają pełnić wolę Boga. Ma to być płynąca z serca troska o to, co dzieje się z powierzonymi im ludźmi. Przy czym to sam Chrystus jest dla nich wzorem, jak postępować. Wypełnianie tej posługi to dla nich droga do zmartwychwstania oraz szczęścia i chwały życia wiecznego. By zadośćuczynić wypełnieniu tej misji niezbędna jest pomoc ze strony Boga, odpowiednie uformowanie człowieka przez Niego³³⁰.

Następny akapit Pius XI poświęcił zakonnikom i zakonnicom. Dla nich oraz dla innych odbiorców przesłania także są to istotne wskazania odnośnie istoty oraz oceny życia zakonnego. Zakonnicy i zakonnice to umiłowani synowie i córki dla papieża. Zdecydowali się spośród darów Bożych wybrać i podjąć te najwznioślejsze. Starają się oni zadośćuczynić nie tylko temu, co ich boski Król i Oblubieniec nakazuje, ale także spełnić Jego pragnienia. Jest to więc związek bardzo bliski, serdeczny, wzniosły, związek miłości i posłuszeństwa Mu jako wyraz miłości. Dokońuje się to przez śluby zakonne, które papież nie waha się nazwać najświętszymi, oraz przez wierne im kształtowanie całego życia. Przez realizację ślubu czystości czynią oni Kościół pięknym i takim go ukazują innym. Przez kontemplację zdołają go, jak też pokazują, jakim jest. Modląc się przychodzą Kościołowi z pomocą. Przez zajmowanie się nauką i nauczaniem, przez zdobywanie oraz udostępnianie wiedzy, w tym tej dotyczącej związków z Bogiem,

³³⁰ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 66n.

ubogacają go. Szczególnie pielęgnują Kościół i przyczyniają się do jego wzrostu, odpowiednio do swych możliwości i powołania, przez działalność kaznodziejską oraz apostołat. W takim razie ich udziałem jest powołanie, które ma cechy właściwe życiu w niebie i aniołom. Powierzony im został więc prawdziwy, drogocenny skarb. Potrzeba w takim razie z ich strony wielkiego, gorliwego starania, troski o niego. Pius XI wskazuje też, że nie chodzi tutaj jedynie o daną osobę, o to, by wiernie zrealizowała swoje powołanie, lecz o ich Króla i Oblubieńca. Dokładniej zaś ujmując, papież podejmuje w tym kontekście kwestię stania się dla Niego powodem do radości i wynagrodzenia Mu zniewag i zaniedbań ze strony innych ludzi, czyli uzupełnienia braków, gdy chodzi o miłość jako odpowiedź na doskonałą, niewysłowioną miłość ze strony Boga. Jak widać, życie zakonne, a więc także prowadzące je osoby, są dla papieża bardzo ważne. Podobnie ma się sprawa z działalnością misyjną³³¹. Na uwagę zasługuje, że w obu przypadkach papież wymienia także kobiety i to jako we właściwy sobie sposób równe mężczyznom. Nie jest to wtedy bynajmniej wszędzie stosowane podejście w Europie, czyli w najbardziej rozwiniętej i traktowanej często jako wzór części świata, czy szerzej na świecie. Przykładowo dostarcza hitleryzm oraz komunizm, które np. pod koniec lat 20. i na początku lat 30. miały nie tylko na Starym Kontynencie wielu zwolenników, posiadały bardzo duże

³³¹ R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 405n.

znaczenie i wciąż rosły w siłę mocno wpływając m.in. na relacje międzyludzkie, na funkcjonowanie społeczeństwa. „Podstawą nazistowskich poglądów w kwestii kobiecej był dogmat głoszący, że nierówność płci jest tak samo wieczna jak nierówność ras. I choć w wojnie płci nie oznaczało to degradacji kobiet aż do poziomu Żydów, to przecież skazywało je nieuchronnie na zamknięcie w kręgu spraw domowych. Jaskrawo widoczną oznaką dyskryminacji kobiet było wykluczenie ich z królestwa polityki: jedna z najwcześniejszych uchwał wewnętrznych NSDAP (styczeń 1921) odsuwała kobiety raz na zawsze od wszystkich kierowniczych stanowisk w partii”³³². Co do komunizmu, to można przytoczyć następującą ocenę sytuacji w Polsce. Dotyczy ona okresu po zakończeniu II wojny światowej, przecież jednak komunizm był wtedy wprowadzany dokładnie według już przed wojną wypracowanych i stosowanych wzorów radzieckich. „Powoływano się wówczas na poglądy w tej kwestii Marksa czy Lenina, którzy byli zdania, że tylko praca jest w stanie wyzwolić kobietę i postawić ją na równi z mężczyzną (...). Za tymi szumnymi hasłami, propagującymi pracę zawodową kobiet, kryło się prozaiczne wytłumaczenie – niedobory siły roboczej, uciążliwe zwłaszcza tuż po wojnie. W okresie odbudowy kraju oraz pierwszego etapu industrializacji i realizacji w 1950 roku planu 6-letniego, cenny był każdy pracownik”³³³.

³³² R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1977, s. 93.

³³³ J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, „Studia Edukacyjne” (2019), nr 54, s. 262.

W akapicie poświęconym misjonarzom i misjonar-
kom Pius XI przedstawia ich jako synów i córki najdroż-
szych w Chrystusie. Ich wysiłek misyjny to połączenie
modlitwy i pracy. Celem jest dzielenie się tą wspólnotą
z Chrystusem, którą jest wiara w Niego. To zaś oznacza,
że ten cel to także szerzenie Jego królestwa. Jak nieraz
można było zauważyć, jest to myśl i zaangażowanie się
drogie Piusowi XI, m.in. oznaczające, że trzeba bardzo
troszczyć się o doczesność, czynić ją lepszą³³⁴. Papież kie-
ruje też przesłanie, że misjonarze i misjonarki są podobni
do pierwszych Apostołów: użycie tutaj dużej litery przed-
stawia się jako informacja, że chodzi o Dwunastu Aposto-
łów, o których jest mowa na początku orędzia. Jest to więc
bardzo wysoka ocena, wyraz wielkiego uznania. Pius XI
wyjaśnia, co na to podobieństwo się składa, jaka jest
cena tego wszystkiego: z wielkim hartem ducha znoszą
oni niebezpieczeństwa, prześladowania, jak szyderstwa,
utrapienia, więzienie, przelewają krew, grozi im śmierć,
są zabijani, a jednak się nie poddają i zmagają. W ten
sposób składają wyznanie wiary i przyczyniają się, że
przybywa chrześcijan, są chwałą Chrystusa, Jego dzielny-
mi żołnierzami. Następnie Pius XI dodaje: „Pozdrawia-
my was, dzielni żołnierze Chrystusa. Ale razem z wami
pozdrawiamy kapłanów miejscowego pochodzenia i gor-
liwych katechetów, pierwsze owoce, a teraz też towarzy-
szy i współpracowników w waszych trudach”. Należy tu
ponownie podkreślić, że starania, by w krajach misyjnych

³³⁴ Zob. np. G. Sicard, *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-po-
litique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 102(2001)
nr 2, s. 149n.

było coraz więcej duchownych miejscowego pochodzenia, należą do zasadniczych trosk i kierunków zaangażowania się Piusa XI i to w znacznym stopniu wbrew ówczesnej praktyce i ukierunkowaniom, np. politycznym, w skali świata³³⁵.

Następnie papież zwrócił się do wszystkich katolików świeckich. Łączy ich związek wiary z Bogiem i tym samym między sobą. Pius XI wskazuje na cały świat i jednocześnie pokazuje, że ma swoją diecezję, swój Kościół lokalny ze stolicą w Rzymie. Także w przypadku wszystkich świeckich katolików Pius XI śmiało pokazuje – można tu myśleć np. także o zachęcie, o wskazaniu programu do realizacji – na podobieństwo do pierwszych chrześcijan, w tym do kobiet na równi z mężczyznami. Chodzi o aktywność w Kościele i na jego rzecz przez współpracę z papieżem i innymi duchownymi. To współdziałanie orędzie przedstawia w kluczu bliskości rodzinnej i zarazem szacunku. Papież czerpie też z Pisma św., by wskazać na to, co świeccy katolicy już otrzymali, na to, co im zostało powierzone. Są ludem Boga, który jest ich troskliwym Pasterzem, rodem wybranym, właściwa jest im królewska godność kapłańska, ludem świętym, który sobie nabył Bóg. Zarazem ma ich cechować skromność, którą zauważą wszyscy. Ich myśli i działania mają karmić się tym wszystkim, co jest zgodne z prawdą, sprawiedliwe, święte, dobre, godne pochwały,

³³⁵ R. Aubert, *Póhwieczce, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 406n.

cnotą: tak, ażeby Bóg był uwielbiony we wszystkich i we wszystkim³³⁶.

Następnie papież skierował słowa do tych ludzi, którzy są, jak to ujął, „jeszcze daleko od wiary i jedności z Chrystusem”. Nasuwa się przypuszczenie, że Pius XI w ten sposób zwraca się do ludzi nienależących do Kościoła katolickiego: faktycznie w dalszej części wypowiedzi Pius XI, opierając się na Ewangelii św. Jana poinformował, że modli się, by nastąpiła jedna owczarnia pod opieką jednego Pasterza (zob. J 10,16). Nie wygląda jednak na to, ażeby chodziło wyłącznie o chrześcijan niekatolików. Szersze rozumienie, które poszerza grono adresatów do wyznawców innych religii, także przedstawia się jako niewystarczające. Orędzie, jak już nieraz zostało ukazane, skierowane jest przeciw do wszystkich ludzi bez wyjątku, Pius XI bardzo popiera działalność misyjną, bardzo zwraca uwagę na umacnianie i rozszerzanie w doczesności królestwa Chrystusa jako posiadającego charakter powszechny. W takim razie najbardziej uzasadnionym będzie rozumieć, że papież w omawianej teraz części pierwszego papieskiego orędzia radiowego zwraca się także do ateistów. Takie podejście wraz ze staraniem, by poinformować o nim wszystkich i propagować je, zasługuje na uwagę i docenienie m.in. z następującego powodu. Koniec lat 20. i początek lat 30. ubiegłego stulecia to nie są czasy – dotyczy to nie tylko podejścia strony katolickiej – znacząco rozwiniętego współcześnie ekume-

³³⁶ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 68.

nizmu i dialogu między różnymi religiami wyznawanymi na świecie. W przypadku Kościoła katolickiego dużo pod tym względem zmieniło się np. w pierwszej połowie lat 60. ubiegłego stulecia dzięki Soborowi Watykańskiemu II. Wystarczy tu wspomnieć jego nauczanie zawarte w Dekrecie o ekumenizmie³³⁷, w Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich³³⁸, w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym o ateizmie³³⁹. Np. w Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich można przeczytać: „Kościół katolicki nie odrzuca niczego, co w tych religiach jest prawdziwe i święte”³⁴⁰. Zaś na nauczanie zawarte w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym składa się m.in. następujące, nawiązujące do słów z Listu do Rzymian przesłanie: „Jeżeli mieszka w was Duch Tego, który Jezusa wskrzesił z martwych, to Ten, co wskrzesił Chrystusa Jezusa z martwych, przywróci

³³⁷ Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie „Unitatis redintegratio”* (21.11.1964), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 193n.

³³⁸ Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”* (28.10.1965), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 303n.

³³⁹ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* (7.12.1965), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 538n, nr 19n.

³⁴⁰ Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”* (28.10.1965), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 334, nr 2.

do życia wasze śmiertelne ciała mocą mieszkającego w was swego Ducha” (Rz 8,11). „(...) odnosi się to nie tylko do chrześcijan, lecz także do wszystkich ludzi dobrej woli, w których sercu w niewidzialny sposób działa łaska. Skoro bowiem Chrystus umarł za wszystkich i skoro ostateczne powołanie człowieka jest jedno, mianowicie Boskie, powinniśmy utrzymywać, że Duch Święty wszystkim daje możliwość uczestnictwa w tym misterium paschalnym w tylko Bogu znany sposób”³⁴¹. Przy czym sobór ten znacząco czerpie z przeszłości, wyrasta z niej. Między początkiem obrad soborowych i końcem pontyfikatu Piusa XI mamy 23 lata. Może właśnie omawiana obecnie część pierwszego papieskiego orędzia radiowego to, ze względu na swoją treść, okazja, by i w tym przypadku docenić wkład tego papieża. Także w omawianym teraz fragmencie „Qui arcano Dei consilio” mamy przykład podejścia z szacunkiem, realizmem, nadzieją, troską o odbiorcę przesłania, otwartego³⁴². Trzeba też mieć na uwadze, że np. Pius XI występował w obronie prześladowanych z powodu wyznawanej wiary i to nie tylko katolików, w tym ze względu na narzucanie ateizmu.

Tak więc papież Pius XI nie ogranicza się do zwracania uwagi na to, co złe, a gdy stawia czoła temu ostatniemu, to mamy tutaj do czynienia z realizacją w praktyce

³⁴¹ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* (7.12.1965), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 542, nr 22.

³⁴² Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 68.

nowotestamentalnej zasady „Nie daj się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwyciężaj!” (Rz 12,21). Nieco później, tzn. w 1936 r., troszcząc się, ażeby potężnie oddziałujące wtedy na ludzi kino zostało wykorzystane z pożytkiem dla odbiorców, Pius XI będzie nauczał: „Dlaczego, faktycznie, trzeba podejmować wyłącznie kwestię unikania zła? Filmy mają nie tylko potrafić dać zwykłą rozrywkę, ani też wypełniać godziny bez troski i bez zajęć, lecz mogą i muszą dzięki swej wspaniałej sile oświecać i pozytywnie ukierunkowywać na dobro”³⁴³.

3. Sprawy świeckie

Bogatym mówimy, że muszą postrzegać siebie jako szafarzy boskiej Opatrzności, depozytariuszy i rozdawców Jej dóbr³⁴⁴.

W pierwszym papieskim orędziu radiowym troska o sprawy, które można określić mianem świeckich czy doczesnych, zajmuje poczesne miejsce. Jest też powiązana z troską o sprawy o charakterze religijny. Tym zarezerwował papież nieco ponad połowę przesłania, zaś tym pierwszym nieco mniej niż 1/3. Pierwsza część jest tutaj

³⁴³ Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (29.06.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 4.08.2024, akapit 5.

³⁴⁴ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 69.

poświęcona sprawującym władzę, druga zaś poddanym, podwładnym. Co do sprawujących władzę, to Pius XI zaczyna i podkreśla, że samemu jest dłużnikiem wszystkich. Wcześniej w „Qui arcano Dei consilio” nieraz widać, że Pius XI wystosowuje przesłanie jaka ten, który realizuje powierzona sobie przez samego Boga bardzo ważną misję papieską, pasterską, kierowania Kościołem katolickim, nauczania co do relacji z Bogiem w zakresie powszechnym. Taką samą wymowę posiada zakończenie orędzia, gdy papież zapowiada, iż teraz udzieli błogosławieństwa. W takim razie można rozumieć, że Pius XI tłumaczy, iż władza jest służbą na rzecz pomyślności kierowanych przez siebie, a w tym także współdziałaniem z nimi, korzystaniem z ich pomocy. Następnie papież zwraca się, by sprawujący władzę postępowali sprawiedliwie, kierowali się względem innych miłością i miłosierdziem, by ich działania przynosiły pożytek, nie zaś rujnowały. Rządzeniu ma też stale towarzyszyć świadomość, że wszelka władza pochodzi od Boga i że z jej wykonywania każdy sprawujący władzę będzie musiał dokładnie zdać sprawę przed Bogiem³⁴⁵.

To wszystko należy uwzględnić, żeby poprawnie zrozumieć, co następnie papież wskazuje odnośnie podlegających sprawującym władzę. Papież bardzo mocno zaznacza, że chodzi o relację posłuszeństwa „nie jak ludziom, ale jak Bogu”. Przesłanie to zostało nawet wzmocnione, ponieważ Pius XI naucza też, że opieranie się władzy

³⁴⁵ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 69.

ludzkiej to stawianie oporu samemu Bogu i że takie podejście to skazywanie siebie samego na potępienie, na karę. Z tym, że papież jednocześnie wskazuje, że musi być spełniony, by tak było, następujący warunek: władza musi być prawowita, musi być sprawowana zgodnie z prawem. Skoro początek przesłania poświęconego podwładnym, poddanym odsyła do bezpośrednio wcześniej przedstawionego przesłania poświęconego sprawującym władzę, to w takim razie słowa o prawowitości władzy, o prawości jej sprawowania przedstawiają się jako wyjaśnione właśnie także tam: chodzi o konieczność kierowania się sprawiedliwością, miłością i miłosierdziem względem innych, ich dobrem, zaś miarą jest tu doskonały Bóg i to, co wskazał czy nakazał³⁴⁶.

Na początku kolejnej części pierwszego papieskiego orędzia radiowego Pius XI zaznacza, że teraz jego słowa będą dotyczyć bogatych i biednych, czyli podziału jak najbardziej aktualnego, a nawet drastycznego, pociągającego ze sobą m.in. niejedno poważne niebezpieczeństwo także na początku lat 30. ubiegłego stulecia. Samo w sobie bogactwo, dobrobyt etc. nie zostały przedstawione jako złe. Natomiast papież naucza, że bogaci mają postrzegać siebie jako sługi, którym Opatrzność Boża powierzyła swoje dobra, środki, ażeby je rozdzielali. Następnie Pius XI przypomina, że sam Chrystus chce, by bogaci troszczyli się o ubogich, i zapowiedział, że Bóg sądząc ludzi będzie więcej wymagał od tych, którzy

³⁴⁶ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 68.

więcej otrzymali. W tym kontekście papież cytuje słowa z Ewangelii św. Łukasza: „biada wam, bogaczom” (Łk 6,24). W sumie analogicznie jak sprawowanie władzy, także bycie bogatym zostało przedstawione jako mające sens o tyle, o ile jest narzędziem troski o innych. W przeciwnym razie dar udzielony w takim właśnie celu przez Boga stałby się dla winnego jego złego wykorzystania z jego właśnie winy nawet zgubą dla niego, nie zaś chcianym przez Boga pożytkiem³⁴⁷. Wzięcie pod uwagę wskazanych powyżej elementów przedstawia się jako niezbędne, by poprawnie zrozumieć przesłanie, które papież kieruje w związku z sytuacją osób dotkniętych ubóstwem. Najpierw został tutaj przywołany przykład samego Chrystusa. Trzeba uwzględnić, iż naśladowanie Chrystusa należy od początku do fundamentów duchowości chrześcijańskiej. Już Nowy Testament przekazuje tu dużo ważnych informacji. Przez już dwa tysiąclecia jak najbardziej z powodzeniem jest on wcielany w życie³⁴⁸. Pius XI wskazuje tu na Chrystusa jako na Pana i Zbawiciela. Czyli uroczyste jako na Boga, od którego pochodzą także np. dobra materialne i który nimi w sposób absolutny włada, w tym, gdy przynosi zbawienie. To właśnie taki Chrystus daje się poznać ludziom, nieraz dając przykład jako ubogi i trzeba rozumieć, że chodzi tu o jak najbardziej dobrowolny wybór. Składa też On m.in. w związku z tym obietnice:

³⁴⁷ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarrii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 68.

³⁴⁸ Zob. np. W. Misztal, „*De imitatione Patris*” u św. Pawła, „Polonia Sacra” 8(2001), s. 241n.

w Jego przypadku są one skutecznym otwarciem drogi do pomyślnej przyszłości. W ten sposób ubóstwo nie stanowi przeszkody uniemożliwiającej osiągnięcie przez ludzi bogactw w porządku duchowym. Papież nie waha się też wskazać, że w przypadku ubogich może to być nawet łatwiejsze. Jest to jak najbardziej wierne podjęcie nauki Chrystusa. Można tu np. na potwierdzenie zacytować następujący tekst biblijny: „Jezus (...) powiedział: <Jak trudno bogatym wejść do królestwa Bożego. Łatwiej jest wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do królestwa Bożego>. Zapytali ci, którzy to słyszeli: <Kto więc może być zbawiony?> Jezus odpowiedział: <Co niemożliwe jest u ludzi, możliwe jest u Boga>. Wówczas Piotr powiedział: <Oto my opuściliśmy swoją własność i poszliśmy za Tobą>. On im odpowiedział: <Zaprawdę, mówię wam: nikt nie opuszcza domu albo żony, braci, rodziców albo dzieci dla królestwa Bożego, żeby nie otrzymał daleko więcej w tym czasie, a w wieku przyszłym – życia wiecznego” (Łk 18,24-30). Zarazem papież Pius XI, tak w omawianym teraz jak i poprzednim, dotyczącym bogatych akapicie, naucza, że jak najbardziej wolno i należy zwalczać ubóstwo. Nawet mamy tu do czynienia z obowiązkiem. Jest to więc nie tylko dozwolone, lecz dobre samo w sobie. Przez dobroć i prawość intencji i działań trzeba przy tym szukać przychylności, pomocy ze strony Tego, który jest Panem wszystkiego. Cały czas papież wiernie podejmuje to, co chrześcijaństwo wie i wprowadza w życie od początku: Bóg to Ten, który skutecznie walczy z niedostatkiem (np. Mt 14,15-21). Harmonizują

z tym jak najbardziej słowa Piusa XI, że starając się o poprawę losu własnego i innych, nie wolno krzywdzić innych, czynić zła³⁴⁹.

Kolejny akapit to przesłanie do zatrudnionych i pracodawców. W pierwszym przypadku można też rozumieć bardziej precyzyjnie: robotników. Ze względu jednak na to, że Pius XI wskazuje w tym kontekście także właśnie na pracodawców, ci zaś zatrudniają nie tylko robotników, wydaje się, iż lepiej tutaj będzie korzystać z określenia „zatrudnieni”. Warto też mieć na uwadze, że inaczej niż w poprzednich częściach orędzia, papież tym razem łączy dwie pod niejednym względem znacznie różniące się między sobą grupy, nieraz nawet o sprzecznych interesach, nieufne wobec siebie czy wręcz wrogo wzajemnie nastawione, skonfliktowane. Pius XI mocno akcentuje, że zależy mu na dobrych relacjach między zatrudnionymi i pracodawcami. Akapit ten zaczyna się od słów: „Gorąco prosimy tak zatrudnionych jak i pracodawców, aby unikając wszelkiego wrogiego rzucania sobie wzajemnie wyzwania i wzajemnego zwalczania się, złączeni braterskim i przyjacielskim przymierzem, dawali wzajemnie sobie jedni narzędzia i kierownictwo, drudzy wkład pracy i umiejętności”. Dalsza część przesłania to kolejne wskazania dotyczące współpracy między tymi grupami. Papież przedstawia ją następująco: by zwracać się wyłącznie o to, co jest sprawiedliwe oraz nie odmawiać tego, co jest sprawiedliwe. Do tego zaś potrzebny jest spokój społeczny, za-

³⁴⁹ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 68.

chowanie go i dbałość o niego. Kolejna przedstawiona tu zasada czy wskazówka sprowadza się do tego, że każdy ma dbać jednakowo o dobro własne, jak i o dobro wspólne. One więc nie wykluczają się, ale stanowią całość. Jeszcze raz mamy więc do czynienia ze zwięzłym, konkretnym, praktycznym podejściem do spraw ważnych, np. nieraz trudnych, związanych z konfliktami, poczuciem krzywdy czy zagrożenia, z podaniem propozycji rozwiązań i wolą upowszechnienia przesłania, dotarcia za pomocą potężnego, skutecznego mass medium do wszystkich, by pomóc wszystkim³⁵⁰. Ok. trzy miesiące po wygłoszeniu pierwszego papieskiego orędzia radiowego została ogłoszona encyklika Piusa XI „Quadragesimo anno” (15 maja 1931 r.). Papież przez nią stara się pomóc w uporaniu się z rujnującym świat wielkim kryzysem ekonomicznym. Stąd m.in. podejmuje tam kwestię relacji pomiędzy pracodawcami i zatrudnionymi. Trudności i konflikty, jakie miały tu miejsce, np. dały popularność i siłę komunizmowi, faszyzmowi i hitleryzmowi, czyli wielu bardzo poważnym, długotrwałym, tragicznym konsekwencjom w skali światowej. W encyklice tej papież wskazuje na możliwość uniknięcia niebezpieczeństw związanych z wprowadzaniem w życie skrajnego kapitalizmu i komunizmu właśnie poprzez uszanowanie i skorzystanie z podwójnej natury, która właściwa jest i kapitałowi

³⁵⁰ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 70. Zob. M.R. Pfeil, *Called and Gifted: Charism and Catholic Social Teaching*, „Horizons” 34(2007) nr 2, s. 222n.

i pracy: indywidualnej i społecznej³⁵¹. W październiku tego samego roku w związku z wielkim kryzysem gospodarczym została również ogłoszona jego encyklika „Nova impendet” (2 października 1931 r.), zawierająca m.in. wezwanie do wspólnego działania ze względu na zbliżającą się zimę, jak to określił papież: do zorganizowania wyprawy krzyżowej miłosierdzia, by wobec masowego ubóstwa i zagrożenia nawet głodem, w tym szczególnie dzieci, zmobilizować się, np. za pomocą publikacji prasowych, do wspólnego działania, także materialnie pomagając, dzięki wreszcie przejęciu się papieskimi apelami o zrezygnowanie z wyścigu zbrojeń³⁵². Inny przykład zaangażowania się Piusa XI w udzielanie pomocy potrzebującym i to bez względu na ich stosunek do Kościoła katolickiego czy szerzej religii jako takich ukazuje list tego papieża skierowany zgodnie z praktyką watykańską do jednego z jego najbliższych współpracowników, w celu upublicznienia tą drogą podjętej sprawy za pomocą ówczesnego posiadającego największy zasięg medium, tzn. prasy. „Mielśmy jednak pociechę, że udało Nam się uratować od grożącego śmiercią procesu i wspomóc skutecznie Głowę tej hierarchii, niestety odłączonej od jedno-

³⁵¹ Pius XI, *Lettera enciclica sulla ricostruzione dell'ordine sociale nel 40° anniversario della Rerum novarum „Quadragesimo anno”* (15.05.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html, dostęp 27.11.2024, akapit 1n.

³⁵² Pius XI, *Lettera enciclica sulla crisi economica del 1929 „Nova impendet”* (2.10.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19311002_nova-impendet.html, dostęp 14.10.2024, akapit 1n.

ści z Nami, Patriarchę Tichona, gdy jednocześnie z ofiar całego świata katolickiego ratowano od głodu i strasznej śmierci więcej niż 150 000 dzieci, żywionych codziennie przez Naszych wysłanników, dopóki ci ostatni nie byli zmuszeni opuścić swą szlachetną pracę, bo tam godzono się raczej na wydanie wyroku śmierci na tysiące niewinnych istot, niż na to, by pozwolić na ich żywienie przez miłość chrześcijańską”³⁵³.

Następna grupa, do której Pius XI, nie ograniczając się np. wyłącznie do należących do Kościoła katolickiego, ale ponownie mając na uwadze całą ludzkość, zwraca się i zarazem na którą ukierunkowuje także inną uwagę, to cierpiący i prześladowani. Na początku papież zaznaczył, że choć wymienia ich na końcu orędzia, to jednak gdy chodzi o intencje i serdeczne uczucia, które nosi w sercu, zajmują oni pierwszoplanowe miejsce. Papież wskazuje na chorych, cierpiących z innych powodów, dotkniętych różnymi udrękami i przeciwnościami. Dodaje, że szczególnie chodzi mu o tych, którzy znoszą cierpienia z powodu działań podjętych przez nieprzyjaciół Boga i społeczności ludzkiej. Już zostało zaznaczone, że Pius XI występował w obronie prześladowanych z powodu wyznawanej wiary i to nie tylko katolików, w tym ze względu na narzucanie ateizmu. Jak nieraz już zostało wskazane, Pius XI bardzo interesuje się ich położeniem, stara się im pomóc i zaalarmować też innych w ich obronie. Warto przypomnieć, że nie wahał się w związku z tym upominać

³⁵³ Pius XI, *List do J.Em. kardynała Bazylego Pompili w sprawie prześladowań w Rosji* (2.02.1930), „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Katowickiej Kurji Biskupiej” 5(1930), nr 3, s. 49.

ówczesne dominujące mass medium, czyli prasę, oskarżając nawet o spisek milczenia. „Mówimy spisek, ponieważ nie można inaczej wyjaśnić, że prasa tak złąkniona, by zwracać uwagę nawet na niewiele znaczące zdarzenia codzienne, mogła przez taki czas milczeć na temat okropności mających miejsce w Rosji, w Meksyku i w dużej części Hiszpanii”³⁵⁴. W pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI zapewnia dotkniętych cierpieniem i prześladowaniami, że nadal pamięta o nich w swych modlitwach i będzie kontynuował pomoc także w innych formach. Jak kluczową rolę wg Piusa XI odgrywa modlitwa, np. pokazuje drugi akapit orędzia, gdzie papież dzieli się myślą, że wszystko zależy od Boga. „Qui arcano Dei consilio” skierowane jest do Boga i do wszystkich stworzeń – miłosiernej miłości wszystkich papież poleca też cierpiących i prześladowanych. Występuje też w imieniu samego Chrystusa, ukazanego na początku orędzia jako suwerenny, wszechmocny Pan wszystkiego, przypominając zaproszenie z Jego strony i obietnicę, by przyszli do Niego ci wszyscy, którzy cierpią i doznają udręk, a On otoczy ich skutecznie opieką, odnowi i wzmocni ich (Mt 11,28)³⁵⁵.

W przypadku spraw, które można określić mianem świeckich, jednak nie w znaczeniu np. jakoby były one

³⁵⁴ Pius XI, *Lettera enciclica sul comunismo ateo „Divini Redemptoris”* (19.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html, dostęp 14.10.2024, akapit 18.

³⁵⁵ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 65n.

obojętne Bogu, nie podlegały Mu, jak relacje sprawujących władzę – podwładni i poddani, kwestia dostępu do dóbr, bogactwa, ubóstwa, relacji między pracodawcami i pracownikami, papież proponuje konkretne rozwiązania. Inne rozwiązania proponowane czy nawet na szeroką skalę wcielane wtedy lub nieco później w życie, to np. walka klas czy ras i narodów, w tym masowe zniewalanie, zubażanie i zabijanie jednych, by zapewnić dobrobyt wybranym. Troska o potrzebujących pomocy to być może jedna z najważniejszych płaszczyzn współpracy, nieraz może jedyna, gdy chodzi o podejście do Kościoła katolickiego, czy wręcz tolerowanie jego istnienia, na świecie i to nie tylko dzisiaj³⁵⁶. Słowa Piusa XI

³⁵⁶ W „*Encyklice o miłości chrześcijańskiej <Deus caritas est>*” (25.12.2005), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html, dostęp 28.01.2006, nr 24 i 31 papież Benedykt XVI pisze: „Wspomnienie postaci cesarza Juliana Apostaty (+ 363) może raz jeszcze pokazać, jak bardzo istotna dla Kościoła pierwszych wieków była zorganizowana i praktykowana caritas. Jako sześciolatek, Julian był świadkiem zabójstwa swego ojca, brata i innych członków rodziny, dokonanego przez strażę cesarskiego pałacu; odpowiedzialnością za tę brutalność – słusznie czy nie – obciążył imperatora Konstancjusza, który uważał się za wielkiego chrześcijanina. Z tego powodu wiara chrześcijańska była dla niego raz na zawsze zdyskredytowana. Gdy został imperatorem, zdecydował odnowić pogaństwo, antyczną religię rzymską, reformując ją jednocześnie w taki sposób, aby mogła stać się siłą napędzającą imperium. W tej perspektywie obficie czerpał inspirację z chrześcijaństwa. Ustanowił hierarchię metropolitów i kapłanów. Kapłani musieli troszczyć się o miłość bogów i bliźniego. W jednym ze swoich listów (...) napisał, że jedyną rzeczą, która trafiała mu do przekonania w chrześcijaństwie,

skierowane do cierpiących i prześladowanych oraz o nich do wszystkich adresatów pierwszego papieskiego orędzia radiowego można jeszcze bardziej adekwatnie ocenić, gdy np. uwzględni się, że niedługo po tym w centrum Europy zaczęto zabijać własnych nieuleczalnie chorych obywateli, w tym, jak to określano, aryjskiego pochodzenia. Za opór i wzywanie do przeciwstawiania się temu niejeden duchowny katolicki został skazany sądownie na śmierć i zabity³⁵⁷. W pierwszym papieskim orędziu radiowym Pius XI śmiało i rozsądnie prowadzi, zwracając się do wszystkich, w zupełnie innym kierunku.

była działalność charytatywna Kościoła. Dla jego nowego pogaństwa było zatem sprawą decydującą przeciwstawić systemowi działalności charytatywnej Kościoła, podobną działalność w ramach jego religii. <Galilejczycy> – mówił – w ten sposób zdobyli świat. Trzeba było z nimi rywalizować, a nawet ich przewyższyć. W ten sposób imperator potwierdzał, że caritas była decydującą cechą wyróżniającą chrześcijańską wspólnotę Kościoła. (...) Przyrost liczby różnorodnych organizacji, które służą człowiekowi, odpowiadając na jego potrzeby, w gruncie rzeczy tłumaczy się faktem, że imperatyw miłości bliźniego został przez Stwórcę wpisany w samą naturę człowieka. Ten przyrost jest również efektem obecności w świecie chrześcijaństwa, które wciąż na nowo budzi i uskutecznia ten imperatyw, często w historii głęboko zaniedbany. Reforma pogaństwa, którą usiłował przeprowadzić Julian Apostata, jest jedynie początkowym przykładem tej skuteczności. W tym sensie siła chrześcijaństwa wykracza daleko poza granice wiary chrześcijańskiej. Jest zatem bardzo ważne, aby działalność charytatywna Kościoła jaśniała wciąż swym blaskiem i nie rozplynęła się w zwyczajnej organizacji asystencjalnej, stając się po prostu jedną z jej odmian”.

³⁵⁷ R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1977, s. 356n.

Zakończenie

Pierwsze papieskie orędzie radiowego „Qui arcano Dei consilio” oraz okoliczności związane z jego przygotowaniem i wygłoszeniem inspirują do wyciągnięcia niejednego wniosku oraz do postawienia, co też jest ważne, niejednego pytania. Zakończenie niniejszego opracowania nie zostało jednak pomyślane jako mające zupełnie wyręczyć pod tym względem czytelnika czy być powtórzeniem poprzednich stron. Zarazem nie chodzi o to, by pozostawić czytającego samego sobie.

W przypadku „Qui arcano Dei consilio” ważna jest szeroko rozumiana treść, przesłanie. Istotne jest również sięgnięcie po nowość, wciąż jeszcze do odkrycia co do możliwości, a te nieraz dopiero miały się pojawić, m.in. w związku z rozwojem technicznym, jakim jest radio jako mass medium, skorzystanie z niego jako z pomocy, jak to wypada określić nawiązując do programowej nazwy-hasła światowej wystawy prasy katolickiej „Arma veritatis” z lat 1936–1937, jako z potężnego, coraz silniejszego, skutecznego, coraz bardziej sprawnego oręża wielorakiego czynienia dobra.

Budzi podziw i zaskakuje, że papież Pius XI zwraca się do Boga i do wszystkich stworzeń. Nawet gdyby papież orędzie skierował tylko do wszystkich ludzi, to przecież biorąc pod uwagę ówczesne możliwości np. nadawania i odbioru programu radiowego na świecie, byłoby to bardzo dużo, a nawet w sumie na wyrost. To tak, jakby papież wskazywał, żeby nie zawężać zakresu spodziewanego oddziaływania radia czy wręcz mass mediów jako takich.

Imponuje dalekowzroczność, przenikliwość oraz staranie, aby dobrze wykorzystać pojawiające się możliwości i związana z tym decyzja, aby udzielić kredytu zaufania temu, co nowe, podjąć niejedną wysiłkę o charakterze prawnym, politycznym, finansowym, organizacyjnym. Niemniej ważne pozostaje dynamiczne zdobycie się na zrewidowanie swojego wcześniejszego stanowiska i koncepcji, na ulepszenia. Tak powstało i zaczęło rozwijać się Radio Watykańskie, nadawca jedyny w swoim rodzaju w skali świata, przyjmujący do swojej specyfiki i aktywności cechy Kościoła katolickiego jako związanego z całym, bardzo różnorodnym światem, jako mającego skutecznie z nim się kontaktować i pomagać. Wskazana lekcja warta jest, by nadal z niej korzystać.

Papież dostrzega problemy. Wie, że mają one swoje przyczyny, że człowiek może niestety wiele zawinić. Dzieli się dorobkiem duchowości chrześcijańskiej, pokazując tak duchownym, jak i świeckim, niezależnie od miejsca zajmowanego w społeczeństwie, czego Bóg oczekuje, jak więc powinno być, do czego dążyć. W „*Qui arcana Dei consilio*” nie ma wrogości. Papież wielbi Boga, pokazuje, jakim On był, jest i będzie nadal jako Opatrzność. Błogosławi

wszystkim, całemu światu. Zarazem dostrzega potrzebujących pomocy. Sięgając po radio i za jego pomocą zwracając się do Boga i do wszystkich stworzeń, Pius XI przedstawił program działania, udzielania pomocy, rozwiązywania problemów i dając przykład, posłużył się nowością, jaką jest wtedy radio, jako pierwszoplanowym narzędziem jego realizacji, tak jak to nieraz zrobił w przypadku innych, posiadających dłuższą historię i lepiej znanych, gdy chodzi o dużą skuteczność oddziaływania, mass mediów, np. prasy. Pierwsze papieskie orędzie radiowe to inspirujący program również dla mediów, dla korzystania z nich. Poszczególne jego punkty przedstawiają się jako realizacja przedstawionego w „Qui arcano Dei consilio” ustawicznie aktualnego wzoru, który od wieków daje sam Bóg. „I niech to będzie nasze pierwsze słowo: <Chwała na wysokościach Bogu i na ziemi pokój ludziom dobrej woli> (...). Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludziom (...), że są w stanie sprawić, iż ich słowa naprawdę dochodzą aż do krańców ziemi; i a pokój na ziemi, gdzie jesteśmy Przedstawicielem samego boskiego Odkupiciela, Jezusa (...), który przychodząc ogłosił pokój, pokój będącym daleko i pokój będącym blisko (...), zaprowadzając pokój (...) między bytami, które są na ziemi jak i tymi, które są w niebie”³⁵⁸. Za taką interpretacją przemawia też to, że orędzie wieńczy uroczyste udzielone Rzymowi i całemu światu błogosławieństwo w imieniu Boga.

³⁵⁸ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCC-CXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” (1931), s. 65n.

Pius XI dzieli się także całościowym spojrzeniem. Wszyscy i wszystko jest połączone. Orędzie zaczyna się od wskazania na plan, który Bóg realizuje. I plan, i jego realizacja nieraz przedstawiają się ludziom jako tajemnicze i zarazem mistrzowskie. Nie może to dziwić, przecież Bóg jest nieskończenie większy i lepszy od ludzi. Bóg ma swoje tajemnice i tajemniczy jest też świat stworzony, w tym człowiek i jego umysł. Dostrzega to, wskazuje na to i podziwia Pius XI, jak też Guglielmo Marconi: może m.in. dlatego tak dobrze układa się ich współpraca. Do fascynujących, odkrywanych tajemnic należy to, że Bóg pomaga na różne sposoby, jest przykładem zaangażowania, w tym włączenia we wspólne dzieło ludzkiej woli, wiedzy, odkrywczości, kreatywności, wolności. Można tu wskazać skuteczne komunikowanie się z ludźmi, zbawczą troskę o cały świat stworzony realizującą się przez wskazania i misterium wielkanocne. W tym kontekście papież przedstawia radio jako dar Boga i dzieło ludzkie. Podjąwszy różne tematy, starając się pomóc w różnych sprawach, zwracając się do wszystkich stworzeń, wymieniając wybranych adresatów, w tym na początek samego Boga, zwracając innym na nich i ich sprawy uwagę, na koniec papież w imieniu Boga udzielił uroczystego błogosławieństwa Rzymowi i całemu światu. Lekcja całościowego spojrzenia polega tutaj m.in. i na tym, że Pius XI pokazuje, że wszystko, w tym dzieje zaskakującej nowości, którą jest radio, dobroczynnie zaczyna się od Boga, cały czas opatrnościowo ma z Nim do czynienia, by wreszcie otrzymać Jego błogosławieństwo.

Wątek religijny, duchowy bardzo mocno zaznacza się w pierwszym papieskim orędziu radiowym. Pius XI

pokazuje, wiedząc, że nie wszyscy się z nim zgadzają, iż jest on bardzo ważny, że jest to kluczowy atut. Stanowi punkt wyjścia, jest cały czas fundamentem, gdy chodzi o pomyślnie kształtowanie świata, i celem wszystkiego. Tak jak np. wtedy, gdy papież Pius XI wygłaszał pierwsze papieskiego orędzie radiowe, oraz później być może właśnie pod tym względem „Qui arcano Dei consilio” jest najtrudniejsze do przyjęcia. „(...) wojny rodzą się w duchu ludzkim, to w duchu ludzkim muszą więc być ustanowione narzędzia obrony pokoju”. Przytoczone słowa nie pochodzą z żadnego dokumentu papieskiego czy szerzej katolickiego kościelnego. Składają się na początek Konwencji dotyczącej utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO), przyjętej 16 listopada 1945 r. Do jej autorów i sygnatariuszy należą, przez swych przedstawicieli, m.in. ateistyczny stalinowski Związek Radziecki, komunistyczny rząd sprawujący władzę w Polsce oraz rząd laickiej Francji³⁵⁹. Autorzy i sygnatariusze tego programowego dokumentu z własnego doświadczenia dobrze wiedzieli, co to znaczy konflikt, przemoc, wojna, niedostatek materialny i bieda, wynikające z różnych przyczyn prześladowania, choroby. Zakładając zaś zaraz po II wojnie światowej UNESCO starali się, jak to uroczyście deklarowali i zobowiązywa-

³⁵⁹ Konwencja dotycząca utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury, preambuła (Dz.U. 1947, nr 46 poz. 242). Przytoczone słowa to tłumaczenie oficjalnej wersji tego dokumentu w języku francuskim. W równorzędnej wersji angielskiej użyto słowa „minds”.

li się, zatroszczyć o to, co zrobić, by zapewnić pokój i związane z nim dobra oraz pomyślność świata.

Pierwsze papieskie orędzie radiowe papieża Piusa XI z odległego i zarazem bliskiego 1931 r. to również zaproszenie i pomoc, by przemyśleć niejedno w duchu troski o wszystkich i o wszystko.

Bibliografia (wybór)

- *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la seconde guerre mondiale. Vol. I. Le Saint Siège et la guerre en Europe mars 1939 – août 1940. Réimpression revue et augmentée*, red. P. Blet, A. Martini, B. Schneider, Città del Vaticano 1970.
- *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la seconde guerre mondiale. Vol. II. Lettres de Pie XII aux évêques allemands. 1939–1944. Réimpression revue et augmentée*, red. P. Blet, A. Martini, B. Schneider, Città del Vaticano 1970.
- Aubert R., *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 395–472.
- Bajka Z., *Historia mediów*, Kraków 2008.
- Baragli E., *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973.
- Bea F., *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981.

- Benedetti de P., *Zwierzęta*, w: *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei*, Kielce 2000, s. 793–795.
- Benedykt XVI, *Discorso ai partecipanti all'Assemblea Plenaria del Pontificio Consiglio delle Comunicazioni Sociali* (28.02. 2011), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2011/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20110228_pccs.html, dostęp 7.08.2019.
- Benedykt XVI, *Encyklika o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie „Caritas in veritate”* (29.06.2009), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html, dostęp 9.07.2009.
- Benedykt XVI, *Encyklika o miłości chrześcijańskiej „Deus caritas est”* (25.12.2005), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html, dostęp 28.01.2006.
- Benedykt XVI, *Homélie: célébration des vêpres, Aoste* 24.07.2009, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/fr/homilies/2009/documents/hf_ben-xvi_hom_20090724_vespri-aosta.html, dostęp 17.08.2009.
- Benedykt XVI, *Messaggio per la XLVII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali „Reti Sociali: porte di verità e di fede; nuovi spazi di evangelizzazione”* (24.01.2013), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20130124_47th-world-communications-day.html, dostęp 1.03.2013.

- Biuro Edukacji Publicznej IPN, *Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej*, <http://www.polska1918-89.pl/spoleczenstwo-ii-rzeczypospolitej,22.html>, dostęp 28.10.2024.
- Bł. Jan Paweł II. *Komentarz do Ksiąg Nowego Testamentu, antologię tekstów oprac. M. Czeakański*, Kraków 2012.
- Brak autora, *Giovanni XXIII (1881–1963)*, https://www.vatican.va/content/john-xxiii/it/biography/documents/hf_j-xxiii_bio_20190722_biografia.html, dostęp 18.12.2024.
- Brak autora, *Pio XI (1857–1939)*, https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/biography/documents/hf_p-xi_bio_20070330_biography.html, dostęp 3.08.2024.
- Cabasés F.J., *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, <https://www.itu.int/en/history/Pages/AssemblyTelegraphTelephoneTelecommunication.aspx?conf=4.235>, dostęp 9.11.2024.
- Cabasés F.J., *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia (1931–2011)*, Roma 2011.
- Carmignani Caridi S., *Significato e portata dell'art. 11 del Trattato lateranense*, w: *Radio vaticana e ordinamento italiano: atti del Seminario di studi, Roma 26 aprile 2004*, red. C.M. Giuseppe Dalla Torre, Torino 2004, s. 1–16.
- Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, *Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana*, <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html>, dostęp 12.02.2018.

- *Concordato fra la Santa Sede e l'Italia*, „Acta Apostolicae Sedis” 21(1929), s. 275–294.
- Confalonieri C., *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957.
- Congar Y.-M., *L'Eglise catholique devant la question raciale*, Paris 1953.
- Dalin D.G., *Mit papieża Hitlera. Jak Pius XII ratował Żydów z rąk nazistów*, Kraków 2016.
- *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 1, Torino 1960.
- *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 2, Torino 1960.
- *Discorsi di Pio XI*, red. D. Bertetto, t. 3, Torino 1960.
- Draguła A., *Eucharystia zmediatyzowana*, Zielona Góra 2009.
- Durrwell F.-X., *Ojciec. Bóg w swoim misterium*, tłum. W. Misztal, Kielce 2000.
- Eisner P., *Krucjata Piusa XI przeciw Hitlerowi*, tłum. M. Chojnacki, Warszawa 2014.
- Elsbernd M., *Rights Statements: a Hermeneutical Key to Continuing Development in Magisterial Teaching*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 62(1986), nr 4, s. 308–332.
- Fattorini E., *Hitler, Mussolini and the Vatican: Pope Pius XI and the Speech that Was Never Made*, Cambridge 2011.
- Fénasse J.-M., Guillet J., *Ciel*, w: *Vocabilaire de théologie biblique. Deuxième édition révisée et augmentée*, red. X. Léon-Dufour i inni, Paris 1971, kol. 165–170.
- Franciszek, *Encyklika poświęcona trosce o wspólny dom „Laudato si”* (24.05.2015), <https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa->

- francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf, dostęp 18.06.2016.
- Franciszek, *Lettera per l'istituzione della „Giornata Mondiale di Preghiera per la Cura del Creato”* (6.08.2015), https://www.vatican.va/content/francesco/it/messages/cura-creato/documents/papa-francesco_20150806_lettera-giornata-cura-creato.html, dostęp 29.11.2024.
 - Główny Urząd Statystyczny, *100 lat Polski w liczbach. 1918–2018*, Warszawa 2018.
 - Goffi T., *La spiritualità contemporanea (XX secolo)*, Bologna 1987.
 - Goldfarb Marquis A., *Written on the Wind: The Impact of Radio during the 1930s*, „Journal of Contemporary History” (1984), nr 3, s. 385–415.
 - Grunberger R., *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1977.
 - Henry P., *Creative Remembering – and Prudent Forgetting – on our Way to Christian Unity Source*, „Journal of Ecumenical Studies” 52(2017), nr 2, s. 287–309.
 - *Inter Sanctam Sedem et Italiae Regnum conventiones. Trattato fra la Santa Sede e l'Italia*, art. 6 i art 27, „Acta Apostolicae Sedis” 21(1929), s. 212 i 221.
 - Jan Paweł II, *Celebrazione della Parola: omelia. Zamość* (12.06.1999), https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/travels/1999/documents/hf_jp-ii_hom_12061999_zamosc.html, dostęp 10.01.2025.
 - Jan Paweł II, *Encyklika o Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata „Dominum et Vivificantem”* (18.05.1986), nr

- 50 (tekst za programem komputerowym: Nauczanie Ojca Świętego Jana Pawła II – komputerowy zbiór dokumentów papieskich. Wersja 1.0, Wydawnictwo M, Kraków 1999).
- Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali „Il rapido sviluppo”* (24.01.2005), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html, dostęp 20.08.2015.
 - Jan Paweł II, *Messaggio per la celebrazione della XXIII Giornata Mondiale della Pace 1° gennaio 1990 „Pace con Dio Creatore. Pace con tutto il creato”* (8.12.1989), https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19891208_xxiii-world-day-for-peace.html, dostęp 10.01.2025.
 - Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników kongresu „Język Biblii i mass media”: „Objawienie Boże a nowoczesne mass media”* (28.09.1998), w: *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II. Zebrał i opracował ks. Antoni Lewek*, Warszawa 2008, s. 490–491.
 - Jastrzębski B., Jastrzębski J., *Samotność i wspólnota. Czyli sztuka życia w późnej starożytności (teoria i praktyka I–V wieku)*, Kraków 2022.
 - *Katechizm Kościoła katolickiego*, II wydanie poprawione, Poznań 2002.
 - Konwencja dotycząca utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury, preambuła, Dz.U. 1947, nr 46 poz. 242.
 - Koprowski A., *Radio Vaticana widziane od środka przez dyrektora programowego*, w: *90-lecie Radia Waty-*

kańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 159–180.

- Kornat M., *Papież Pius XI i Polska w dobie totalitaryzmów i kryzysu systemu wersalskiego (1933–1939)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” (2008), nr 30, s. 163–226.
- Kozerska E., *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005.
- Kozyrska A., *Arcybiskup Edward Ropp (1851–1939): życie i działalność*, „Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku” (2003), nr 4, s. 149–154.
- Kubiak P., *Kilka uwag na temat igrzysk z udziałem dzikich zwierząt w antycznym Rzymie*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej” 16(2017), s. 109–130.
- Kwiatkowski M.J., *Narodziny Polskiego Radia: radiofonja w Polsce w latach 1918–1929*, Warszawa 1972.
- Kwiatkowski M.J., *Polskie Radio 1925–1939: mała kronika*, Warszawa 1973.
- Laurent B., *Catholicism and Liberalism: two Ideologies in Confrontation*, „Theological Studies” 68(2007), nr 4, s. 808–838.
- Lecomte B., *Tajemnice Watykanu*, Kraków 2010.
- Lentin A., *Lloyd George and the Lost Peace*, London 2001.
- Link M., *Znaczenie i historia sentencji „Lex orandi, lex credendi”*, „Łódzkie Studia Teologiczne” (2001), nr 10, s. 241–248.

- Lombardi F., *Tak nadaje Radio Watykańskie. Dziewięć linii wiodących jego 90 lat działalności*, w: *90-lecie Radio Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 39–68.
- Lubecka J., „*Obiekty miłosierdzia*”. *Zawłaszczanie i implementacja elementów doktryny i rytuału chrześcijańskiego w III Rzeszy*, w: *Misericordia Domini*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2016, s. 135–157.
- Matelski M.J., *Vatican Radio: Propagation by the Airwaves*, Westport 1995.
- Menozzi D., *La Chiesa e la guerra delle onde. A margine di una nuova ricerca sulla Radio Vaticana*, „Annali di Scienze Religiose – International Journal of Religious Scholarship” (2019), nr 12, s. 361–371.
- Metzler J., *The Legacy of Pius XI*, „International Bulletin of Missionary Research” 17(1993), nr 2, s. 62–65.
- Michalska M., *Starość, nie zawsze radość: wykluczenie społeczne seniorów jako wyzwanie dla społeczeństw w Polsce i na Zachodzie*, w: *Peryferie społeczne w teorii i badaniach empirycznych*, red. K. Wódz, D. Nowalska-Kapuścik, G. Libora, Katowice 2016, s. 113–124.
- Misner P., *Catholic Labor and Catholic Action: the Italian Context of „Quadragesimo anno”*, „The Catholic Historical Review” 90(2004) nr 4, s. 650–674.
- Miszczak S., *Historia radiofonii i telewizji w Polsce*, Sulejówek 1972.
- Misztal W., *Bóg odbiorcą przekazu medialnego: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowe-*

go z 1931 r., „Kieleckie Studia Teologiczne” 17(2018), s. 133–154.

- Misztal W., „*De imitatione Patris*” u św. Pawła, „*Polonia Sacra*” 8(2001), s. 241–267.
- Misztal W., *Problem przemocy w mediach: propozycja ze strony duchowości*, w: *Przemoc w mediach*, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin 2020, t. 2, s. 127–141.
- Misztal W., „*Qui arcano Dei consilio*”: czego można nauczyć się o mediach z 1-ego papieskiego orędzia radiowego, w: *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – rozwój – misja*, red. W. Misztal, M. Radej, Kraków 2022, s. 339–368.
- Misztal W., *Sztuczna inteligencja w świetle stosunku papieża Benedykta XVI do rozwoju komunikowania się*, w: *Sztuczna inteligencja – rzeczywiste wyzwania. Nowe technologie w komunikacji społecznej*, red. K. Drag, Tarnów 2024, s. 77–96.
- Misztal W., *Władza w pierwszym papieskim orędziu radiowym papieża Piusa XI z 1931 r.: kwestia aktualności koncepcji*, „*Kultura – Media – Teologia*” (2024), nr 57, s. 107–118
- Monticone A., *La Radio Vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: *La Radio Vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: *Chiesa e società dal secolo IV ai nostri giorni. Studi storici in onore del P. Ilarino da Milano*, red. Istituto di Storia Università degli Studi Perugia, t. 2, Roma 1979, s. 681–727.
- Mrozek J., *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, „*Studia Edukacyjne*” (2019), nr 54, s. 257–282.

- Mújica J.E., *La Iglesia y los medios de comunicación. De una relación conflictiva a una alianza continuada*, „Ecclesia” 29(2015), nr 1–2, s. 9–17.
- Papa A., *Storia politica della radio in Italia*, t. 2, Napoli 1978.
- Paresce Marconi D., *Marconi, mio padre*, Milano 1967.
- Paweł VI, *Discorso al personale del „Centro automazione analisi linguistica” dell’Aloysianum* (19.06.1964), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640619_analisi-linguistica.html, dostęp 7.08.2019.
- Paweł VI, *Lettera enciclica „Populorum progressio”* (26.03.1967), https://www.vatican.va/content/paul-vi/it/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html, dostęp 12.12.2024.
- Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali „Le comunicazioni sociali e l’affermazione e promozione dei valori spirituali”* (1.05.1973), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day.html, dostęp 20.07.2016.
- Perin R., *Vatican Radio and Modern Propaganda. A Case Study*, w: *Le pontificat romain dans l’époque contemporaine. The Papacy in the Contemporary Age*, red. G. Vian, Venezia 2018, s. 67–85.
- Pfeil M.R., *Called and Gifted: Charism and Catholic Social Teaching*, „Horizons” 34(2007), nr 2, s. 222–237.

- Phayer M., *Kościół katolicki wobec Holokaustu 1930–1965*, tłum. J. Lang, Zakrzewo–Poznań 2011.
- Pius XI, *Ad ee. pp. scriptores ephemeridum cui titulus „La civiltà cattolica”, quintum ac septuagesimum emensos operae annum*, „Acta Apostolicae Sedis” 16(1924), s. 360–362.
- Pius XI, *Ai Venerabili Fratelli, Arcivescovi e Vescovi e altri Ordinarii di Germania, aventi pace e comunione con la Sede Apostolica: sulla situazione della Chiesa Cattolica nel Reich Germanico*, „Acta Apostolicae Sedis” 29(1937), s. 168–188.
- Pius XI, *Allocuzione ai vescovi, sacerdoti, religiosi e fedeli profughi dalla Spagna „La vostra presenza”* (14.09.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360914_vostra-presenza.html, dostęp 25.09.2024.
- Pius XI, *Allocuzione in occasione dell'inaugurazione della nuova Pinacoteca Vaticana „Abbiamo poco”* (27.10.1932), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19321027_abbiamo-poco.html, dostęp 3.08.2024.
- Pius XI, *Allocuzione in occasione dell'inaugurazione dell'Esposizione mondiale della stampa cattolica „Siamo ancora”* (12.05.1936), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19360512_siamo-ancora.html, dostęp 3.08.2024.
- Pius XI, *Bolla di indizione del Giubileo Universale dell'Anno Santo 1925 „Infinita Dei misericordia”* (29.05.1924), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/bulls/documents/hf_p-xi_bulls_19240529_dei-misericordia.html, dostęp 28.08.2024.

- Pius XI, *Constitutio apostolica de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum „Deus scientiarum Dominus”* (24.05.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xi_apc_19310524_deus-scientiarum-dominus.html, dostęp 11.10.2024.
- Pius XI, *Homelia. Celebrazione eucaristica per la consecrazione dei primi sei vescovi cinesi* (28.10.1926), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/homilies/documents/hf_p-xi_hom_19261028_iam-finis.html, dostęp 2.12.2024.
- Pius XI, *Homilia. Celebrazione eucaristica per la consecrazione del primo vescovo giapponese monsignor Hayosaka, vescovo di Nagasaki* (30.10.1927), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/homilies/documents/hf_p-xi_hom_19271030_vix-elapso.html, dostęp 2.12.2024.
- Pius XI, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura* (12.02.1931), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html, dostęp 8.07.2017.
- Pius XI, *Lettera enciclica „Mit brennender Sorge”* (14.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html, dostęp 14.10.2024.
- Pius XI, *Lettera enciclica contro le persecuzioni ai danni della Chiesa in Messico „Iniquis afflictisque”* (18.11.1926), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19261118_iniquis-afflictisque.html, dostęp 15.10.2024.

- Pius XI, *Lettera enciclica su san Francesco di Sales „Rerum omnium perturbationem”* (26.01.1923), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_26011923_rerum-omnium-perturbationem.html, dostęp 15.10.2024.
- Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”* (26.06.1936), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html, dostęp 10.10.2017.
- Pius XI, *Lettera enciclica sul comunismo ateo „Divini Redemptoris”* (19.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html, dostęp 14.10.2024.
- Pius XI, *Lettera enciclica sul matrimonio cristiano „Casti connubii”* (31.12.31), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html, dostęp 24.03.2018.
- Pius XI, *Lettera enciclica sul matrimonio cristiano „Casti connubii”* (31.12.31), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html, dostęp 24.03.2018.
- Pius XI, *Lettera enciclica sul sacerdozio cattolico „Ad catholici sacerdotii”* (20.12.1935), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19351220_ad-catholici-sacerdotii.html, dostęp 12.12.2024.
- Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù „Divini illius Magistri”* (31.12.1929), <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/docu->

- ments/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html, dostęp 9.12.2017.
- Pius XI, *Lettera enciclica sulla crisi economica del 1929 „Nova impendet”* (2.10.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19311002_nova-impendet.html, dostęp 14.10.2024.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sulla persecuzione della Chiesa in Messico „Acerba animi”* (29.09.1932), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19320929_acerba-animi.html, dostęp 10.09.2024.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sulla promozione degli studi orientali „Rerum orientalium”* (8.09.1928), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19280908_rerum-orientalium.html, dostęp 10.09.2024.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sulla questione romana „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 20.08.2024.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”* (11.12.1925), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html#_ftnref28, dostęp 10.03.2018.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sulla ricostruzione dell'ordine sociale nel 40° anniversario della Rerum novarum „Quadragesimo anno”* (15.05.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_

- xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html, dostęp 27.11.2024.
- Pius XI, *Lettera enciclica sulla situazione religiosa in Messico „Firmissimam constantiam”* (28.03.1937), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370328_firmissimam-constantiam.html, dostęp 10.09.2024.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sull’Azione Cattolica italiana „Non abbiamo bisogno”* (29.06.1931), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310629_non-abbiamo-bisogno.html, dostęp 14.07.2024.
 - Pius XI, *Lettera enciclica sull’oppressione della Chiesa in Spagna „Dilectissima nobis”* (3.06.1933), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19330603_dilectissima-nobis.html, dostęp 14.12.2024.
 - Pius XI, *List do J.Em. kardynała Bazylego Pompili w sprawie prześladowań w Rosji* (2.02.1930), „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Katowickiej Kurji Biskupiej” 5(1930), nr 3, s. 49–50.
 - Pius XI, *Litterae encyclicae de pace Christi in regno Christi quaerenda „Ubi arcano Dei consilio”* (23.12.1922), https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html, dostęp 4.11.2024.
 - Pius XI, „Mit brennender Sorge” – *An die Ehrwürdigen Brüder, Erzbischöfe und Bischöfe Deutschlands und die anderen Oberhirten die in Frieden und Gemeinschaft mit dem Apostolischen Stuhle leben: über die Lage der*

- Katholischen Kirche im Deutschen Reich*, „Acta Apostolicae Sedis” 29(1937), s. 145–167.
- Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 65–70.
 - Pius XI, *Radiomessaggio a tutti i cattolici e all'intero universo nel giorno festivo di san Michele Arcangelo „Mentre milioni”* (29.09.1938), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19380929_mentre-milioni.html, dostęp 3.08.2024.
 - Pius XI, *Radiomessaggio ai partecipanti al XXIV Congresso Eucaristico Internazionale svoltosi a Budapest „Dum datur nobis”* (29.05.1938), https://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19380529_datur-nobis.html, dostęp 25.09.2024.
 - Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica „Miranda prorsus”* (8.09.1957), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html, dostęp 30.04.2016.
 - Pius XII, *Radiomessaggio al mondo cattolico „Dum gravissimum”* (3.06.1939), https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1939/documents/hf_p-xii_spe_19390303_dum-gravissimum.html, dostęp 11.11.2024, akapit 1n.
 - Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1939–1945*, Gdańsk 1989.
 - Pokorna-Ignatowicz K., *Kościół w świecie mediów. Historia – dokumenty – dylematy*, Kraków 2002.

- Polewska A., *Humani generis unitas – projekt antyrasistowskiej encykliki Piusa XI*, „Kościół i Prawo” 5(2016), nr 2, s. 9–24.
- Pollard J.F., *Electronic Pastors: Radio, Cinema and Television from Pius XI to John XXIII*, w: *The Papacy since 1500: from Italian Prince to Universal Pastor*, red. J. Corkery, T. Worcester, Cambridge – New York 2010 s. 182–203.
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski. 1914–1945*, Warszawa 2003.
- Rychlak R.J., *Goldhagen vs Pio XII*, „First Things” (2002), nr 6(124), s. 37–54.
- Sévillia J., *Des dizaines de milliers de Juifs sauvés par Pie XII*, „Rivista di Studi Politici Internazionali” 72(2005), nr 1(285), s. 112–120.
- Sicard G., *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 102(2001) nr 2, s. 149–166.
- Sidney Z., Morrall J.B., *Church and State through the Centuries: A Collection of Historic Documents with Commentaries*, New York 1988, s. 518n.
- Słucz S., *Długa droga Stalina do ugody z Hitlerem*, „Pamięć i Sprawiedliwość: Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej” (2009), nr 1, s. 27–46.
- Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”* (28.10.1965), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 303–337.

- Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie „Unitatis redintegratio”* (21.11.1964), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 193–208.
- Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu „Inter mirifica”* (4.12.1963), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87–94.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei verbum”* (18.11.1965), w: *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 350–362.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* (7.12.1965), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 526–606.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”* (4.12.1963), w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekrety, deklaracje, tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 48–78.
- Spadaro A., *Cyberteologia. Chrześcijaństwo w dobie Internetu*, tłum. M. Masny, Kraków 2013.
- Spadaro A., *Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> dostęp 24.03.2018.
- Starowieyski M., *Zapytaj zwierząt, pouczą. Czyli opowiadania wczesnochrześcijańskich pisarzy o zwierzętach*, Kraków 2014.

- Szczepaniak M., *Msza fonogeniczna*, Poznań 2013.
- Szczepaniak M., *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” (2012), nr 9, s. 8–19.
- Szewek J.M., *Świat według św. Franciszka*, <https://www.swietostworzenia.pl/o-nas/nasz-patron/365-swiat-wedlug-sw-franciszka>, dostęp 11.10.2021.
- Tulej A., *Kościół na drodze ku „Nostra Aetate”: zarys relacji chrześcijańsko-żydowskich w XX w. przed II wojną*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 31(2018), nr 1, s. 143–153.
- Vian G.M., *Il giornale del Papa*, w: *Singularissimo giornale. I 150 anni dell'„Osservatore Romano”*, red. A. Zannardi Landi, G.M. Vian, Torino 2010, s. 25–38.
- Walasiuk D., *1920. Wojna i wiara*, Kraków 2020, s. 70.
- Wolańska J., *Arma Veritatis: Poland and the World Exhibition of the Catholic Press (Esposizione mondiale della stampa cattolica)*, Vatican City, 1936, „Art East Central” 3(2023), nr 3, s. 79–110.
- Woźny A., *Radio drogi. Papieska stacja wobec Polski stanu wojennego*, Kraków 2011.
- Zieliński Z., *Papieżstwo i papież dwóch ostatnich wieków 1775–1978*, Warszawa 1983.

Abstrakt

ks. Wojciech Misztal

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie ✉ <https://ror.org/0583g9182>
wojciech.misztal@upjp2.edu.pl <https://orcid.org/0000-0003-0521-4916>

Do Boga i wszystkich stworzeń. Pierwsze papieskie orędzie radiowe z 1931 r. Okoliczności wygłoszenia i przesłanie

 <https://doi.org/10.21906/9788383700861>

Monografia stanowi wszechstronną analizę pierwszego papieskiego orędzia radiowego, wygłoszonego przez Piusa XI 12 lutego 1931 roku, które zainaugurowało działalność Radia Watykańskiego. Opracowanie osadza to wydarzenie w szerokim kontekście pontyfikatu Piusa XI, podkreślając jego nowatorskie podejście do mediów masowych oraz wizję komunikacji jako narzędzia ewangelizacji i zaangażowania społecznego. Autor rekonstruuje historyczne, polityczne i technologiczne okoliczności powstania Radia Watykańskiego, zwracając uwagę na współpracę z Guglielmem Marconim oraz znaczenie Traktatów Laterańskich. Szczególny nacisk położono na uniwersalny zasięg papieskiego przesłania, skierowanego nie tylko do katolików czy chrześcijan, ale do wszystkich ludzi i wszystkich stworzeń, a także do samego Boga. Monografia ukazuje teologiczne, pastoralne i społeczne aspekty orędzia, analizując jego język, symbolikę i treści programowe. Przedstawia także recepcję i dziedzictwo tego przesłania, wykazując jego aktualność w kontekście współczesnych debat o roli mediów w Kościele i społeczeństwie. Autor podkreśla przekonanie Piusa XI, że postęp technologiczny, na przykładzie radia, powinien służyć dobru wspólnemu, promować pokój i sprzyjać dialogowi ponad podziałami religijnymi i kulturowymi.

Słowa kluczowe: Pius XI, Radio Watykańskie, orędzie, mess media, komunikacja, Kościół

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0).

Copyright © 2025 by Wojciech Misztal

ISBN 978-83-7720-822-9 (druk) • ISBN 978-83-8370-086-1 (online)

Abstract

Wojciech Misztal

Pontifical University of John Paul II in Krakow ✉ <https://ror.org/0583g9182>
wojciech.misztal@upjp2.edu.pl <https://orcid.org/0000-0003-0521-4916>

To God and All Creatures. The First Papal Radio Message of 1931: Circumstances and Message

 <https://doi.org/10.21906/9788383700861>

The monograph offers a comprehensive analysis of Pope Pius XI's first papal radio message delivered on February 12, 1931, inaugurating Vatican Radio. The study situates the address within the broader context of Pius XI's pontificate, emphasizing his innovative approach to mass media and his vision of communication as a tool for both evangelization and social engagement. The work reconstructs the historical, political, and technological circumstances that led to the establishment of Vatican Radio, highlighting the collaboration with Guglielmo Marconi and the significance of the Lateran Treaties. Particular attention is given to the universal scope of the papal message, which was directed not only to Catholics or Christians but to all people and all creatures, including God Himself. The monograph explores the theological, pastoral, and social dimensions of the address, analyzing its language, symbolism, and programmatic content. It also examines the reception and legacy of the message, demonstrating its relevance for contemporary discussions on the role of media in the Church and society. The study underscores Pius XI's conviction that technological progress, exemplified by radio, should serve the common good, promote peace, and foster dialogue across religious and cultural boundaries.

Keywords: Pius XI, Vatican Radio, message, mass media, communication, Church

This work is licensed under Creative Commons
Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Copyright © 2025 by Wojciech Misztal

ISBN 978-83-7720-822-9 (druk) • ISBN 978-83-8370-086-1 (online)

W serii „W społeczno-medialnej sieci” ukazały się:

1. *Media – kultura – dialog. W piątą rocznicę śmierci arcybiskupa Józefa Życińskiego*, red. Robert Nęcek, Wojciech Misztal, Kraków 2017.
2. *Media: przestrzeń i narzędzie miłosierdzia*, red. Robert Nęcek, Wojciech Misztal, Kraków 2018.
3. *Miłosierdzie – komunikacja – zdrowie. Wokół życia i działalności św. Hannibala Marii di Francia*, red. Robert Nęcek, Wojciech Misztal, Kraków 2018.
4. *Modlitwa – zdrowie – komunikacja. Praca i życie sióstr felicjanek*, red. Robert Nęcek, Wojciech Misztal, Kraków 2019.
5. *Papież Franciszek i współczesność: z refleksji na fenomenie komunikowania się*, red. Wojciech Misztal, Robert Nęcek, Maciej Radej, Kraków 2019.
6. Wojciech Misztal, *Wieczny Bóg i nie tylko nowoczesne mass media*, Kraków 2019.
7. *Jan Paweł II i komunikacja społeczna*, red. Wojciech Misztal, Maciej Radej, Robert Nęcek, Kraków 2020.
8. *90-lecie Radia Watykańskiego i system medialny Stolicy Apostolskiej. Twórcy – początki – ewolucja – specyfika – misja – technologia*, red. Wojciech Misztal, Maciej Radej, Kraków 2021.
9. Wojciech Misztal, *Do Boga i wszystkich stworzeń. Pierwsze papieskie orędzie radiowe z 1931 r.: okoliczności wygłoszenia i przesłanie*, Kraków 2025.

Autor wnikliwie omawia biograficzne szczegóły dotyczące Piusa XI, rolę radia w mass mediach tamtego okresu oraz jego znaczenie w komunikacji Kościoła katolickiego. Praca ma charakter interdyscyplinarny, łącząc zagadnienia medioznawcze, teologiczne oraz historyczne. Wyróżnia się szczegółowym ujęciem wpływu technologii, w tym radia, na ewangelizację oraz analizą pierwszego papieskiego orędzia radiowego w kontekście historycznym. Publikacja wnosi istotny wkład w badania nad komunikacją religijną i rolą mediów w XX wieku, stanowiąc wartościowe uzupełnienie istniejącej literatury przedmiotu.

prof. dr hab. Maciej Kawka

Polska Akademia Umiejętności: Komisja Medioznawcza

Autorowi udało się przybliżyć postać papieża Piusa XI i jego nauczanie, w szczególności na temat mediów, oraz wykazać, że to jego pozytywnemu stosunkowi do nowinki technologicznej, jaką była radiofonia w tamtym czasie, a przede wszystkim jego przenikliwości w przewidywaniu jej możliwości, zawdzięczamy powstanie Radia Watykańskiego. Udało się także dowiedzieć, jak trudnym z wielu powodów było powstanie Radia Watykańskiego, jak przebiegał jego rozwój i jaką rolę medium to pełniło i nadal pełni w systemie medialnym Watykanu, a także jak ważnym i wartym uwagi jest orędzie „Qui arcano Dei consilio”.

prof. dr hab. Katarzyna Pokorna-Ignatowicz

Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie

ISBN 978-83-7720-822-9

9 788377 208229
www.WydawnictwoPetrus.pl